

Szolgáljunk az Istennek tetsző módon kegyességgel és félelemmel.

(Zsid 12,28)

A PÉCELI KÖR

EVANGÉLIUMI MOZGALOM AZ 1920-AS ÉVEK

REFORMÁTUS EGYHÁZÁBAN

Dr. Vásárhelyi Bálint Márk

PhD Disszertáció

Károli Gáspár Református Egyetem

Hittudományi Doktori Iskola

Egyháztörténeti alprogram

Témavezető: Dr. Lányi Gábor János

A doktori iskola vezetője: Dr. Balla Péter

Budapest, 2024

Előszó

Mi az egyház feladata ma? Milyen feladatot bízott Isten az Ő népére, amelyre oda kell szánunk egész életünket? Egyáltalán, kik tartoznak oda Isten népéhez? Szükség van-e az intézményes egyházra, vagy ez már egy idejétmúlt szervezet?

A 19. század szekularizálódó, elvallástalanodó világában a Magyar Református Egyházban nagyon sokan keresték a választ ezekre a kérdésekre. Az első világháború eseményei és következményei csak felerősítették azokat a problémákat, amelyek addig is jelen voltak. Meg kellett határozni az egyház identitását, tisztázni kellett az egyház és az állam viszonyát, valamint arra is feleletet kellett adni, hogy kik tarthatnak az egyházhoz.

Ebben az útkeresésben kitüntetett helyet foglal el a Péceli Kör mozgalma, amelynek központi alakja Forgács Gyula akkori péceli lelkipásztor. 2017 és 2023 között Pécelen szolgáltam segéd-, később beosztott lelkipásztorként, és ebben az időben került elélem Forgács személye és munkássága, akinek az életét dr. Sípos Ete Álmos, korábbi lelkipásztorom dolgozta fel doktori disszertációjában. Személyes érintettségem okán nagy örömmel kutattam fel azokat a forrásokat, amelyek a Péceli Kör történetével, személyeivel és eseményeivel foglalkoznak.

Köszönetemet szeretném kifejezni témavezetőmnek, dr. Lányi Gábornak, aki minden segítséget megadott a doktori kutatásom során. Köszönöm Földváryné dr. Kiss Réka tanácskezelő asszony javaslatait és segítségét. Szintén hálás vagyok dr. Cs. Nagy János péceli lelkipásztornak, valamint Margit István péceli főgondnoknak, akik biztosították számomra a megfelelő időt, illetve olykor forrásokat is a kutatáshoz. Köszönöm a péceli gyülekezet imádságait és szeretetét, amelyek nélkül ez a munka nem valósulhatott meg. Családomat, elsősorban feleségemet, Katicát is köszönet illeti, hogy mindvégig támogatóan álltak hozzám a doktori kutatás évei alatt.

Soli Deo Gloria.

Bevezetés

A Péceli Kör a 20. század első felében zajló református útkeresésbe illeszkedő evangéliumi, megújulási mozgalom. Az ide tartozó lelkipásztorok és egyháztagok a Magyar Református Egyház identitását és feladatát akarták meghatározni. A Péceli Kör sosem alakult formális mozgalommá.¹ A tagokat elsősorban az 1920-as péceli értekezlet és az 1921-es kunhegyesi konferencia kötötte össze, valamint az ezeken az alkalmakon elfogadott Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum. E két dokumentumban a Magyar Református Egyház, a gyülekezetek, a lelkipásztorok és az egyháztagok életét illető reformokat sürgettek. A mozgalom keretében több értekezletre és konferenciára is sor került az ország több pontján. A Péceli Körhöz kötődik a *Reformáció* című folyóirat is, amelyet mintegy tíz éven keresztül adtak ki, és a mozgalom alapelveinek megfelelő cikkeket tettek benne közzé.

A Péceli Kör kiemelkedő alakja Forgács Gyula péceli lelkipásztor (1910 és 1924 között), akire a konferenciák főszervezőjeként tekinthetünk. Ő volt a *Reformáció* főszerkesztője is. A két fő konferencia összesen mintegy 150 résztvevője között a Magyar Református Egyház több kiemelkedő alakját megtaláljuk, sokszor olyan embereket is, akik meglehetősen eltérő kegyességi háttérből érkeztek. Így itt egymás mellett láthatjuk Sebestyén Jenőt, aki ebben az időben már a Budapesti Református Teológiai Akadémia dogmatikaprofesszora volt (1918 és 1946 között töltötte be ezt a pozíciót), és Victor Jánost, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség utazótitkárát, akikhez később a történelmi kálvinizmus és az általános keresztyénség vitája kötődött. A résztvevők között szerepel a későbbi dunamelléki püspök, Bereczky Albert neve is, aki ekkor Dunabogdányban (1919–1924) volt lelkipásztor, később éppen ő követte a lelkipásztori hivatásban Forgács Gyulát Pécelen (1924–1927). Meg kell még említsük e rövid felsorolásban a későbbi miniszterelnököt (1945–1946), valamint

¹ Bolyki János, Ladányi Sándor: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. In: Barcza József, Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története. 1918–1990. Tanulmányok*. 7–138. 28.

köztársasági elnököt (1946–1948), Tildy Zoltánt, aki a mozgalom idején Orciban (1919–1921), majd Tahitótfaluban (1921–1929) volt lelkipásztor.

A mozgalom kezdeteire az egyik résztvevő, Takaró Géza kőbányai (1904–1922), később New York-i (1922–1954) lelkipásztor 20 év távlatából így emlékszik vissza: „a nagy országpusztítás után, 1920 nyarán 34-en jöttünk össze református lelkészek az ő [Forgács Gyula] templomában. Az ország legkülömbözőbb részeiből sereglett össze a gyűlés, hogy az új kezdet első lépéseiről tanácskozzék. Sőt még az amerikai reformátusság is képviselve volt Tóth Sándor clevelandi lelkész személyében. Nagy lelki tusakodások három napja után megalakítottuk a »péceli kört«, mely a lelkipásztori eszmény megvalósítását, a régóta sorvadozó történelmi kálvinizmus fölfrissítését és a gyakorlati keresztyénségnek az egyházban való kiépítését tűzte ki feladatául. Később másutt is alakultak ilyen körök hasonló célzattal.”²

A vizsgált mozgalom történetét illetően értékes források találhatóak a Ráday Levéltárban Forgács Gyula anyagában, amelyben a péceli értekezlet és a kunhegyesi konferencia iratai is fellelhetők. Szintén sok anyag található a *Reformációban*, a *Kálvinista Szemlében*, valamint egyéb korabeli egyházi lapokban. E dolgozat elsősorban ezek felhasználásával készült.

A Péceli Kör részletes feldolgozása korábban még nem történt meg. Megalakulásának ötvenedik évfordulóján jelent meg Ladányi Sándor értékelése a *Református Egyház* című folyóirat lapjain.³ Bolyki és Ladányi a Magyarországi Református Egyház 20. századi történelmének áttekintésében röviden ír erről a mozgalomról.⁴ Sípos Ete Álmos Forgács Gyuláról szóló doktori dolgozatában tárgyalja a Péceli Kört is.⁵

A Péceli Kör által vizsgált témák már a 19. század közepén jelen voltak az egyházi életben, így a mozgalom teológiai hátterének megértéséhez erre az időszakra kell visszatekintenünk. Az 1. fejezetben részletesen olvashatunk a korabeli teológiai irányzatokról, így a liberális teológiáról és az ortodoxiáról. Nagy hangsúly kerül a belmissziói egyesületekre, amelyek több személyes szállal is kötődnek a vizsgált mozgalomhoz. A belmissziói egyesületek sokszor olyan célokat tűztek ki maguk elé, amelyek meglátásaik szerint a hivatalos egyház feladatai lettek volna, azonban ezek nem valósulhattak meg az akkori keretek között. A Péceli Kör

² Takaró Géza: *Drága élet, drága halál – egy jó barát fejfájára*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1941. 07. 01. XLI/13. 1–3.

³ Ladányi Sándor: *A „Péceli Kör” megalakulásának félszázados évfordulójára*. Református Egyház. 1970. szeptember. XXII/9. 198–199.

⁴ Bolyki–Ladányi: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*.

⁵ Sípos Ete Álmos: *„Kérjétek az aratásnak Urát!” – Forgács Gyula (1879–1941), a magyar református belmisszió úttörője*. KRE-KMTI-Harmat. Budapest. 2008.

sok tagja egyesületi háttérből érkezett, ezért fontos látnunk e szervezetek gondolati, teológiai kontextusát.

A 2. fejezetben egy rövid egyháztörténeti áttekintés olvasható a 18. század végétől kezdődően egészen az első világháborút követő időszakig. A korszak egyháztörténetének gazdag irodalmából a Péceli Kör témáira összpontosítunk, különösen is az egyház és az állam kapcsolatára, valamint az egyháztagság és az iskolák kérdésére, amelyekkel kapcsolatosan mind a Péceli Programban, mind a Kunhegyesi Memorandumban több fontos gondolat megjelenik.

A 3. fejezetben a Péceli Kör történetét ismerhetjük meg, főként a péceli értekezletet, valamint a kunhegyesi konferenciát. Olvashatunk a konferenciák mögött álló szervezési munkáról, a két kiemelkedő értekezlet eseményeiről, valamint ezek hatásáról az ország különböző pontjain.

Már említettük a Péceli Kör két kiemelkedő dokumentumát, a Péceli Programot, illetve a Kunhegyesi Memorandumot. E két dokumentum volt a mozgalom két meghatározó írása, amelyek az akkori egyházban nagy nyilvánosságot kaphattak. A 4. fejezetben ezek bemutatása és értékelése olvasható. A függelékben e két dokumentum teljes szövege leközlésre kerül.

Az 5. fejezetben végül röviden a Péceli Kör hatásaival foglalkozunk. Noha a másodlagos források erről igencsak szűkszavúan szólnak, a mozgalom fontos eredményeket ért el nemcsak gyülekezeti szinten, de a Dunamelléki Református Egyházkerületben is, sőt az 1928–1933-as budapesti zsinaton is, ahol a Péceli Kör törekvéseinek hatásai fellelhetőek a missziói és az egyházfegyelmi törvényekben.

1. fejezet

A Péceli Kör teológiai háttere

A 19. században és a századforduló polgárosodó társadalmában egyre nagyobb kérdéssé vált az egyházak számára, hogy voltaképpen mi az egyház helye és feladata a modern társadalomban. Ezzel összefüggésben meg kellett válaszolni azokat a kérdéseket, hogy milyen kapcsolat állhat fenn az állam és az egyház, különösen is a Magyar Református Egyház között, illetve hogyan lehet megteremteni a Magyar Református Egyház működéséhez szükséges biztos anyagi hátteret. Az a kérdés is egyre sürgetőbben válaszra várt, hogy kik lehetnek a református egyház tagjai, illetve hogyan lehet az evangéliumot hirdetni a változó világban. A különböző teológiai irányzatok más-más feleletet adtak ezekre a kérdésekre.

A 19. század közepétől kezdve két fő teológiai irányzat volt jelen a magyarországi reformátusok körében, mégpedig a hagyományos vallásosságot követő, felekezeti jellegű ortodox, valamint a haladó és hangadó liberális. A kettő között létezett többféle közvetítő törekvés is. Ezek az irányzatok más-más módon magyarázták a vallástól való elidegenedést, és más válaszokat adtak a problémákra.⁶ Az alábbiakban a Péceli Kör által felvetett témák kapcsán röviden bemutatjuk a liberális és az ortodox teológiát.

1.1. A liberális teológia

A dualizmus korában „az egyház nyilvános politikai súlya és státusa megszilárdult”.⁷ Makkai Sándor⁸ későbbi értékelése szerint a tudomány fejlődése által kialakult új világnézet

⁶ Kósa László: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 155–184. 176.

⁷ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 27.

⁸ Makkai Sándor (1890–1951) 1917-től a sárospataki akadémia gyakorlati teológiai tanára volt, 1918-tól pedig Kolozsváron tanított rendszeres teológiát. 1926 és 1936 között az erdélyi egyházkerület püspöke volt.

szembefordult a biblikus világgéppel, és az arisztokrácia, valamint a középréteg közönybe süllyedt, a templomok üressé váltak, az adakozás, a jótékonyág egyáltalán nem működött, és az igehirdetés a bibliai igazságtól eltérve a racionalizmus talaján állt, így a racionalizmus „az egyházat, mint a hit szféráját, megsemmisítette és ezért az ő világában semmiféle egyházi tevékenységről nem lehet szó”.⁹ Az egyház szervezete mégis fennmaradt, sőt elmondhatjuk, hogy ez a szervezet maradt a folytonosságot fenntartó erő.¹⁰

Az 1860-as évektől kezdve a Magyar Református Egyházban a legerősebb irányzat a liberális teológia volt.¹¹ Képviselői kritikus szemmel fordultak az egyház transzcendens tanításai felé, és csak a tudományosan alátámasztható tanításokat fogadták el. Ez a gondolkodásmód a transzcendensről, a lelkiekről az anyagiakra helyezte a hangsúlyt; nem a túlvilági dicsőség és boldogság hirdetésére, hanem az emberi szükségletek betöltésére törekedett.¹² A valláserkölcset és a tudományt úgy próbálták összehangolni, hogy közben a modern eszméknek, a tapasztalatnak és az észnek rendelték alá a teológiai kérdéseket.¹³

Kósa arra mutat rá, hogy a 19. századi liberális teológia elvetette a hagyományos dogmatikát, és a régi tantételeket mint a haladás kerékkötőit tekinti; ezzel megkérdőjelezi az alapvető hittani iratok érvényességét és aktualitását is.¹⁴ A tradicionális vallásos tartalmak helyett inkább a hazafiasság, a nemzeti érzés és az ellenállás, vagy a valláserkölcsei tanítások jelentek meg.¹⁵ Hatos szerint a protestantizmus az 1860-as évekre teljesen összefonódott a nemzeti egység és a nemzet emelkedésének gondolatával.¹⁶

Márkus Jenő¹⁷ szerint „a liberalizmus tudományos, modern teológiát akart kialakítani, amit vallástudománynak nevezett. A tudomány 19. századi kritériumát érvényesítette

1936-ban Debrecenben gyakorlati teológiai tanári állást kapott. (Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 1977.)

⁹ Makkai Sándor: *Az egyház válsága és a teológiai tudomány*. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv – válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. 409–414. 409–414.

¹⁰ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 27–28.

¹¹ Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia*. Főiskolai Könyvnyomda. Pápa. 1939. 40.

¹² Uo. 106–107.

¹³ Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2010. 114.

¹⁴ Kósa László: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 141–154. 150.

¹⁵ Uo. 150.

¹⁶ Hatos Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. Múltunk. 2005. LXV/1. 89–117. 95.

¹⁷ Márkus Jenő (1907–1955) a pápai teológia növendéke, 1931 és 1936 között tatai lelképásztor. [Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1967–1994.]

a teológiára, ezért a természettudomány módszerét alkalmazta a Bibliára és a keresztyén tanításokra”.¹⁸ Kovács Albert budapesti teológiai tanár¹⁹ kifejtette, hogy a teológiának a legújabb természettudományos és történelmi eredményekhez kell igazodni, különben nevetségessé válik.²⁰ A liberális teológusok úgy gondolkodtak, hogy az egyházak kiüresedésének oka az egyház szolgálói műveltségének hiánya.²¹ Kovács szerint a vallásos és tudományos világnézet összeegyeztetése során meg kell különböztetnünk a lényeges gondolatokat a lényegtelenektől, és meg kell tartanunk az Istenbe vetett hitet, az Isten és az embertársak szeretetét, valamint hinni kell egy istenközpontú erkölcsi világrendben.²²

Az irányzatra jellemző bibliakutatás egyik jellegzetes iránya a vallástörténeti iskola volt, amelynek tagjai a bibliai szövegeket a korabeli vallási jelenségekkel összevetve értékelték. A modern filológia eszközeivel kutatták a Szentírás szövegeit, kidolgozva és alkalmazva az összehasonlító vallástörténeti módszert. A vallástörténeti iskola máig terjedő hatása a formakritikai módszer alkalmazása vagy az izráeli vallás és kultúra értékelése a környező népekkel összehasonlítva.²³

A liberális teológia a Szentlelket az emberi szellemmel azonosítja, a Bibliát pedig – amelyet a hagyományos reformátori felfogás Isten kijelentésének tekint – emberi alkotásnak tartja, és emberi alkotásként is kezeli.²⁴ A transzcendens helyett az immanensre figyel, és „az emberben felébredet [sic!] és az emberben élő vallást tartja a kétségbevonhatlan ténynek, amely minden mást meghatároz”.²⁵ A hitigazságokat relatív igazságnak tekinti, amelyek az emberi gondolkodás változásait követik: a fejlődésben, a haladásban valósulhatnak meg teljesen.²⁶ Miközben látszólag törekszik a reformátori múlttal való folytonosság fenntartására, valójában a fejlődés útján túl akarja lépni a reformáció tantételeit, és elfordul az abszolút értelemben vett bibliai igazságoktól.²⁷

¹⁸ Márkus Mihály: *Teológiai irányzatok*. In: Bartha Tibor, Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. 33–44. 130.

¹⁹ Kovács Albert (1838–1904) 1865-től a pesti teológia helyettes, majd 1867-től rendes tanára. Egyházjogot és gyakorlati teológiát tanított. A Magyarországi Protestáns Egylet alapító tagja. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

²⁰ Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1949. 372.

²¹ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. 153.

²² Bíró–Bucsay–Tóth–Varga: *A Magyar Református Egyház története*. 372.

²³ Baráth Béla Levente: *Az első magyarországi vallástörténeti tanszék alapító tanára és vallástudományi munkásságának ajánló bibliográfiája*. In: Hoppál Mihály, Kovács Ábrahám (szerk.): *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéből*.

²⁴ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban*. 60–61.

²⁵ Uo. 41.

²⁶ Uo. 50–52.

²⁷ Uo. 53–54.

Ballagi Mór²⁸ szerint a tudomány feladata a vallás, valamint a vallásos kijelentések vizsgálata, aminek szabadságát a hitvallások nem akadályozhatják meg.²⁹ A csodák hite a legújabb természettudományos világnézettel nem fér össze, ezért nem észszerű; így például Krisztus feltámadása sem történhetett testileg, csupán lelkiileg.³⁰ Márkus megállapítása szerint „Magyarországon a feltámadás hite állt a liberális teológia támadásainak középpontjában”.³¹

A liberális teológia az egyház megújulását az egyház önreflexiójában, önvizsgálatában kereste. Az államtól kapott pénz voltaképpen nem old meg minden problémát, az anyagi javakat helyesen kell felhasználni. Ehhez szükséges a lelkészek találkozója, feladataik közös megbeszélése.³² Céljuk továbbá a műveltség emelése a népművelés, az oktatás segítségével.³³

1871-ben megalakult a liberális teológiát képviselő Protestáns Egylet, amely azt a célt szolgálta, hogy a protestantizmust olyan vallásként mutassa be, amely összekapcsolja a tudományt, a szabadságot és a hitet.³⁴ Ennek keretében adták ki a *Protestáns Theológiai Könyvtár* című könyvsorozatot.³⁵ A protestantizmus összefonódik a liberalizmussal, és a szabadelvű eszméket természetes szövetségesnek találják, amelynek keretében a vallásszabadság kiteljesedhet.³⁶ Miközben az egylet elsősorban „a vallás-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes művelődéssel összhangzásban való megújulására” törekszik, a következő két pontban meghatározza az állammal való kapcsolatát is: „Az egyházi kormányzás körében a képviselői elv teljes keresztülvitelére törekszik”, valamint „semmilyen politikai pártállást nem foglal”.³⁷ Ennek a teológiai irányzatnak a követői fontosnak látták, hogy a lelképásztor érzékeny legyen a szociális viszonyok iránt, és a hatalmon lévőköt is figyelmeztesse erre,³⁸ illetve célul tűzték ki a lelképásztorok fizetésének rendezését is.³⁹

²⁸ Ballagi (szül. Bloch) Mór (1815–1891). 1842-ben tért protestáns hitre. 1844-től a szarvasi gimnáziumban, 1851-től a kecskeméti református akadémián, 1855-től pedig a pesti teológián tanított. A Magyarországi Protestáns Egylet, valamint a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiemelkedő tagja, 1858–1888 között a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* szerkesztője volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

²⁹ Bíró–Bucsay–Tóth–Varga: *A Magyar Református Egyház története.* 371.

³⁰ Uo. 371.

³¹ Márkus: *Teológiai irányzatok.* 131.

³² Márkus: *A liberális szellem a református egyházban.* 108.

³³ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolútizmus korában.* 178.

³⁴ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban.* 101.

³⁵ Uo. 104–105.

³⁶ Kósa László: *A református egyház az egyház-politikai küzdelmek idején.* In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom.* 289–303. 300.

³⁷ Ferencz József: *Az egyházi reformegylet alakító közgyűlése.* Keresztény Magvető. 1871. VI/4. 283–294.

³⁸ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban.* 106–107.

³⁹ Uo. 107.

1.2. Az ortodox irányzat

Az egyházban ebben az időszakban jelen volt a tradicionális lelkészek és hívek csapata is, akik a liberális teológusokkal szemben egy másik csoportot képeztek. „Ballagi Mór a »hitvalláshoz hű« protestánsokat egyenesen a szélsőségesen pápahű katolikusok, az ultramontánok szövetségeseinek mondta, akik nemcsak a dogmákhoz való ragaszkodás okán találkoznak, hanem a haladás követelményeinek elutasításában is.”⁴⁰ Az ortodox irányzat képviselői ugyanakkor a racionalizmus sivárságának tulajdonítják a vallástalanodás, a vallási közöny növekedését, az erkölcsi hanyatlást.⁴¹

A liberalizmus válságából való megújulást már a 19. század második felében elkezdték keresni. A kortárs folyóiratokban is megjelennek azok a kritikai hangok, miszerint az egyházi beszédekben, az igehirdetésekből „nincs vallásosan érző szív melege, nincs bibliai erős hit s magasztos ihletettség, mely ellenállhatlan erővel hat, emel s ragad. Bennök a hidegen okoskodó ész szól az észhez [. . .] egyházi beszédeinken valami rideg racionalizmus vonul át”.⁴² Simon József⁴³ megállapítja a racionalizmus által átítatott igehirdetésekről, hogy „egyéb okok mellett ezek népetlenítették meg templomainkat, s hatalmasan előmozdították a közönyösséget”.⁴⁴ Az ortodox vagy konfesszionalista irányzat elítéli a racionalista magyarázatokat, és ragaszkodik az egyház identitását addig meghatározó hitvallási iratokhoz.⁴⁵ Márkus rámutat arra, hogy „a liberális teológia relatív értékével és relatív mértékével nem nyújtott biztonságot”.⁴⁶ Az egyházat az emberi törekvés nem tarthatja meg, csak a Szentháromság Isten. Éppen ezért a korszellemmel való megalkuvás végzetes következménnyel jár az egyház számára: valójában a keresztyénség lényege vész el akkor, amikor a keresztyénség a korszellemet akarja igazolni.⁴⁷

⁴⁰ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. 150–151.

⁴¹ Uo. 153.

⁴² Simon József: *Egyháziasság*. Sárospataki Füzetek. 1859. 06. 22. II/1. 105–114.

⁴³ Simon József (1807–1883) boldvai lelképásztor 1832-től az 1870-es évekig. [Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, Ugrai János (szerk.): *A Tiszáninneni Református Egyházkerületlelkészei. A kezdetektől a Millenniumig. Adattár*. Sárospatak, Tiszaújváros. 2005.]

⁴⁴ Simon: *Egyháziasság*.

⁴⁵ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. 176–177.

⁴⁶ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban*. 114.

⁴⁷ Uo. 113–114.

A teológiai liberalizmussal szemben megjelent az „egyházépítő ortodoxia”, amelynek képviselői (pl. Révész Imre,⁴⁸ Balogh Ferenc,⁴⁹ Filó Lajos⁵⁰) a Biblia ihlettségét és a hitvallások jelentőségét hirdették. Filó Lajos Krisztus feltámadásáról folytatott vitát Ballagi Mórral. Meggyőződése szerint „a hívő, újjászületett teológus nem kételkedik a Bibliában közölt csodákban”.⁵¹

Kovács szerint a debreceni ortodoxia különválasztotta az ész és a hit körét: „az észé az ismeret, a hité az erkölcs országa”.⁵² Szembeállították az ész vallását a hit keresztyén módon való megvallásával,⁵³ és hangsúlyozták a hittételek és a hitvallások jelentőségét.⁵⁴ Szász arra is rámutat, hogy a Balogh Ferenc által képviselt hitvallásos irányzat nyitott volt a református belmisszió felé is.⁵⁵

Márkus Jenő értékelése szerint Filóék a liberális individualizmussal szemben nagy hangsúlyt fektettek az egyház közösségére, amelyre nem végső célként tekintettek, hanem mint aminek magasabb rendű hivatása van.⁵⁶ Az egyház feladata szerintük, hogy „az Írást annak szellemével együtt a következő generációknak továbbadja, hogy a megtérést és újjászületést hirdesse, s tagjai között megtért és újjászületett emberek legyenek; ápolja a Krisztusban való hitéletet, ismételtesse Krisztus életét a hívekben, visszateremtse Krisztus életét az Írás szellemével, a Szentlélekkel”.⁵⁷ Ezek a gondolatok a Péceli Kör számára is kiemelkedő jelentőségűek: a Péceli Programban és a Kunhegyesi Memorandumban is találkozni fogunk velük. Ebben a tekintetben a Péceli Kör az ortodoxia örököse.

⁴⁸ Révész Imre (1826–1881) Debrecenben végezte el a teológiát 1847-ben. 1852-től Balmazújvárosban, 1854-től Szentesen, 1856-tól Debrecenben lelképásztor. A MTA levelező tagja volt 1859-től, valamint a bécsi teológiai fakultás díszdoktora 1871-től. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁴⁹ Balogh Ferenc (1836–1913) 1854-től a debreceni teológia diákja, később Párizsban, Londonban és Edinburghban tanult. 1865-től a debreceni teológia ideiglenes, 1866-tól rendes egyháztörténeti tanára. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁰ Filó Lajos (1828–1905) Kecskeméten tanult teológiát. 1854-től gimnáziumi, 1855-től helyettes teológiai, 1856-tól rendes teológiai tanár. 1857-ben kopácsi lelkész, 1858-tól pesti teológiai tanár, majd 1861-től haláláig nagykőrösi lelképásztor. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵¹ Márkus: *Teológiai irányzatok.* 133.

⁵² Kovács Á.: *Hitvédelem és egyháziasság.* 115.

⁵³ Uo. 116.

⁵⁴ Vö. Uo. 126–127.

⁵⁵ Szász Lajos: *Baltazár Dezső református püspök közéleti és egyházi tevékenysége.* Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest. 2021. 36.

⁵⁶ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban.* 88.

⁵⁷ Uo. 88.

1.3. A belmissziói egyesületek

A teológiai liberalizmus egyházi világában az Igére vágyakozó lelkek számára üdítő volt a belmisszió megjelenése. A magyarországi belmisszióban többféle irányzatot is láthatunk. Három fő ébredési vonal állapítható meg, mégpedig a debreceni, a budapesti és a dél-alföldi.⁵⁸ A belmisszió nem teológiai rendszerben gondolkozott, hanem az egyház életre kelését, „felébredését” akarta elérni. „A belmissziónak gyökere: az Isten vigasztalása Jézus Krisztusban; életnedve a könyörületesség; gyümölcse pedig segítség és vigasztalás minden nyomorúságba esettekkel szemben.”⁵⁹ Evangéliumi felekezeti teológiaként a belmisszió az újjászületés és a megtérés szerepét emelte ki, miközben a hitvallásos kérdéseket nem tartotta nagy jelentőségűnek.⁶⁰ A 20. században megjelent történelmi kálvinizmus – amely a kálvini identitást kívánta megerősíteni – ezért a belmissziót „általános keresztyéniséggel”, azaz a hitvallások jelentéktelennek tartásával vádolta.⁶¹ Révész Imre arra mutatott rá, hogy a „magyar református evangéliumi megújulás” még nem tudott megfelelő kapcsolatot létesíteni a hivatalos egyházal, és kiemelte annak szükséges voltát, hogy a belmisszió egyházi keretek között folyhasson.⁶² A Péceli Kört és a kunhegyesi konferenciát Révész ebben a tekintetben biztatónak és határozottnak látta.⁶³

A népegyházi struktúrák ellenpontjaként a protestáns felekezetekben, illetve azokon átívelően különböző belmissziói egyesületek jöttek létre, amelyek többnyire a hanyatlóban lévő lelki életet próbálták feleleveníteni, megpróbálták a vallási életet megújítani, vagy éppen szociális célokat tűztek ki. A belmisszió keretében különböző keresztyén mozgalmak tettek kísérletet a vallási élet megújítására, szembefordulva a 19. századi liberális teológiával is.⁶⁴ Ebben a szakaszban a Péceli Kör és a különféle keresztyén egyesületek kapcsolatait térképezem fel. A részt vevő lelkipásztorok közül többen tagjai voltak a különböző egyesületeknek, és az egyes körök témái, hatásai felfedezhetőek a Péceli Programban, illetve a Kunhegyesi Memorandumban. Az egyesületek minden részletre kiterjedő bemutatására itt nem vállalkozhatunk, ezért közülük a legnagyobbakat, illetve a Péceli Körrel leginkább összefüggésbe hozhatóakat

⁵⁸ Márkus: *Teológiai irányzatok*. 150–152.

⁵⁹ Kenessey Béla: *A belmissziói munka alapvetése. Belmissziói előadások*. Budapest. 1903.

⁶⁰ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 28–29.

⁶¹ Uo. 28–29.

⁶² Révész Imre: *A mai magyar kálvinizmus*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest. 1923. 32–33.

⁶³ Uo. 33.

⁶⁴ Kiss Réka: *Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében*. In: Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. 81–98.

emelem ki, így a presbiteriánus Skót Missziót, a liberális megújulást zászlójára tűző Magyar Protestáns Egyletet, a Vasárnapi Iskolai Szövetséget, a diákokat összefogó Keresztyén Ifjúsági Egyesületet és a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákmozgalmat, a belmissziós Bethánia Egyletet, a Kálvin Szövetséget, valamint az Országos Református Lelkészegyletet. Ezeket a szervezeteket sok személyes szál kötötte össze a Péceli Körrel, hiszen amint már korábban említettük, a mozgalom legtöbb tagja belmissziói egyesületi háttérrel rendelkezett.

1.4. A Skót Misszió

A Péceli Kör központi alakja, Forgács Gyula⁶⁵ 1906 és 1910 között a Skót Misszió hitoktató lelkipásztora volt.⁶⁶ James Webster, a misszió korabeli lelkipásztora jelen volt a Péceli Kör alakuló gyűlésén, a péceli lelkészértekezleten. A Skót Missziót 1841-ben hozta létre John Duncan, Robert Smith és William Owen Allan,⁶⁷ akik Magyarországon a Free Church of Scotland (Skót Szabad Egyház) megbízásából először a zsidók között kezdtek evangélizálni.⁶⁸ Érdekesképpen megemlíthetjük, hogy a skót lelkészek azért tudtak letelepedni Budapesten, mert a Lánchidat építő angol és skót mérnököknek és munkásoknak szükségük volt lelkipásztorra.⁶⁹ Az igehirdető munka hatására 1843-ban családjával együtt megtért Saphir Sándor,⁷⁰ és egy évvel később a családhoz tartozó Philip Saphir megalapította a skót missziói iskolát,⁷¹ amely kezdetben vasárnapi iskolaként, 1846-tól pedig elemi iskolaként működött.⁷² Forgács Gyula megállapítása szerint „a skót elemi és polgári iskola az egyetlen iskola hazánk-

⁶⁵ Forgács (született Firtusz) Gyula (1879–1941) Budapesten, majd Edinburghben végezte el a teológiát. 1906-tól a Skót Misszióban dolgozott, 1910-től Pécelen, 1924-től pedig Sárospatakon volt lelkész, 1933-tól pedig ismét a Skót Missziónál szolgált. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.) Forgács életútját részletesen bemutatja: Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”.

⁶⁶ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 63.

⁶⁷ Kovács Ábrahám: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 895–914. 896.

John Duncan (1796–1870) a Free Church of Scotland lelkipásztora volt. 1841 és 1843 között vett részt a pesti Skót Misszióban, Robert Smith 1841 és 1853 között, William Owen Allan pedig 1841 és 1842 között volt a Skót Misszió lelkésze [John Ross: *The Legacy of John Duncan*. International Bulletin of Mission Research. 2005. július. XXIX/3. 150–153., David Cannadine (szerk.): *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press. 2024.]

⁶⁸ Forgács Gyula: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. Magyar Református Egyház. Pápa. 1925. 194.

⁶⁹ Kovács: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten*. 897.

⁷⁰ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 897.

⁷¹ Kovács: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten*. 897.

⁷² Rébay Magdolna: *A Julianna református elemi (általános) iskola*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 873–894.

ban, ahol a »Biblia«, mint »rendes tantárgy« tanítatik”, mégpedig nem hittanóráként vagy istentiszteletként, hanem a Szentírás helyes megismerésének céljából.⁷³

Maga a Skót Misszió kezdetben angol nyelven működik, majd németre térnek át.⁷⁴ Andrew Moody⁷⁵ idejében kezdik elérni a magyarul beszélő híveket is,⁷⁶ de a misszió teljes „megmagyarosodása” James Webster idején történt meg.⁷⁷ A Skót Misszióról elmondható, hogy a „a lelki megújulásból induló keresztyén felelősséget hirdette”.⁷⁸

Kovács Ábrahám rámutat, hogy „a Skót Misszió keresztyén a református egyházba csak a hitbeli döntés alapján lehetett kerülni. A misszió saját presbiteriánus hitvallását rendkívül komolyan vette, a társadalmi előrehaladás miatt áttérésre s az ezt megelőző hitoktatásra jelentkező zsidók motivációját, vallási álláspontját helytelenítette”.⁷⁹ A népegyházi jelleggel szemben a skót presbiteriánus háttér miatt öntudatos, hitvalló gyülekezeti tagok csatlakozását várták.

1.5. A Vasárnapi Iskolai Szövetség

A Vasárnapi Iskolai Szövetség története a Skót Misszióhoz kötődik. Már említettük, hogy a Skót Misszió keretein belül az áttért Saphir család munkássága nyomán megalakult az első vasárnapi, majd elemi iskola. A vasárnapi iskolai mozgalom a Skót Misszióból indul az 1880-as években. Ekkor a Skót Missziónak már három vasárnapi iskolája van: a Hold utcában, Újpesten, valamint a Bethesda-kórházban. Ezek azonban a magyar nyelvű növendékeket még nem érik el.⁸⁰

Szabó Aladárnak⁸¹ ebben az időben „különösen szívügye lett a Skót Misszióban és a német egyházban már korábban meglévő vasárnapi iskola”, és az 1882/1883-as tanévben

⁷³ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 259.

⁷⁴ Kovács: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten*. 898.

⁷⁵ A Skót Misszió lelkésze 1864 és 1871, valamint 1878 és 1904 között.

⁷⁶ Kovács Ábrahám: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése*. **In:** Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 997–1013. 999–1000.

⁷⁷ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 257.

James Webster (1854–1923) szintén a Free Church of Scotland misszionáriusaként 1895 és 1921 között volt a Skót Misszió lelkésze.

⁷⁸ Kovács: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten*. 899.

⁷⁹ Uo. 906.

⁸⁰ Kovács: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom*. 998–1000.

⁸¹ Szabó Aladár (1860–1944) a budapesti teológián végzett. 1891-től az akadémia rendes tanára volt. 1905 és 1938 között budapesti lelkipásztorként szolgált (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

Budapesten, később pedig Sárospatakon is megpróbálja megvalósítani ezt az intézményt.⁸² A vasárnapi iskolai mozgalmat a Keresztyén Ifjúsági Egyesület is támogatta.⁸³ Egy korabeli beszámoló alapján „az első előkészítő óra után a következő vasárnap 3 vasárnapi iskola nyílt meg, mintegy 80 gyermekkel [. . .] egyik a Mester utcában, másik, a legnagyobb a Stáció utcában, harmadik a Nyul utcában. Nemsokára megalakult a negyedik az Érsek utcában, az ötödik a legkisebb a Medve utcában, s a hatodik a Hermina uti iskolában”.⁸⁴ Már ekkor felmerült annak az igénye, hogy a vasárnapi iskolák mozgalma „vajha nőné ki magát egy erőteljes keresztyéni szellemtől áthatott társulattá”.⁸⁵

1903-ban Andrew Moody elnökletével bizottságot alapítottak a vasárnapi iskolák terjesztéséért.⁸⁶ 1904-ben megalakult a budapesti Vasárnapi Iskolai Szövetség,⁸⁷ amely 1909-től kezdve országos szövetséggé formálódott,⁸⁸ és a kormány is jóváhagyta alapszabályát.⁸⁹

A vasárnapi iskola jellemzőit Forgács Gyula kiváló missziói értékűnek nevezi, a következő vonásokat kiemelve: „az a tény, hogy a gyermek [. . .] nem osztályzatért tanul, [. . .] a gyermek lelkében bizalmat ébreszt [. . .] A gyermekek és szülők önkéntelenül észre veszik, hogy a bibliának, a Krisztus váltságának valami nagyon fontos dolognak kell lennie.” Emellett hangsúlyozza, hogy a gyermeket „tanítója nemcsak tanítja, hanem törődik is vele és szereti is őt”, ami bizalmas beszélgetésekben, családlátogatásban, közös programokban nyilvánul meg.⁹⁰

A vasárnapi iskolák megszervezését a Péceli Kör tagjai „életbevágó” jelentőségűnek látják: „ott pedig, ahol egyházunk jövője készül, az iskolában, a legnagyobb áldozatok árán megszerkesztett vezér- és kézikönyveknek kell szabályozniok a vallásos oktatást és nevelést [. . .] Sőt a presbiterek és buzgó egyháztagok szervezett csapatait kell beállítani a vasárnapi iskolai, a serdülő és ifjuság között sürgősen megindítandó evangélizáló munkába.”⁹¹

⁸² Kósa László: *Szabó Aladár és az Új Óramutató*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 511–522. 513.

⁸³ Kovács: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom*. 1007.

⁸⁴ *Jelentés a budapesti magyar vasárnapi iskolákról*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. 05. 25. XXVII/21. 670–675.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 266.

⁸⁷ Kovács: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom*. 1009.

⁸⁸ Uo. 1011.

⁸⁹ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 266.

⁹⁰ Uo. 430.

⁹¹ *Kunhegyesi Memorandum*. Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 181–186.

1.6. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület

A Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) története Magyarországon 1883-ban kezdődött, amikor Charles Fermaud, a Young Men's Christian Association (YMCA) általános titkára előadásokat tartott hazánkban,⁹² mégpedig többek között Budapesten és Debrecenben a keresztyén ifjúsági egyesületek áldásairól.⁹³ A mozgalom – amelynek elnöke Szilassy Aladár lett⁹⁴ – lényegében a budapesti teológián Szabó Aladár körül létrejött ébredési körből alakult ki: az ide csatlakozó diákok gyakorlatilag ugyanazok voltak, akik a vasárnapi iskolai mozgalomban is részt vettek.⁹⁵

Ebben az évben megalakul a budapesti KIE, és annak alapszabályát felterjesztették a minisztérium elé jóváhagyásra, ami azonban nem történt meg, mert a hatóságok „a keresztyén szó mögött antiszemizmust” sejtettek.⁹⁶ Az elutasítás oka ugyanakkor Fermaud szerint az, hogy az osztrák katolikus hatóságok mindenáron meg akarták akadályozni a különféle protestáns egyesületek létrejöttét.⁹⁷ Később, 1892-ben újra megpróbálták elfogadtatni az alapszabályt, és ekkor Református Ifjúsági Egyesület néven hivatalosan is megalakult a szervezet.⁹⁸

A mozgalom célkitűzése a belmissziós ébresztő munka végzése, mégpedig különösen is a diákok között,⁹⁹ valamint a fiatalok testi, szellemi és lelki fejlesztése, illetve feljűk szociális szolgálat végzése volt.¹⁰⁰ Az ilyen belmissziói munka végzése a következő szakaszban bemutatott Magyar Evangéliumi Diákszövetségben is továbböröklődött.

1.7. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség

A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) a KIE-hez hasonlóan az angol YMCA (Young Men's Christian Association) mintájára jött létre a 20. század elején. 1901-től kezdve egyes egyetemeken, főiskolákon Bethlen Gábor Köröket alakítottak: 1901-ben

⁹² Steuer, Kenneth: *'Pursuit of an Unparalleled Opportunity'. The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I. 1914–1923.* Columbia University Press. New York. 2009. Charles Fermaud (1855–1937) 1878 és 1912 között töltötte be a YMCA titkári pozícióját.

⁹³ Koczogh András: *A budapesti Keresztyén Ifjúsági Egyesület története.* KIE. Budapest. 1929. 10.

⁹⁴ Kovács: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom.* 1007.

⁹⁵ Kovács Ábrahám: *A budapesti református belmisszió központja. A Németajkú Ev. Ref. Leányegyház rövid története (1859–1912).* Egyháztörténeti Szemle. 2016. XVII/3. 3–24.

⁹⁶ Kiss Sándor: *Ifjúsági munka a Magyar Református Egyházban.* Budapest. 1941. 196.

⁹⁷ Kovács Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE).* In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon.* 56–83. 60.

⁹⁸ Koczogh: *A budapesti Keresztyén Ifjúsági Egyesület története.* Budapest, KIE, 1929. 11.

⁹⁹ Kovács: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület.* 59.

¹⁰⁰ Dobos László Gábor: *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon (1883–1953).* Confessio. 1990. XIV/4. 23–30.

Budapesten, egy év múlva Kolozsváron, ismét egy év múlva pedig Debrecenben. Ezek a körök önállóak voltak, nem volt közös alapszabályuk.¹⁰¹ Olyan összejöveteleknek tekinthetők, amelyek vallásos, tudományos és kulturális irányultsággal is rendelkeztek. Páll szerint „vallásosságuk megmaradt a szokványos, liberálisan idealista, vallástörténeti és értékfilozófiai keretek között”.¹⁰²

1904-ben a magyar protestáns főiskolákon John Maclean¹⁰³ misszionárius tartott előadásokat, és „azzal a határozott fölhívással fordult a diákokhoz, hogy alakítsanak nemzeti szövetséget”, ami meg is történt Szilassy Aladár¹⁰⁴ elnöksége alatt.¹⁰⁵ 1907 nyarán Forgács Gyula titkár megszervezi a visegrádi konferenciát.¹⁰⁶ A MEKDSz innen számítja saját történetét:¹⁰⁷ magán a gyűlésen csak tíz fő jelent meg, ezért „a visegrádi gyűlés kimondta, hogy a MEKDSz munkáját előlről kezdi. Eltekint a szervezettől és arra helyezi a súlyt, hogy a diákokat egyenként nyerje meg Krisztusnak”.¹⁰⁸ 1909-ben John Mott, a világszövetség főtitkára¹⁰⁹ meglátogatta a magyar diákokat, előadásokat tartott, és ezzel nagyobb mértékben is megindulhatott a szövetség munkája.¹¹⁰ 1911-ben a MEKDSz alosztályaként megalakult a Keresztyén Végzett Diákok Országos Köre (KVOK), amely a végzett diákokat tömörítette, akik már életkoruk miatt nem tartozhattak a MEKDSz-hez.¹¹¹

Később, 1925-ben a MEKDSz felvette a Magyar Diákok Pro Christo Szövetsége, röviden Pro Christo nevet, valamint felekezeti csoportokat is létrehozott a mozgalmon belül.¹¹² A Soli

¹⁰¹ Páll László: *Bethlen Gábor Körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség.* In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon.* 100–113. 100–101.

¹⁰² Uo. 101.

¹⁰³ John Maclean (1851–1928) lekipásztort Forgács tévesen indiai misszionáriusnak nevezi, azonban ez a metodista misszionárius a kanadai indiánok között szolgált. (Susan Gray: *Maclean, John.* In: *Dictionary of Canadian Biography.* 15. kötet.)

¹⁰⁴ Szilassy Aladár (1847–1924) a Közigazgatási Bíróság másodelnöke volt 1909-től 1913-ig. 1887-től a tolnai egyházmegye gondnoka, 1895-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja, 1917-től pedig a debreceni egyetem teológiai díszdoktora volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰⁵ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve.* 280.

¹⁰⁶ Uo. 281.

¹⁰⁷ Győrffy Eszter: *A református egyetemi és főiskolai gyülekezet története.* In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* 1. kötet. 467–479. 467.

¹⁰⁸ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve.* 281.

¹⁰⁹ John Raleigh Mott (1865–1955) metodista családból származó protestáns misszionárius volt. 1895-ben megalapította a World's Student Christian Federation szervezetet. A WSFC és a YMCA képviselőjeként több alkalommal bejárta Európát is. (C. Howard Hopkins: *The legacy of John R. Mott.* International Bulletin of Missionary Research. 1981. április. V/2. 70–73.)

¹¹⁰ Győrffy: *A református egyetemi és főiskolai gyülekezet története.* 467.

¹¹¹ *A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség V. nyári konferenciája.* Dunántúli Protestáns Lap. 1911. 09. 24. XXII/39. 337–339.

¹¹² Győrffy Eszter: *A magyar református egyetemi misszió története, helyzete, különös tekintettel a budapesti református egyetemi és főiskolai gyülekezetre.* Doktori disszertáció. KRE HTK Doktori Iskola. Budapest. 2013. 43.

Deo Gloria egyesülettel (SDG), valamint a Bethlen Gábor Körökkel együtt pedig 1921-ben létrehozták az Országos Magyar Protestáns Diákszövetséget (OMPDSz) a protestáns fiatalok összefogása érdekében.¹¹³ Ez a szövetség főként könyvkiadással foglalkozott, ugyanakkor konferenciákat is szerveztek a diákok számára.¹¹⁴

Az 1904-ben megszervezett Magyar Evangéliumi Diákszövetség sok személyes szállal kapcsolódott a Péceli Körhöz. Titkárává választotta Forgács Gyulát, és a világszövetség hollandiai világgyűlésén James Webster és dr. Pruzsinszky Pál¹¹⁵ képviselte a magyar szövetséget.¹¹⁶ Később ifj. Victor Jánost¹¹⁷ választották meg utazótitkárnak.¹¹⁸ A MEKDSz Diákok házának és az Erő kiadóvállalatnak pedig Deme László református lelkész¹¹⁹ lett az igazgatója.¹²⁰ De ennek a mozgalomnak a tagja volt Szabó Imre¹²¹ csakúgy, mint Bereczky Albert is.¹²² Ezek a személyek mindannyian szerepelnek a Péceli Program aláíró között.

A MEKDSz középpontjában a bibliatanulmányozás állt, olyannyira, hogy a kezdeti mozgalom az egyes diákvárosokban létrehozott bibliaolvasó körökből alakult ki.¹²³ Fontosnak tartották ugyanakkor az evangélizációk szervezését, amelyek középpontjában a Jézussal való

¹¹³ Páll: *Bethlen Gábor Körök*. 103.

¹¹⁴ Örsi Julianna: *Törekvések a Magyar Református Egyház szellemi megújulására*. Létünk. 2017. 4. 43–58.

¹¹⁵ Pruzsinszky Pál (1862–1926) református tanár. 1882-től 1890-ig a piarista rend tagja, ezután reformátusnak tért át. 1902-ben lelkészi vizsgát tett le, 1906-tól pedig a budapesti teológiai akadémia bölcsészeti, majd 1909-től egyháztörténeti tanszékének tanára volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹¹⁶ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 281.

¹¹⁷ Ifj. Victor János (1888–1954) 1910-ben végezte el a budapesti teológiát, majd Princetonban töltött el egy akadémiai évet. 1913-tól budapesti vallásantató, 1925-től pedig a teológiai akadémia tanára volt. 1932-től lelkészként szolgált Budapesten, 1949-től pedig ismét a teológiai akadémia tanára volt. 1945-ben a dunamelléki egyházkerület főjegyzővé választotta. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹¹⁸ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 283.

¹¹⁹ Deme László (1889–1987) 1907–1911 között Sárospatakon, majd egy évig Edinburghban tanult teológiát. 1912 és 1918 között a MEKDSz titkára. 1926-tól 1959-ig péceli lelkész, 1952 és 1959 között pedig észak-pesti esperes. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

¹²⁰ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 286.

¹²¹ Nagy Zsombor: *Szabó Imre, a budapesti református egyházmegye megszervezője és első esperese*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 580–589.

Szabó Imre (1891–1955) Pápán, majd Baselben végezte el a teológiát. 1914-től Pápán káplánként, 1917-től Bodajkon helyettes lelkészként, majd 1918-tól Budapesten káplánként szolgált. 1921-ben tisztviselőtelepi helyettes lelkész, 1923-ban pedig a fasori gyülekezet lelkésze lett. 1932-től a budapesti egyházmegye esperese volt. 1950-ben lemondatták, és Bujra helyezték lelképásztornak. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹²² Kiss Réka: *Bereczky Albert lelképásztori, püspöki működése*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 600–620.

¹²³ Dobos: *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon*.

személyes kapcsolat kialakítása állt, valamint sok kiadványuk is megjelent,¹²⁴ amelyek közül a *Diákvilág*ot érdemes megemlíteni.¹²⁵

Az evangélizáció és a bibliaismeret fiatalok közti előmozdítása a Péceli Kör számára is fontos gondolat volt. Viszont amíg a MEKDSz az egyháztól független mozgalom volt, a Kunhegyesi Memorandumban az egyházhoz kötődő evangélizáló, belmissziói munkát kívántak felállítani: „a presbiterek és buzgó egyháztagok szervezett csapatait kell beállítani a vasárnapi iskolai, a serdülő és ifjúság között sürgősen megindítandó evangélizáló munkába.”¹²⁶ Úgy látták, a „kényszertagság”, a népegyháziasság akkor válhat hitvalló egyháztagsággá, ha a gyülekezet tagjai állnak be a fiatalok közti szolgálatba.

1.8. A Bethánia Egyesület

A belmisszió kiemelkedő szövetsége a Bethánia Egyesület, amely szintén szoros kapcsolatban áll a Péceli Kör mozgalmával. A Péceli Program, valamint a Kunhegyesi Memorandum aláírói között több bethániást is találhatunk. Ezek név szerint: Forgács Gyula, Bogdán Gyula,¹²⁷ Nagy István,¹²⁸ Vargha Tamás,¹²⁹ ifj. Victor János, Takaró Géza, Csia Sándor.¹³⁰

A Bethánia alapítója és első elnöke Szabó Aladár volt,¹³¹ aki 1903-ban hozta létre ezt a szövetséget a bostoni Christian Endeavor Society mintájára.¹³² Alapszabálya szerint „az egyesület célja a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és a keresztyén élet felvirágoztatása”,¹³³ aminek céljából „felolvasások és vallásos összejövetelek” tartandóak.¹³⁴ Fontos kiemelni, hogy csak az lehetett az egyesület rendes vagy rendkívüli tagja, aki „a Jézus Krisztust

¹²⁴ Páll: *Bethlen Gábor Körök*. 108.

¹²⁵ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 285.

¹²⁶ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

¹²⁷ Bogdán Gyula (1889–1953) Budapesten és Edinburgben tanult. 1915-től Mezőcsáváson lelkész. 1917-ben a Bethánia országos titkára lett. 1919-től Kispest-Wekerletelep helyettes, majd 1923-tól rendes lelkipásztora volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹²⁸ Nagy István (1861–1939) Debrecenben végezte el a teológiát 1884-ben. 1891-től Harasztoson, 1901-től Kémeren, 1906-tól pedig Kisújszálláson szolgált lelkipásztorként. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹²⁹ Vargha Tamás (1890–1968) Budapesten végezte el a teológiát 1911-ben. 1915-től Kunszentmiklóson volt lelkipásztor. 1946 és 1952 között a solti egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹³⁰ Csia Sándor (1885–1962) MÁV igazgató, főorvos, a Bethánia titkára. (Papp Vilmos: *Őrállók. Nevezetes presbiterek*. Kálvin János Kiadó. Budapest. 2003. 151–154.)

A közös névsort a Kunhegyesi Memorandum és a Péceli Program aláíróból, valamint Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 286–292. alapján állítottam össze.

¹³¹ Kósa: *Szabó Aladár és az Új Óramutató*. 519.

¹³² Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 287.

¹³³ *A Bethánia-egyesület alapszabályai*. 1903. 2. §.

¹³⁴ Uo. 3. §.

Megváltójának tartja s az Üdvözítő parancsolatainak teljesítésére komolyan törekszik”,¹³⁵ a tagok pedig kötelesek voltak „örködni, hogy az egylet komoly és határozott keresztyén szellemben vezettessék”.¹³⁶ Ezzel az egyesületen belül egyfajta keresztyén fegyelmet próbáltak gyakorolni.

Az Alapszabályból is látható, hogy az egyesület a belmissziói mozgalmat kívánta felkarolni, és ehhez mértén mély, bensőséges vallásos szellem jellemezte, törekedtek az evangélizációk megszervezésére, valamint az aktív hitélet gyakorlására.¹³⁷

Mindezekből kitűnik, hogy a Bethániát nem csupán személyi szálak kötötték a Péceli Körhöz, hanem a Péceli Kör innen is merít gondolatokat: szinte ugyanez a megfogalmazás köszön vissza a Kunhegyesi Memorandumban, ahol a hitvalló egyháztagságra utalva azt a megállapítást teszik, hogy „az a »gyülekezet«, amely élni akar [. . .] csakis Krisztusban hívő, a jóra igyekező minden áldozatra kész emberekből állhat”.¹³⁸ Emellett a Kunhegyesi Memorandum az egyházfegyelem kérdésében is egyetértésben áll a Bethánia Egyesülettel, amikor a rendes egyháztagokat úgy jellemzi, mint a „testvéries fegyelem körébe eső gyülekezeti tagok”.¹³⁹

1.9. A Magyarországi Protestáns Egylet

Az eddigiek közül némileg kivételt képez a Magyarországi Protestáns Egylet, amely nem belmissziói mozgalom, hanem lényegében a liberális teológia szervezett fellépése.¹⁴⁰ Azért kell mégis megemlítenünk ebben az áttekintésben, mert ez az egyesület is az egyház megújulását kereste. Az egyik törekvésük az autonóm, államtól független egyházkormányzat, egyházszervezet kialakítása volt.¹⁴¹

A Magyarországi Protestáns Egylet tagjai erkölcsi szempontból „a valláserkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes művelődéssel összhangzásban való megújulására törekszenek”; de ebből Forgács meglátása szerint kimaradt a Krisztussal való élő közösség, amely a belmissziói szervezetek fontos ismertetőjele.¹⁴² Szintén fontosnak látták a lelkipászto-

¹³⁵ A Bethánia-egylet alapszabályai. 4. §.

¹³⁶ Uo. 5. §.

¹³⁷ Kósa László: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 1077–1117. 1085.

¹³⁸ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Kósa: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. 1081.

¹⁴¹ Uo. 1081.

¹⁴² Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 200.

rok utánpótlásának megoldását, valamint a missziót, de mindezt racionalista alapon, a hit evangéliumi erejének mellőzésével.¹⁴³

1.10. A Kálvin Szövetség

A Kálvin Szövetség a Magyarországi Protestáns Egyet lapját, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot* adta ki megalakulásától, 1908-tól kezdve. A szervezet „szorosán kapcsolódott a történelmi kálvinizmus irányzatához”, és úgy tekinthetünk rá, mint a liberális teológia és a történelmi kálvinizmus összekötő láncszemére.¹⁴⁴

A Kálvin Szövetség célkitűzését a következőképpen fogalmazták meg: „a magyar kálvinista (református) egyház hiveit – a szociális érzék fejlesztése és a vallásosság megerősítése által – a társadalmi bajok felderítése, megelőzése és orvoslása végett egyesíteni”, valamint ezeket a híveket „társadalmi munkákra [. . .] előkészíteni, kiképezni, nevelni és rábírní”.¹⁴⁵ Révész szerint a szövetség „alaptörekvése a kálvinizmus hagyományos vallási és erkölcsi értékeinek egészséges megőrzése a magyar református népben, elsősorban a föld népében”.¹⁴⁶

Forgács Gyula kiemelte, hogy míg az evangéliumi egyesületek „főképp az egyén lelkével törődnek”, a Kálvin Szövetség munkája során „az egyéneket buzdítja társadalmi életük helyes és evangéliumi hasznosítására”.¹⁴⁷ Forgács volt a szövetség lelkészi alelnöke, és a Péceli Program aláíróinak névsorában találkozunk a lelkészi jegyző Szinok Zoltán¹⁴⁸ nevével is.¹⁴⁹

1.11. Az Országos Református Lelkészegyesület

Az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) 1907-ben alakult Baltazár Dezső¹⁵⁰ elnöke alatt. Az egyesület egyháztársadalmi célokat tűzött ki: a lelkészek érdekvédelmét volt

¹⁴³ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 202.

¹⁴⁴ Kovács György: *Kapitalizmuskép a magyar protestáns gazdaságetika tükrében*. Gazdaságetika. 2013. 6.

¹⁴⁵ *A Kálvin-Szövetség alapszabályai*. 3. §.

¹⁴⁶ Révész: *A mai magyar kálvinizmus*. 24.

¹⁴⁷ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 303.

¹⁴⁸ Szinok Zoltán (1881–1957) református vallásánár, valamint a Pesterzsébeti Református Egyházközség adatai szerint 1911 és 1936 között Erzsébetfalván (később Pesterzsébet) lelképásztor (Bolvári-Takács Gábor: *Követek és követők*. Zempléni Múzsza. Sárospatak. 2015. 65–66.)

¹⁴⁹ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 303.

¹⁵⁰ Baltazár Dezső (1871–1936) 1890 és 1894 között végezte el a debreceni teológiát. 1899-től vallásánító Budapesten. 1900-tól hajdúaszoboszlói, 1904-től hajdúböszörményi lelkész, ill. esperes. 1911-től tiszántúli püspök. 1918-tól a konvent elnöke. 1907-től az ORLE, 1915–1924 között a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöke. 1910-től a *Lelkészegyesület* főszerkesztője. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyház-történeti Lexikon*.) Baltazár életműve részletesebben megismerhető itt: Szász: *Baltazár Dezső református püspök*.

hivatott képviselni, ugyanakkor a belmissziót is feladatának tekintette,¹⁵¹ mégpedig a lelkipásztor munkaköréhez kötve.¹⁵² A kálvinizmust a nemzeti kultúrával akarták összekapcsolni:¹⁵³ a céljuk a kálvinista identitás felébresztése, valamint az evangéliumnak az egyházban való érvényesülése volt.¹⁵⁴ Az egyházi élet erkölcsi és anyagi romlását is az evangélium hirdetésével akarták orvosolni.¹⁵⁵ Kívánatosnak tartották ugyanakkor az egyház és az állam függetlenségét:¹⁵⁶ megjelent az „önsegély”, az autonómia gondolata.¹⁵⁷ Emellett előadássorozatokot szerveztek lelkipásztoroknak, és könyvkiadó vállalatot is létrehoztak.¹⁵⁸

Az ORLE és a Péceli Kör a közös személyek (Takaró Géza, Kováts J. István,¹⁵⁹ Biberauer Richárd,¹⁶⁰ Uray Sándor¹⁶¹ stb.) mellett közös célkitűzéseket és problémamegoldási javaslatokat is adott. A belmissziót egyházépítő munkának tekintik, és a lelkipásztoroknak komoly feladatot szánnak ebben a szolgálatban. A Péceli Kör ugyanakkor továbbment abban, hogy egyértelművé tette, hogy a presbiterek és egyéb egyháztagok feladata is részt venni a missziói munkában: „Mulhatatlanul szükség van arra, hogy tanáraink, tanítóink, presbitereink és buzgó egyháztagjaink [. . .] a gyülekezeti munka teljesítésében a lelkipásztoroknak segítségére lehessenek.”¹⁶²

1.12. A Soli Deo Gloria Szövetség

Ki kell térnünk röviden a Soli Deo Gloria Szövetségre (SDG) is. Az SDG ugyan nem a Péceli Kör előzménye, a két mozgalom programja mégis sok hasonlóságot mutat. Az

¹⁵¹ Kósa: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. 1088.

¹⁵² Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 307.

¹⁵³ Csohány János: *Református reformprogram. Országos Református Lelkészegyesület, 1918–1925*. História. 1991. XIII/5–6. 10–12.

¹⁵⁴ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 304.

¹⁵⁵ Uo. 304.

¹⁵⁶ Csohány: *Református reformprogram*.

¹⁵⁷ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 304.

¹⁵⁸ Uo. 305.

¹⁵⁹ Kováts János István (1880–1965) református tanár. Budapesten, valamint Edinburghben végezte el teológiai tanulmányait 1907-ig. 1914-től a budapesti teológiai akadémia tanára, 1918 őszétől 1919 márciusáig a protestáns ügyek kormánybiztosa, 1920 és 1922 között pedig nemzetgyűlési képviselő volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.) Életművéről lásd még: Köbel Szilvia: *Egy élet prédikációja. Kováts J. István (1880–1965) portréja*. In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka – 75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt*. 83–110.

¹⁶⁰ Biberauer Richárd (1872–1939) Budapesten, Berlinben és Edinburghben végezte teológiai tanulmányait. 1898-tól a Bethesda kórház lelkésze volt. 1903-ban az első református diakonisszaház megalapítója volt. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

¹⁶¹ Uray Sándor (1878–1969) Kolozsváron és Debrecenben végezte el a teológiát 1900-ig. 1909-től debreceni lelkészként szolgált. 1938 és 1942 között zsinati főjegyző volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹⁶² *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

SDG teológusszövetségként jött létre 1921-ben, hivatalos alakuló gyűlésüket pedig 1923-ban tartották.¹⁶³ Az alakuló gyűlésre Forgács Gyula *Lelki Próba* c. könyvecskéje nagy hatást gyakorolt.¹⁶⁴ Az egyházi megújulást konfesszionális módon képelték el.¹⁶⁵

A céljuk a református identitás, világnézet és erkölcs propagálása volt,¹⁶⁶ továbbá az is, hogy a gyülekezetekben istenfélő lelkipásztorok szolgáljanak. Így fogalmaztak: „csak az lehet igazi lelkipásztor, aki találkozott lélekben Jézus Krisztussal, mint az ő személyes Megváltójával és aki élő összeköttetésben van az Örökkévaló Istennel.”¹⁶⁷ Fontosnak tartották a keresztyén szolgáló életet, valamint az igéhez és a hitvallásokhoz való ragaszkodást.¹⁶⁸

Miközben a Soli Deo Gloria elsősorban a diákok között volt népszerű (és ilyen értelemben tekinthető a KIE, majd pedig a MEKDSz után egy újabb generáció diákszövetségének), célkitűzései nagyon hasonlítottak a Péceli Kör céljaihoz. A Kunhegyesi Memorandum is az evangélium szolgálatában álló lelkipásztorokat és presbitereket szeretett volna látni a gyülekezetekben, és az SDG is arra törekedett, hogy „tagjai mint presbiterek, illetve lelkészek a Magyar Református Egyháznak hűséges és öntudatos munkásai legyenek”.¹⁶⁹

1.13. Konklúzió

A fenti egyesületeket megvizsgálva elmondhatjuk, hogy a Péceli Kör által felvetett kérdésekre más mozgalmak és egyesületek is keresték olykor már jóval korábban a válaszokat. A Péceli Körben különböző belmissziói egyesületi háttérből érkező tagok gyűltek össze, és olyan válaszokat adtak a felmerülő problémákra, amelyeket bizonyos esetekben egy vagy több mozgalom is zászlójára tűzött. Mindenképpen újdonságnak kell azonban tekintenünk a Péceli Kör esetében, hogy a belmissziói egyesületektől eltérően egyértelműen a Magyar Református Egyház szervezetén belül, hitvallásos módon képzelte el a megújulás lehetőségét. Ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott, hogy itt elsősorban nem teológiai hallgatók vagy más egyetemek diákjai gyűltek össze, hanem református lelkipásztorok, akik gyülekezeteikben és azok által szeretnék volna elvégezni az evangéliumi, belmissziói munkát.

¹⁶³ Dobos: *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon*.

¹⁶⁴ Denke Gergely: *A Soli Deo Gloria Szövetség (SDG) megalakulása és belső élete*. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon*. 145–233. 146.

¹⁶⁵ Kósa: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. 1089.

¹⁶⁶ Dobos: *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon*.

¹⁶⁷ Idézi: Denke: *A Soli Deo Gloria Szövetség*. 146–147.

¹⁶⁸ Uo. 149.

¹⁶⁹ Forgács: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve*. 321.

2. fejezet

Egyháztörténeti előzmények

A teológiai irányzatok bemutatása után fontos röviden áttekintenünk a Magyar Református Egyház történetét II. József türelmi rendeletétől kezdődően egészen Trianonig. Kortörténeti áttekintésünk során főként azokra az eseményekre és területekre térünk ki, amelyek közvetlen vagy közvetett módon a Péceli Kör előzményeinek tekinthetők.

A Péceli Kör mozgalma a következő fontos kérdéseket vizsgálta: a Magyar Református Egyház és az állam viszonya; a Magyar Református Egyház missziója, ideértve az iskolai oktatást és a belmissziót is; a lelkipásztor és a presbiterek feladatai és lehetőségei; az egyháztagek feladatai, kötelességei, például az adakozás és az egyházfegyelem. Éppen ezért röviden ezeket a területeket fogjuk bemutatni.

2.1. Az egyház és az állam viszonya

A 19. századi Magyarország központi kérdése volt a polgári társadalom és az állam megszervezése. Ennek a lényege az állam és az egyház modern kapcsolatának meghatározása, valamint az egyház laicizált társadalomban elfoglalt helyének megállapítása.¹⁷⁰

Az egyház és az állam kapcsolatának többféle modellje volt. Az észak-amerikai egyházakat az államtól való teljes anyagi függetlenség jellemezte,¹⁷¹ amit Kósa László radikálisan liberálisnak nevez.¹⁷² A dél-európai egyházak (pl. Olaszországban vagy Franciaországban) a szekularizáció, valamint az egyház- és vallásellenesség miatt kezdetben jogfosztás áldozatai-

¹⁷⁰ Kósa László: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 118–126. 119.

¹⁷¹ Uo. 119.

¹⁷² Kósa László: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 127–140. 139.

vá váltak, azonban később a szeparáció során anyagi javakat kaptak.¹⁷³ Kelet-Európában vagy a Balkánon viszont az állam és az egyház teljes összefonódását figyelhetjük meg.¹⁷⁴ Eközben az angolszász és skandináv országokban az állam és az egyház szövetsége valósult meg, ahol az egyház lett a társadalmi erkölcs biztosítója, és ilyen minőségében támogatásban részesült, amelyért cserébe polgári szolgáltatásokat kellett nyújtania (pl. oktatás, egészségügy stb.).¹⁷⁵ Ezt a megoldást Kósa liberális etatistának hívja.¹⁷⁶ Ugyanakkor Hollandiában (Christelijke Afgescheiden Kerk), illetve Skóciában (Free Church of Scotland) egyaránt létrejöttek olyan protestáns egyházak, amelyek teljesen elutasították az állami támogatást.¹⁷⁷

2.1.1. Az 1848–1849-es szabadságharc előtt

Magyarországon a fentebb ismertetett modellek egyfajta keveréke alakult ki. II. József türelmi rendelete (1781. október 25.)¹⁷⁸ a lelkiismereti szabadságra hivatkozva engedélyezte az ágostai és a helvét hitvallásúak, valamint a görög szertartású nem egyesülteknek a szabad vallásgyakorlást: nyilvános imaházak építését, lelkészek és tanítók alkalmazását, illetve a dekretális eskü elhagyását.¹⁷⁹

II. Lipót 1790/1791. évi XXVI. törvénycikke¹⁸⁰ az 1608. és 1647. évi törvényekre hivatkozva megerősítette a protestánsok helyzetét és nyilvános vallásgyakorlását, noha a római katolikus felekezet továbbra is egyeduralkodó maradt.¹⁸¹ Ez leginkább a vegyes házasság kérdésében nyilvánult meg, melynek tekintetében ez volt a rendelkezés: „ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiugyermekek követhessék atyjok vallását.”¹⁸² A vegyes házasság tekintetében csak 1839–1840-ben következett be

¹⁷³ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 119.

¹⁷⁴ Uo. 120.

¹⁷⁵ Uo. 119.

¹⁷⁶ Kósa: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban*. 139.

¹⁷⁷ Uo. 140.

¹⁷⁸ A Türelmi Rendelet teljes szövege megtalálható itt: Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus – A magyar protestantizmus történetének forrásai*. Budapest. 1939. 269–276.

¹⁷⁹ Forgó András: „Vajon az igaz katolikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszenvedni?” *Katolikus tolerancia a jozsefnizmus korában*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. 154–177.

¹⁸⁰ 1790/1791:XXVI. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000026.TV>. 2023. 08. 25.

¹⁸¹ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 120.

¹⁸² 1790/1791:XXVI. tc. 15. §.

enyhülés,¹⁸³ véglegesen pedig az 1894-es törvények¹⁸⁴ rendezték ezt a kérdéskört, mégpedig a polgári házasság bevezetésével.¹⁸⁵

Az 1848. évi törvények közül fontos kiemelni a III.¹⁸⁶ és a XX.¹⁸⁷ törvénycikkelyt, amelyek az állam és az egyház kapcsolatát hivatottak szabályozni. A III. törvénycikkely „laicizálta az államot”,¹⁸⁸ a XX. törvénycikkely pedig meghirdette „a vallások egyenlőségét”:¹⁸⁹ „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül *tökéletes egyenlőség és viszonyosság* állapittatik meg.”¹⁹⁰ Ugyanez a törvénycikkely azt is kimondta, hogy az állam vállalja minden egyház és iskola költségeit.¹⁹¹ Az 1848:XX. tc. a 19. század további részében kiemelkedő szerepet játszott, és alapelvei a századvégi törvénykezés során valósultak meg.¹⁹² Még a 20. század első felében is fontos hivatkozási alapot képezett az egyházi reformokra törekvő csoportok számára, így például az 1918-as Országos Református Tanács is erre a törvénycikkelyre hivatkozott.¹⁹³

1848-ban a Magyar Református Egyházban az állam és az egyház viszonyát illetően két eltérő nézetcsoporthal találkozhatunk. Az egyik álláspont ragaszkodott a protestáns autonómia megtartásához, mint a protestáns vallás lényeges eleméhez.¹⁹⁴ A másik fél ugyanakkor nem ragaszkodott az autonómiához, hanem megfelelő biztosítékokkal elfogadta az állami beavatkozást.¹⁹⁵

Az 1848 szeptemberében megrendezett protestáns értekezleten – amelyet báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter hívott össze¹⁹⁶ – az anyagi gondok területén öt kérdést vizsgáltak meg. Ezek a következők voltak: hogyan működjenek az egyházak; mi legyen ennek a forrása; mire fordítsák az állami támogatásokat; honnan teremtsék elő az állam ezeket a forrásokat (itt az egyházi adót ellenezték); milyen módon fizesse ki az állam

¹⁸³ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 120.

¹⁸⁴ 1894/XXXI. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031>. TV. 2023. 08. 25.

1894/XXXII. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400032>. TV. 2023. 08. 25.

1894/XXXIII. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400033>. TV. 2023. 08. 25.

¹⁸⁵ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 125.

¹⁸⁶ 1848/III. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800003>. TV. 2023. 08. 25.

¹⁸⁷ 1848/XX. tc. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800020>. TV. 2023. 08. 25.

¹⁸⁸ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 121.

¹⁸⁹ Uo. 121.

¹⁹⁰ 1848/XX. tc. 2. §. A szerző kiemelése.

¹⁹¹ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 121.

¹⁹² Szatmári Judit: *A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára*. Egyháztörténeti Szemle. 2000. I/1. 74–92.

¹⁹³ Bolyki–Ladányi: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. 15.

¹⁹⁴ Varga Zoltán: *Az egyház a reformkorban*. In: Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán (szerk.): *A Magyar Református Egyház története*. 263–327. 280.

¹⁹⁵ Uo. 281.

¹⁹⁶ Uo. 280.

a támogatásokat.¹⁹⁷ Eddigre a protestáns egyházakban megerősödött az autonómiához való ragaszkodás.¹⁹⁸ Az egyház és az állam kapcsolatát liberális etatista módon képzeltek el, amelynek során az állam és az egyház összefonódik, és az egyház anyagi és szervezeti ügyeit az állam vállalja magára.¹⁹⁹

2.1.2. Az 1850-es évek neoabszolutizmusa

Az 1848. évi törvények végrehajtása azonban az 1850-es évek megtorlásai alatt elmaradt. Ebben az időszakban az önkényuralmi rendszer teljes állami felügyelet alá akarta vonni a protestánsokat. Miközben 1848 „a teljes egyenjogúság lehetőségét hozta el” a protestánsok számára, a szabadságharc leverését követően már gróf Zichy Ferenc császári biztos 1849. szeptember 18-án kiadott rendelete megtiltott minden gyűlést, így az egyházi gyűléseket is.²⁰⁰ Haynau 1850. február 10-én kelt rendelete az eddigi egyházi rendszert megváltoztatva állami kézbe helyezte a szuperintendensek és egyéb egyházi vezetők kinevezését, kizárta a világiakat az egyház kormányzásából, és csak császári biztos jelenlétében engedélyezte a gyűlések megtartását.²⁰¹

Az önkényuralmi rendelkezés szembefordult a zsinat-presbiteri elvvel.²⁰² Az állami modernizáció az egyház számára Szatmári szerint annyit jelentett, hogy az önkényuralmi rendszer „előír, utasít, szabályoz és közben erőteljesen korlátozza, sőt megszünteti eddigi önkormányzati jogait. És mit kínál cserébe? Uralkodói kegyből egy felülről jövő, régi kánonaival, szokásaival ellentétben álló egyházszervezetet”.²⁰³

Kuzmány Károly bécsi teológiai tanár új egyházalkotmány-tervezete, amely 1850-ben már készen állt,²⁰⁴ hierarchikus lelkészi uralmat akart megvalósítani, és a Magyar Református Egyház csúcsára a kormányhoz hű egyháztanácsot akart állítani.²⁰⁵ Andreas Zimmermann minisztériumi tanácsos ennek felhasználásával alakította ki az Entwurf néven elhíresült

¹⁹⁷ Kósa: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban.* 134–135.

¹⁹⁸ Szatmári: *A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára.*

¹⁹⁹ Kósa: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban.* 138–138.

²⁰⁰ Szatmári Judit: *A református egyház és a passzív rezisztencia. 1850–1852.* In: Hegedűs András, Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* 117–1129. 117.

²⁰¹ Szatmári Judit: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben. 1849–1860.* Ráday Gyűjtemény. Budapest. 2015. 25–26.

²⁰² Szatmári: *A református egyház és a passzív rezisztencia.* 118.

²⁰³ Szatmári: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben.* 97.

²⁰⁴ Szatmári Judit: *A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc, 1850–1860.* In: Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatál egyháztörténészek írásai.* 149–159.

²⁰⁵ Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom változásai.* Confessio. 1979. III/3. 65–77.

alkotmányt,²⁰⁶ amelyet 1856-ban kényszerítettek rá a Magyar Református Egyházra.²⁰⁷ A Magyar Református Egyház egyházkerületi gyűlései azonban nem fogadták el az egyházalkotmány tervezetét.²⁰⁸ Egyértelművé tették, hogy „egyházszervezetük kérdését, ennek rendezését belügynek tekintik, melyről csak zsinat rendelkezhet”.²⁰⁹

1859. szeptember 1-jén a császár nyílt parancsot, úgynevezett pátenszt adott ki, amelyben megszüntette az autonómiát, és a német rajna-westfaliai rendtartáshoz igazította a protestáns egyházak működését, részletesen szabályozva az egyház belső életét (mind az egyházközség, mind az egyházmegye, mind az egyházkerület, mind a zsinat szintjén).²¹⁰ Az 1859-es pátens állami támogatást ígért az egyházaknak, de teljes állami főhatóság alatt.²¹¹ Ezt az államsegélyt az egyház elutasította, hiszen az egyházi hivatalt betöltő személyeknek hűségesküt kellett volna tenniük az uralkodó felé.²¹²

A protestáns egyházak ügye ebben az időszakban nemzeti ügyé vált, az egész hazai közvélemény támogatta,²¹³ mégpedig a felekezeti határokon átívelő módon, hiszen sok magyar katolikus is a protestánsok mellé állt.²¹⁴ „A protestáns pátens elutasítása az országos ellenállás kibontakozása után nem feltétlenül egyházi, hanem sokszor azzal összefonódva politikai állásfoglalást is jelentett.”²¹⁵ A pátens legnagyobb problémája az volt, hogy teljes mértékben semmibe vette az egyház autonómiáját, ezért az egyházkerületi gyűléseken nem a pátens és az azt kísérő miniszteri utasítás tartalmával foglalkoztak, hanem azt tárgyalták, miképpen utasítsák el azokat.²¹⁶ Szatmári Judit megállapítása szerint 1860 márciusára a kormánynak is be kellett látnia, hogy a protestáns pátens miatt „Magyarország a forradalom küszöbén áll”.²¹⁷ Végül az egyházügyi pátens 1860. május 15-én visszavonásra került.²¹⁸

²⁰⁶ Szatmári: *A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben*.

²⁰⁷ Szatmári: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben*. 130.

²⁰⁸ Uo. 133–148.

²⁰⁹ Uo. 208.

²¹⁰ Szathmáry Béla: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése, különös tekintettel az egyházi bírászkodásra*. Doktori disszertáció. Miskolci Egyetem. Állam- és Jogtudományi Kar. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Sárospatak. 2004. 95–97.

²¹¹ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 122.

²¹² Szathmáry: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése*. 97.

²¹³ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. 149.

²¹⁴ Bíró Sándor: *A szabadságharctól az első világháborúig (1849–1914)*. In: Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán (szerk.): *A Magyar Református Egyház története*. 329–408. 343.

²¹⁵ Szatmári: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben*. 204.

²¹⁶ Uo. 208.

²¹⁷ Uo. 257.

²¹⁸ Szathmáry: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése*. 98.

2.1.3. A dualizmus kora

Az 1848. évi XX. törvénycikk csak az 1867-es kiegyezés után vált érvényessé, de akkor sem hajtották végre tökéletesen. A protestáns autonómia elkezdett lazulni, és az önálló anyagi helyzet nem volt megvalósítható.²¹⁹ 1898-ban került bevezetésre a lelkeszi kongrua, valamint az iskolai ügyeket is államsegélyből valósították meg.²²⁰ A protestáns egyházakat eddigre már teljesen áthatotta a liberalizmus, és ennek következményeként készek voltak az állami támogatás elfogadására.²²¹ A liberális teológiai gondolkozás nem volt bizalmatlan az állammal szemben: „A kiegyezés utáni államrenddel a liberális teológusok a legmelegebb gondolati kapcsolatban vannak... a demokráciában a kálvinista preszbiteri elv elterjedését látják megvalósulva.”²²²

A protestánsok állami elfogadottságát jelzi, hogy 1885-től kezdve a felsőházba bekerültek a protestáns püspökök is,²²³ mégpedig három református püspök és három világi vezető.²²⁴ A kezdeményezés az állam részéről indult, azonban a református egyházon belül voltak ellenhangok is: Fejes István és Mocsáry Lajos a Tiszáninneni Református Egyházkerület 1883. őszi közgyűlésén például aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a püspökök politikai vitákban való részvétele hátrányos lesz az egyház autonómiájára nézve.²²⁵ Az ellenvélemények dacára végül a református egyház elfogadta a kezdeményezést.

Az egyház is segítségül tudta hívni a hatóságot, mégpedig „az egyházi adók végrehajtásánál és a vallási – korabeli szóhasználattal – »szekták« ellen”.²²⁶ Ezzel szemben a kortársak közül többen felszólaltak, éppen a liberalizmusra hivatkozva (pl. Tisza Kálmán, Irányi Dániel).²²⁷ A protestáns pártalapítást ugyanakkor elvetették, mégpedig a liberális etatizmus alapján, amelynek meggyőződése szerint az állam feladata a vallásügy rendezése.²²⁸

Márkus Jenő későbbi értékelése szerint ebben az időben az jellemezte a Magyar Református Egyházat, hogy miközben nincs mindenben alávetve az államnak, mégis annak

²¹⁹ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 123.

²²⁰ Uo. 124.

²²¹ Uo. 121–122.

²²² Márkus: *A liberális szellem a református egyházban*. 95.

²²³ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 124.

²²⁴ Csűrös András: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos korszakban*. KRE–L'Harmattan. Budapest. 2021. 29.

²²⁵ *A protestáns főpapok a főrendiházban*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. 10. 12. XXVII/41. 1318–1321.

²²⁶ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 124.

²²⁷ Uo. 124.

²²⁸ Kósa: *A református egyház az egyház-politikai küzdelmek idején*. 301.

szervezetében él, és ebben kell megtalálnia a feladatát: az államé az anyagi, az egyházé a lelki terület.²²⁹

2.1.4. Az első világháború után

Az őszirózsás forradalom új helyzet elé állította a Magyar Református Egyházat is. Már a forradalom előtt, 1918. október 27-én Haypál Benő budai lelkipásztor vezetésével egy lelkészi kör új programot hirdetett Új Reformáció néven, amelynek keretében „egyházpolitikai, egyházalkotmányi és gyakorlati teológiai reformokat sürgettek”.²³⁰ Ebből a körből kiindulva 1918. november 15-én, az Első Magyar Köztársaság kikiáltása előtti napon a Pesti Egyházmegye és a teológiai akadémiai professzorok részvételével megalakult a Magyar Református Egyház belső reformációját, az állam és az egyház radikális szétválasztását követelő Országos Református Tanács, amely hivatalosan is elfogadta az október 27-i irányelveket, az egyház liberális, demokratikus és szociális reformációját tűzve ki célul.²³¹ Ezen a gyűlésen Forgács Gyula is elnökölt, őt választották a Tanács alelnökévé (az elnök Haypál Benő, a másik alelnök Bilkei Papp István, az ügyvezető titkár Patay Pál).²³² Terveik között szerepelt az „egyház és állam különválasztása, egy új egyházalkotmány előkészítése, a gyülekezeti élet reformja, a belmisszió egyházi integrációja”.²³³ Egy korabeli beszámoló alapján „egységesen szervezni és irányítani akarja azt a mozgalmat, amelynek célja a magyar ref. egyház szervezetének és szellemének kálvinista keresztyén irányban való átalakítása”, ezért fel is szólította a lelkipásztorokat, teológiai tanárokat, teológusokat, tanítókat és az egyház valamennyi hívét, hogy csatlakozzon mozgalmukhoz.²³⁴

Az Országos Református Tanács (vagy Országos Református Forradalmi Tanács²³⁵) főként az ORLE tagjaiból szerveződött, azonban szembefordultak Baltazár Dezsővel, és „Debrecenből Budapestre kívánták áttenni a magyar reformátusság és a lelkészegyesület hatalmi centrumát”.²³⁶ Társadalmi, politikai és gazdasági megújulást akartak elérni.²³⁷

²²⁹ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban*. 96.

²³⁰ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 44.

²³¹ Hatós: „Született szocialista?” – Ravasz Lászlónak, az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén. *Pro Minoritate*. 2017. tavasz. 1. 62–80.

²³² Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 44.

²³³ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 79.

²³⁴ *Megalakult Budapesten az Országos Ref. Tanács*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 1918. 11. 24. LXI/46. 345–346.

²³⁵ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 44.

²³⁶ Csohány János: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület*. *Egyháztörténeti Szemle*. 2012. II/1.

²³⁷ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 44.

A programmal egyetértett a dunántúli és a tiszáninneni egyházkerület, de a tiszántúliak ellenezték: az önfenntartásra való átállás lehetetlennek tűnt,²³⁸ ugyanakkor Baltazár Dezső és Révész Kálmán püspökök szerint személyes okokból is szembefordultak a mozgalommal,²³⁹ Baltazárt ugyanis érzékenyen érintette, hogy a mozgalom tagjai általános tisztújítást követelve őt is le akarják mondani,²⁴⁰ ezért figyelmeztette a tiszántúliakat, hogy ne lépjenek kapcsolatba az Országos Református Tanáccsal.

Az Országos Református Tanáccsal szemben az volt a vád, hogy „akkor akarta felforgatni a struktúrát és a rendet, mikor egyébként is minden összeomlóban volt”.²⁴¹ A mozgalom ugyanis üdvözölte az „önálló, szabad magyar népköztársaságot”, és elérkezettnek látta az alkalmat az egyházalkotmányi reform véghezvitelére, amelyre meglátásuk szerint az egyház „eddig rendszere és ebből folyó mozdulatlansága” miatt nem kerülhetett sor.²⁴² Az egyházpolitikai reformok élén „az egyház és állam szétválasztása, szabad egyház szabad államban”²⁴³ állt, mégpedig az 1848. évi XX. törvénycikkelyre hivatkozva.²⁴⁴ Sürgették a konvent eltörlését, valamint az általános tisztújítást.²⁴⁵ Reformjavasolataik között szerepelt a hittanoktatás és a konfirmáció átalakítása, ehhez kapcsolódóan pedig „a lelkészek továbbképzése és gyülekezeti munkások nevelése céljára hiterősítő, belső missiói és tudományos továbbképző tanfolyamok rendszeresítése”.²⁴⁶ Az iskolai nevelés reformjára az oktatási intézményekben is volt nyitottság: a református iskolák közül „a Baár-Madas ref. felsőleányiskola és nevelőintézet tantestülete dec. 10-én tartott ülésén egyhangúlag, lelkesedéssel csatlakozott az Országos Ref. Tanácshoz”.²⁴⁷

Az Országos Református Tanács nagy hangsúlyt fektetett a népegyházból hitvalló egyházzá, „missió népegyházzá” történő átalakulásra.²⁴⁸ Ez a következőkben jelent meg: „az egyházhoz tartozásra való kényszerítés (hitkényszer) eltörlése”, az egyházfegyelem gyakorlása, valamint „a belső missiói munkáknak és szervezeteknek az egyház egyetemes szervezetébe való beleépítése”.²⁴⁹

²³⁸ Bencze Imre: *A polgári demokratikus forradalom és az egyházak*. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. kötet. 327–331. 329–330.

²³⁹ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 43–45.

²⁴⁰ Szász: *Baltazár Dezső református püspök*. 218.

²⁴¹ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 44.

²⁴² *Felhívás az ország reformátusaihoz*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 11. 24. LXI/46. 341–342.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Bolyki–Ladányi: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. 15.

²⁴⁵ *Felhívás az ország reformátusaihoz*.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Patay Pál: *Mi lesz református iskoláinkkal?* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1919. 01. 05. XLII/1. 2–3.

²⁴⁸ *Felhívás az ország reformátusaihoz*.

²⁴⁹ Uo.

Az Országos Református Tanácsot – amely támogatói között tudhatta a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztőségét is²⁵⁰ – igen sok támadás érte: kifogásolták például az állam és az egyház szeparációját (amelyet a Tanács az 1848:XX. tc.-re hivatkozva védelmezett),²⁵¹ sőt a Tiszántúli Református Egyházkerület annak püspökével, Baltazár Dezsővel együtt ellenségesen viszonyult a Tanácshoz.²⁵² Tóth Lajos 1918. decemberi cikkében védelmezte az Országos Református Tanács forradalmi attitűdjét, kifejtve, hogy a hivatalos egyház „képtelen és tehetetlen” reformokat, megújulást véghez vinni.²⁵³ Később a Tanácsköztársaság feloszlatta az Országos Református Tanácsot is.²⁵⁴

A Szociáldemokrata Párt és a Polgári Radikális Párt egyaránt követelte az egyház és az állam szétválasztását, de ennek mikéntje még nem volt eldöntött, és arra is ígéretet tettek, hogy a közeljövőben nem fog megtörténni. A kormányoknak nem volt kidolgozott programja az egyház és az állam szétválasztásának módjára, az egyházpolitika jóformán egyik pillanatról a másikra változott.²⁵⁵ A Károlyi-kormány alatt a Károlyi-párthoz tartozó Lovászy Márton, majd Juhász Nagy Sándor volt a vallásügyi miniszter, a Berinkey-kormány alatt pedig a Katolikus Néppárt tagja, Vass János vette át ezt a tisztséget. Amikor véget ért a forradalom napjainak bizonytalansága, akkor Tengely szerint egyértelművé vált az egyházak számára, hogy a Károlyi-kormány egyelőre nem hoz radikálisan vallás- és egyházellenes intézkedéseket, ezért többen arra jutottak, hogy a jelenlegi kormányzatot mindenképpen támogatniuk kell, mert ha az megbukik, helyette csakis radikálisabb, vagyis rosszabb jöhet.²⁵⁶

A Károlyi-, később a Berinkey-kormány fontos szerepet szánt az evangélikus és a református egyházaknak a nemzetiségek megnyerése érdekében: megbízható egyházi embereket küldtek a veszélyeztetett egyházmegyékbe, ahol az ország területi integritásának megmaradása érdekében titkos szövetségeket próbáltak kötni az ottani magyar reformátusok és evangélikusok, valamint a különféle nemzetiségű egyházak vezetői között.²⁵⁷ Ebben a munkában a Tiszáninenni és a Tiszántúli Református Egyházkerület is részt vett.²⁵⁸ Czinke

²⁵⁰ *Megalakult Budapesten az Országos Ref. Tanács.*

²⁵¹ Patay Pál: *Egyesült Erővel!* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 12. 08. LXI/48. 357–359.

²⁵² Tarján G. Gábor: *A sokat támadott Baltazár Dezső református püspök.* Valóság. 1998. december. XLI/12. 26–48. 30.

²⁵³ Tóth Lajos: *Reform-törekvéseink létjogosultsága és szükséges volta.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 12. 15. LXI/49. 362–364.

²⁵⁴ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején.* 45–46.

²⁵⁵ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. Eger. 2011. 218.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ Tengely Adrienn: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban.* Egyháztörténeti Szemle. 2007. VII/1. 3–40.

²⁵⁸ Uo.

István tiszáninnyi helyettes püspök, valamint Baltazár Dezső tiszántúli püspök egyaránt felkérte az espereseket e tárgyalások végrehajtására.²⁵⁹ Ravasz László – akkor még erdélyi püspökhelyettes – szintén buzdított arra, hogy a nemzetiségekkel keressék a kapcsolatokat, és próbáljanak közös célokat megvalósítani.²⁶⁰ Tengely így foglalja össze Ravasz buzdítását: „A magyar pap ismerje be, hogy az eddigi nemzetiségi politika csődöt mondott, és hogy a magyarság örül a nemzetiségek felszabadulásának, és azt akarja, hogy boldogok, szabadok és jó testvérek legyenek [. . .] Mindent el kell követni, ami az új, testvéri szellem érvényesülését biztosítja.”²⁶¹ Mindezek az intézkedések és próbálkozások azonban nem hoztak eredményt.²⁶²

Március 21-én a marxista Tanácsköztársaság kikiáltásával az állam teljesen egyházellenes módon rendezkedett be: „minden olyan antiklerikális intézkedést azonnal bevezetett, amelytől a megelőző hónapokban az egyházak félték.”²⁶³ A Tanácsköztársaság „önmagát az egyház ellen határozta meg”.²⁶⁴ Az egyházakkal a Vallásügyi Likvidáló Hivatal²⁶⁵ foglalkozott, amelynek legfőbb célja az egyházi vagyon teljes elkobzása, államosítása volt.²⁶⁶ Nem elégedtek meg azzal, hogy szépen, lassan elsorvadjanak az egyházak, hanem kezdetben verbális, majd tényleges erőszakot alkalmaztak ellenük.²⁶⁷ A pontos módszerben azonban nem volt egységes a Tanácsköztársaság, csak a célban egyeztek meg: az egyházak megszüntetése, felszámolása és a vagyon megszerzése.²⁶⁸

A Tanácsköztársaság bukását követően, 1919. augusztus 8-án „egy kormányrendelet az őszi forradalom óta hozott minden rendeletet, törvényt és határozatot érvénytelenné nyilvánított”.²⁶⁹ „Az új rendszer teljes mértékben számított a keresztény egyházakra”: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az egyházak támogatását kérte, valamint ígéretet tett az elkobzott vagyon visszaszolgáltatására.²⁷⁰

1919. november 16-án Horthy Miklós bevonult Budapestre, és november 24-én megalakult a Huszár-kormány, amelyben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) volt a legerősebb. 1920. január 25–26-án tartották meg az első választást, amely a Kisgazdapárt

²⁵⁹ Tengely: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban*.

²⁶⁰ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 38.

²⁶¹ Tengely: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. 44.

²⁶² Tengely: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban*.

²⁶³ Tengely: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. 531.

²⁶⁴ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 59.

²⁶⁵ Másnéven: Közoktatásügyi Népbiztosság Vallásügyi Likvidáló Meghatalmazottja, Vallásügyi Likvidáló Országos Bizottság vagy Egyházi Vagyont Likvidáló Bizottság

²⁶⁶ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 64.

²⁶⁷ Uo. 65.

²⁶⁸ Uo. 67.

²⁶⁹ Uo. 171.

²⁷⁰ Uo. 172.

és a KNEP győzelmével zárult. A keresztény nemzeti ideológia, az ún. „keresztény kurzus” kezdetben felekezeti békét hirdetve megpróbálta összefogni a protestáns és római katolikus egyházakat.²⁷¹

A protestánsok közül sokan eleinte pozitívan viszonyultak a keresztény kurzushoz, így ezt az irányzatot támogatta a *Kálvinista Szemle* is, a római katolikus dominancia miatt azonban már 1920 tavaszán rájöttek, hogy a keresztény kurzus nem egyenrangú felek szövetsége.²⁷² Az álláspontokat bonyolította, hogy a római katolikus egyház domináns véleménye a történelmi tragédiákért a protestáns liberális teológiai irányzatot tette felelőssé. Ezzel az érveléssel a kibontakozó történelmi kálvinizmus vezéralakja, a *Kálvinista Szemle* szerkesztője, Sebestyén Jenő is szembefordult a liberális teológiával.²⁷³ A *Kálvinista Szemle* lapjain azonban az év végén Bereczky Albert tollából már az az erős kijelentés volt olvasható, hogy „az egész keresztény kurzus ma már közismert szemfényvesztés, egy szebb elnevezés a katolikus kurzus számára”.²⁷⁴

Az első világháború során nemcsak Magyarország szenvedett súlyos veszteségeket, hanem a Magyar Református Egyház is. Egyetlen egyházkerület sem maradt épen. 1910-ben 2 621 329 református volt 2026 anyaegyházközségben, 2062 lelkipásztor szolgálatával. Trianont követően 916 906 tagot számlált a Magyar Református Egyház.²⁷⁵ 1920. szeptember 27–30. között a 3. budapesti zsinat 4. ülészaka során az elszakított területekre úgy tekintettek, mint amelyekkel megőrizhető a szervezeti egység: „A zsinat összetételéből és határozataiból világosan kitűnik, hogy az elszakított területek zsinati tagjainak többsége is természetesnek tartotta, hogy egyházuknak új állami kötelékbe kerülésével nem szűnik meg a Magyarországi Református Egyház [. . .] szervezeti egysége.”²⁷⁶ Eleinte megpróbálták megőrizni a szervezeti

²⁷¹ Szász: *Baltazár Dezső református püspök*. 246.

²⁷² Uo. 247.

²⁷³ Uo. 248.

²⁷⁴ A *Kálvinista Szemle* 1920. évi 39. száma alapján idézi: Szász: *Baltazár Dezső református püspök*. 257.

²⁷⁵ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 27. A Csehszlovákiát érintő szerveződéseről ld. Lévai Attila, Simon Attila, Somogyi Alfréd, Szarka László, Tömösközi Ferenc: *Az első húsz év. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház 1918–1938 között*. Selye János Egyetem. Komárom. 2019. és Tömösközi Ferenc: *Csehszlovákiában 1918–1923 között*. Múltunk. 2020. LXV/2. 101–113.

A jugoszláviai szerveződéseről kiváló áttekintést nyújt Orosz Attila: *A délvidéki református keresztyén egyház vázlatos története*. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből. Vajdaság III*. 129–171.

A királyhágómelléki egyházkerületről ld. Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Nagyvárad. 1999.

Szintén vonatkozó fontos adalékokat közöl Visky István: *A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között*. Mediárium. 2009. tavasz–nyár. III/1–2. 48–61.

²⁷⁶ Csohány János: *Trianon és a magyar református egyház*. Egyháztörténeti Szemle. XIII/2.

egységet.²⁷⁷ A trianoni béke aláírását követően Baltazár Dezső így ír: „Szenvedtünk sokat, de sem el nem csüggedtünk, sem kétségbe nem esünk. Tudtuk, hogy kinek hittünk. Az emberektől nem vártunk semmi jót. Tehát nem is csalatkoztunk. Istenbe vetjük reményünket. Az ő törvénye szerint dolgozunk. Hazánk feltámadásának a sorsát is reá vetjük erős bízással. Az ő nevéhez fogódzva nagy biztonsággal küzdünk, hogy magyar református egyházunk egységes teste meg ne szaggattassék; de megmaradván, legyen zsengeje a feltámadásra eljegyzett nagy Magyarországnak.”²⁷⁸

A Magyar Református Egyház alkotmányát és szervezetét tehát ismét a nemzeti érdekekkel kapcsolták össze. Jól ismert tény, hogy a határokon átívelő egységet nem sikerült fenntartani, és az utódállamokban a reformátusoknak a nemzetiségellenes törekvésekkel kellett szembenézniük, miközben „Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és az Osztrák Köztársaság nem voltak egyház- és vallásellenesek, talán Csehszlovákiáról mondható el hasonló minősítés”.²⁷⁹ A trianoni határok között maradt Magyar Református Egyház legfontosabb kérdésévé Ladányi szerint a talpra állás, a kibontakozás lehetőségeinek a keresése vált.²⁸⁰ A lelkipásztorok igehirdetésében megjelent az evangélium és a „politikai okosság” reménysége, valamint a nemzeti öntudat erősítése,²⁸¹ míg mások fontosabbnak tartották, hogy elsősorban Isten dicsőségére mutassanak rá a misszió keretében.²⁸² A missziói munkában nagy szerepet játszottak a korábbiakban bemutatott egyesületek, valamint a missziói irodalmi alkotások, amelyek már a századforduló környékén egyre nagyobb létszámban megjelentek, és a világháború után még nagyobb teret nyertek.

Ebben a történelmi kontextusban jelent meg a Péceli Kör mozgalma is, amely az egyház autonómiáját támogatta arra figyelmeztetve, hogy az egyház anyagi létének biztosítékát ne „első sorban a külső, politikai változások esélyeinek bizonytalan talaján nyugvó segélyekben” keresse, hanem az egyház tagjainak áldozatkészségére építsen.²⁸³

²⁷⁷ Csohány: *Trianon és a magyar református egyház*.

²⁷⁸ Baltazár Dezső: *Elnöki megnyitó az O.R.L.E. választmányi gyűlésén*. Lelkészegyesület. 1920. XIII/25–26. 69–70.

²⁷⁹ Csohány: *Trianon és a magyar református egyház*.

²⁸⁰ Ladányi Sándor: *A református egyház (1919–1944)*. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. kötet. 363–374. II:363.

²⁸¹ Csohány: *Trianon és a magyar református egyház*.

²⁸² Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 44.

²⁸³ *Kunhegyesi Memorandum*.

2.2. Az iskolakérdés

Az egyház szolgálatának egyik fontos területe az iskolakérdés volt. Az egyházi iskolákban „az 1830-as évekig az egyházi iskolák főcélja a vallásos ember nevelése volt”, ennek keretében a Heidelbergi Kátét és bibliaismeretet tanítottak a növendékeknek.²⁸⁴ A racionalizmus térnyerésének tulajdoníthatóan a lelkészek egyre inkább a tanítókra hagyták az iskolákat, akik pedig világi anyagot tanítottak: lassan elhagyták a Heidelbergi Kátét, a dogmatikai tanítást, az imádságok és bibliai versek tanítását.²⁸⁵

Az 1848. évi XX. törvénycikkben az állam vállalta az egyházak és iskolák fenntartását: „Minden bevet [sic!] vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.”²⁸⁶ A református egyházban ebben az időben két fő iránnyal lehetett találkozni. Az egyik tábor fontosnak találta, hogy az egyházi iskolák megmaradásával védelmezzék a vallási önazonosságot, és ezek fenntartásához kérik az állam támogatását, míg a másik tábor közös iskolák létrehozására törekedett, amelyekben felekezeti oktatás valósulhatott volna meg.²⁸⁷ Miközben némelyek az iskolák teljes államosítását sürgették, végül megmaradt az iskolák egyházi jellege.²⁸⁸

A szabadságharc leverését követően gróf Leo Thun 1850. szeptember 7-i rendelete kiterjesztette Magyarországra is az osztrák tanrendszert, amely modern oktatási rendszer volt, ugyanakkor semmibe vette a protestáns iskolai autonómiát: az állam meghatározta az iskolák szervezetét, a tanárok kinevezését, a tananyagot, a tankönyveket.²⁸⁹ E rendelet feltételeinek betartása nélkül az iskolák elveszítették nyilvánossági jogukat, és nem ismerték el érvényesnek az általuk kibocsátott bizonyítványokat.²⁹⁰

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, az úgynevezett népiskolai törvény megkülönböztetett „hitfelekezetek, társulatok, egyesek [magánszemélyek], községek és az állam” által fenntartott népiskolákat.²⁹¹ Ez a törvénycikk „biztosította az iskolaalapítás, valamint a szülők

²⁸⁴ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 367.

²⁸⁵ Uo. 367–368.

²⁸⁶ *1848/XX. tc.* 3. §.

²⁸⁷ Kósa: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban*. 131.

²⁸⁸ Varga: *Az egyház a reformkorban*. 280.

²⁸⁹ Szatmári: *A református egyház és a passzív rezisztencia*. 122.

²⁹⁰ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 329.

²⁹¹ *1868/XXXVIII. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezet-torveny?docid=86800038.TV>. 2023. 08. 25.

szabad iskolaválasztási jogát”.²⁹² A népiskolai törvény szigorú előírásokat tartalmazott „az iskolák felszerelésére és a tanítók fizetésére vonatkozólag”, de ezeket a református iskolák nagy része nem tudta teljesíteni.²⁹³ Mivel az egyháztagok áldozatkészsége nem volt elegendő a fenntartáshoz, és államsegélyt sem kaptak, ezért az elemi iskolák sok esetben államosításra kerültek.²⁹⁴ Sőt, az állam ellenőrizhette az egyházi iskolákat, és amelyik nem felelt meg az előírásoknak, azt államosíthatták.²⁹⁵

Márkus szerint a liberális teológia nem is látta szükségét a felekezeti iskoláknak. A múltra nézve a nemzet szempontjából fontos volt az egyházi iskolák léte, azonban egy olyan államban, ahol már nem kell tartani a Habsburg uralkodók elnyomásától, sőt ahol a magyarság vezető szerepet játszik, elegendő a közös, népi iskola.²⁹⁶ A dualizmus korában ebből kifolyólag sok felekezeti iskolát az államnak adtak át: a református iskolák száma mintegy 500-zal, 23%-kal csökkent.²⁹⁷ 1898-ban „az egyházi iskolák állami szakfelügyelet alá kerültek”, valamint az iskolai ügyeket is államsegélyből valósították meg.²⁹⁸

Az állami iskolákban ugyanakkor egyre inkább háttérbe szorult a vallásos nevelés,²⁹⁹ noha a hitfelekezetieken kívül a népiskolákban is kötelező hit- és erkölcsstanoktatás volt előírva.³⁰⁰ Ez a vallástanítás azonban leginkább „vallástörténeti anyag megtanításában merült ki”, és nem igazán fordult elő, hogy a tanulókat „bibliai szellemű református gondolkodásra” neveljék.³⁰¹ A Heidelbergi Káté oktatásának elmaradása, valamint a katekizáció hiánya miatt az iskolai vallásoktatást általában is az jellemezte, hogy unalmas, elégtelen, korszerűtlen volt.³⁰² A valláserkölcsei nevelésen kívül minden más módot elvetendőnek tartottak ebben a korszakban.³⁰³

A Berinkey-féle kormány idején Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter szociáldemokrata oktatáspolitikát akart megvalósítani.³⁰⁴ Ennek értelmében a hittant teljes mértékben

²⁹² Sípós: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 23.

²⁹³ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 374.

²⁹⁴ Uo. 375.

²⁹⁵ Sípós: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 23.

²⁹⁶ Márkus: *A liberális szellem a református egyházban*. 94.

²⁹⁷ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 30.

²⁹⁸ Kósa: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. 124.

²⁹⁹ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 376.

³⁰⁰ *1868/XXXVIII. tc.*

³⁰¹ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 376.

³⁰² Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 164.

³⁰³ Uo. 165.

³⁰⁴ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 41.

fakultatívvá tették, sőt „egy rendelet az állami iskolák tanulóit mentesítette a vallási kötelességek alól”.³⁰⁵

A Tanácsköztársaságban még ennél is tovább mentek. Tengely Adrienn kiemeli, hogy „a Szociáldemokrata és a Radikális Párt régi követelése volt a hitoktatás korlátozása, illetve kizárása az iskolákból”, és ezt a forradalom után tömegesen hangoztatták politikusok, újságírók, tanítók.³⁰⁶ Miközben „a közoktatásban alapos modernizációt és rengeteg reform bevezetését sürgették”, az iskolákat államosították, a tanítás elején és végén megtiltották az imádságot.³⁰⁷ Az egyházi iskolákba több esetben is ateistákat vagy más vallású tanítókat helyeztek.³⁰⁸

A Tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott alkotmányának 11. §-a forma szerint is megerősítette az iskolák és az egyház elválasztását: „A dolgozók igazi lelkiismeretszabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. Vallását mindenki szabadon gyakorolhatja.”³⁰⁹ A július 25-i utasítással megtiltották az egyházaknak az állami ügyekbe való beavatkozást, valamint a közoktatáshoz való hozzáférést.³¹⁰

A vallásoktatást kezdetben csak a fővárosban törölték el, de ezt a megyei direktóriumok is követték, és „a hittan helyébe általában kommunizmussal kapcsolatos óra került”, amely mintegy új vallásként mutatta be magát a kommunizmust.³¹¹ Mindazonáltal egyes helyeken továbbra is megmaradt az iskolákban a hitoktatás.³¹² Mindezek között a református lelkipásztorok több helyen is kitartottak a hittanoktatás folytatása mellett, így például Somogyviszlón, Kunhegyesen, Kunmadarason vagy Nyíregyházán különösen bátran léptek fel a vallástanítás betiltásával szemben.³¹³ A proletárdiktatúra bukása után a hivatalos egyház az iskolai hitoktatáson keresztül több figyelmet fordított az ifjúság nevelésére.³¹⁴

³⁰⁵ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 42.

³⁰⁶ Tengely Adrienn: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben*. Egyháztörténeti Szemle. 2004. V/1. 3–52.

³⁰⁷ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 74–75.

³⁰⁸ Uo. 76.

³⁰⁹ Belügyi Közlöny. 1919. 07. 06. XXIV/31. 1078–1092.

³¹⁰ Belügyi Közlöny. 1919. 07. 25. XXIV/34. 1121–1228.

³¹¹ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 78.

³¹² Uo. 79–80.

³¹³ Uo. 80–81.

³¹⁴ Uo. 213.

2.3. Az egyháztagok

Az 1840-es évektől a felvilágosodás és a szekularizáció növekvő hatásának tulajdoníthatóan egyre inkább lanyhult az egyházas vallásosság. Ez azt jelenti, hogy ebben az időszakban már nemcsak a nemesség, hanem a kispolgárság és a parasztság is egyre gyakrabban elmaradt a templomokból.³¹⁵ Ezt a jelenséget fokozta az iparosodás, a tömegek városba költözése, így a megváltozó életritmus és az újonnan kialakult körülmények.³¹⁶

Az 1850-es évektől kezdve a tömegek feltűnően eltávolodtak az egyháztól.³¹⁷ Ez a szekularizálódás Kósa megállapítása szerint a tömegek számára nem tudatos folyamat, nem program, hanem inkább állapot volt: „az ateizmus ekkor (1850–1860-as évek) még nem társadalmi jelenség”.³¹⁸ Az 1850-es évek második felében megszilárduló időszaki egyházi sajtó is tárgyalta a szekularizálódás problémakörét, így a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokban* újra meg újra előhozták ezt a jelenséget, a vallás iránti közönyösségről panaszkodva.³¹⁹ Kósa Tolnai Lajos³²⁰ Az *urak* című regényére utalva rámutat, hogy ebben az időszakban már „nemcsak városon, de falun is üresednek a templomok”,³²¹ ami csak részben magyarázható azzal, hogy tömegek költöztek a városokba.

Iryni József³²² így fedtte az urakat: „Óh népem, és nevezetesen te úri osztály, vedd eszedbe tehát magadat, mert bizony, bizony semmivé fog lenni mind egyházad, mind nemzeted, ha továbbra is henye, földhöz tapadt bölcsességed mellett maradsz, és nem tekintesz messzebbre és magasabbra.”³²³ A templomkerülést divatnak tekintették, és ez jelezte a műveltség és előkelőség fokát.³²⁴ Miközben névlegesen megmaradt az egyháztagság, a nép egyre jobban eltávolodott a vallásos élettől. A családokban megszűnt a vallásos nevelés: „a szülők a világi javak megszerzésével foglalkoznak, és gyermekeiket is erre nevelik.”³²⁵

³¹⁵ Kósa: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. 143.

³¹⁶ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 31.

³¹⁷ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 155.

³¹⁸ Uo. 157–158.

³¹⁹ Uo. 158.

³²⁰ Tolnai Lajos (1837–1902) regényíró, 1866-tól a Kisfaludy Társaság tagja volt. 1868 és 1884 között marosvásárhelyi református lelkész volt. 1884-ben lemondott lelkészi állásáról. Regényeiben éles társadalomkritikával találkozhatunk. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

³²¹ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 158.

³²² Iryni József (1822–1859) református író. 1848-ban országgyűlési képviselő volt. A szabadságharcban való részvétele miatt halálos ítéletet kapott, de kegyelemben részesítették. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

³²³ Dunatiszai: *Bel-missio*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1858. 11. 13. I/45. 1127–1132.

³²⁴ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 159.

³²⁵ Uo. 162.

A korábban használatos „öreg Szikszait” egyre kevesebb helyen forgatták, a családi áhítatok megszűntek.³²⁶

Ez az anyagiak tekintetében is megjelent. A protestáns nemesek – a korábbi „patrónus” családok – egyre kevésbé támogatták az egyházakat, ugyanakkor „a köznép által fizetett járulékok” is akadozni kezdtek.³²⁷ Az egyházközségek már csak az államsegélyben bizakodtak.³²⁸

A vallásos élet és az egyháztagság tekintetében jelentős kérdés az egyházfegyelem, amely a reformátori tanítás alapján az igaz egyház három jegye közé tartozik.³²⁹ A „protestáns egyházakban a 17–18. században rendkívüli összetartó erőnek bizonyult az egyházfegyelem szigorú betartása”.³³⁰ A klasszikus kálvini modellel szemben nem a presbitérium,³³¹ hanem a felsőbb egyházi vezetés gyakorolta ezt a fegyelmet, amellyel kézben tartották a hívek magánéletét.³³² A korai magyar református hitvallások több bűncselekményre vonatkozóan szabályozták, milyen ítélettel kell azokat sújtani,³³³ sőt az egyházfegyelemben Erdélyben a világi hatalmat is segítségül lehetett hívni.³³⁴ Az eklézsiakövetés csak a világi büntetés elszívése után történhetett meg.³³⁵ A 19. század első felére azonban ez a fegyelem lazult, az eklézsiakövetés önkéntessé vált, és búcsút mondtak a korábbi fegyelmezési eszközöknek olyannyira, hogy 1850 után lényegében teljesen megszűnt a protestáns egyházakban a hagyományosnak tekinthető egyházfegyelem.³³⁶

A vallásos élet hanyatlása sokaknál közömbösséget, másoknál viszont „erősebb kötődés utáni vágyat váltott ki”, ami kedvező talajt nyújtott a szekták – a baptisták és nazarénusok – terjedésének.³³⁷ E vallási irányzatok követői hazánkban főként a szegényebb néprétegek közül kerültek ki.³³⁸ Ez a jelenség a hivatalos egyház részéről sok esetben gúnyt váltott ki. Ujlaki

³²⁶ Bíró: *A szabadságharctól az első világháborúig*. 368.

³²⁷ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 165.

³²⁸ Uo. 166.

³²⁹ *Belga Hitvallás*. Online: https://cprc.co.uk/wp-content/uploads/2019/10/belgic_hungarian.pdf. 2023. 08. 25. 29. cikkely.

³³⁰ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 165.

³³¹ Kiss Réka: *Egyház és társadalom a koraiújkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Néprajztudományi Doktori Iskola. Budapest. 2009. 58–59.

³³² Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 165.

³³³ Kiss: *Egyház és társadalom a koraiújkorban*. 53.

³³⁴ Uo. 54.

³³⁵ Uo. 55.

³³⁶ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. 165.

³³⁷ Uo. 168.

³³⁸ Uo. 167.

Antal³³⁹ így ír a nazarénusokról: „Olyanok a bibliás emberek, mintha altatószert vettek volna be [. . .] a felekezetek ismét megszorodtak egy kisdud felekezettel, amely ez idő szerint a rongyosok, az együgyűek és a megjavult bűnösök felekezete.”³⁴⁰ Mások ugyanakkor az egyháztól eltávolodva a szocializmus felé mozdultak el: a munkások a szocialista munkásmozgalomhoz, a szegényparaszatok pedig az agrárszocialista mozgalmakhoz csatlakoztak.³⁴¹

A vallási közönyösség fő okai közé tartozott a már említett urbanizáció: a munkások városokba áramló tömegei és a szociális problémákkal szembesülő parasztek nem kaptak többé az egyháztól válaszokat.³⁴² A modern természettudomány és az új technikai vívmányok olyan világképet mutattak be, amellyel az egyház hagyományos, bibliai világképe nem volt könnyen összeegyeztethető. Így a középréteg is elveszett az egyház számára.³⁴³ A racionalista, liberális igehirdetés nem tudta megszólítani a híveket: nem volt szó az emberek egzisztenciális problémáiról, elhalkult az evangélium, és csak valláserkölcsi prédikációk, esetleg mezőgazdasági ismeretek vagy nacionalizmus hangzott a szószékekről.³⁴⁴

Amint korábban láttuk, a belmissziói egyesületek (így például a VISZ vagy a MEKDSz) a vallási közönyösséggel szemben a fiatalság és a gyermekek evangéliumi tanításával küzdöttek. Gondolkodásmódjuk a Péceli Kör mozgalmában is megjelent, amely szintén evangélizációk, traktátusok, konferenciák szervezésével kívánt szembeszállni ezzel a válsággal.

2.4. Az egyházi tisztségviselők

A racionalizmus és a liberális teológia hatása a lelkipásztorok személyén is érzékelhető volt. A vallási közönyösség növekedése nem kis mértékben volt annak tulajdonítható, hogy a lelkipásztorok igehirdetése nem szólította meg az egyháztagekat, és – mint azt korábban említettük – legtöbbször csupán valláserkölcsi prédikációk vagy éppen mezőgazdasági értekezések hangzottak el a szószékekről.

³³⁹ Ujlaki Antal (1867–1921) újságíró, író, 1888-tól a *Szegedi Napló* munkatársa, 1900 és 1921 között a *Szegedi Friss Újság* szerkesztője volt. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

³⁴⁰ Ujlaki Antal: *Bibliás emberek*. Szeged. 1897. 1, 4.

³⁴¹ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 24.

³⁴² Uo. 27.

³⁴³ Uo. 27.

³⁴⁴ Uo. 28.

Fáy András³⁴⁵ *Óra-mutató* című könyvében megmutatta, hogy meglátása szerint miért hanyatlik az egyház és a lelkipásztori tekintély,³⁴⁶ a lelkipásztorok ugyanis ebben az időben a falvakban még mindig tekintélyes személynek számítottak, de tekintélyük egyre csekélyebbé vált.³⁴⁷ A protestáns lelkipásztorok nagyon nagy mértékben függtek a patrónusoktól.³⁴⁸ Ezek közé tartozik először „magának a vallásosság kegyeletének sülyedése, melly természetesen szolgálira is kihat”.³⁴⁹ Fáy kifogásolta a régi hitvallások és szertartások használatát, valamint a műveltségtől lemaradó igehirdetést és vallást.³⁵⁰ Úgy látta, hogy a „papolásban [azaz a prédikációban] a főcél: népszerűség”, tehát hogy az igehirdetés a nép számára érthető legyen.³⁵¹ Második okként azt említi Fáy, hogy a lelkipásztorok maguk is lemaradtak a kortól és a haladástól: elszakadtak a társadalmi élettől, korszerűtlenül öltözködnek, nem vesznek részt a világi mulatságokban.³⁵² Harmadikként a szegénységet mutatta be a tekintélyvesztés okai között. A szegénység egyrészt a világi uraknak köszönhető, másrészt az iskolai rendszernek (ahol a diákok adományokból élnek), harmadrészt pedig maguknak az egyházi szolgáknak a lustaságából ered, akik nem űznek egyéb, világi foglalkozásokat.³⁵³ Végül a negyedik ok a lelkipásztor függősége a községtől, a földesúr patrónusságától, valamint az egyházi elöljáróktól.³⁵⁴

A lelkipásztorok fizetését az 1848. szeptemberi lelkészi értekezleten részben vagy egészben állami forrásokból képzelték el, mégpedig némelyek „a lelkipásztorok és a tanítók fizetését teljesen az államra óhajtották hárítani”.³⁵⁵ Mocskonyi József³⁵⁶ 1848 augusztusában így írt a protestáns lelkipásztorok helyzetéről: „Mert hiszen eddig szántóvetők, juhászgazdák, kereskedők, haszonbérlok is voltunk szükségből: jövődőben ne legyünk egyebek, mint papok, tanítók. Mondjunk le hát szántóföldeinkről, réteinkről, tanyáinkról, mert két úrnak

³⁴⁵ Fáy András (1786–1864) református birtokos. Az Akadémia tiszteletbeli tagja 1831-től, valamint a Kisfaludy Társaság igazgatója 1837-től. A pesti egyház gondnokaként a protestáns unió és a pesti protestáns főiskola felállítása mellett küzdött. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

³⁴⁶ Kósa: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon.* 172.

³⁴⁷ Uo. 169–170.

³⁴⁸ Uo. 171.

³⁴⁹ Fáy András: *Óra-mutató.* Pest. 1842. 122.

³⁵⁰ Uo. 122–124.

³⁵¹ Uo. 126.

³⁵² Uo. 130–133.

³⁵³ Uo. 134–135.

³⁵⁴ Uo. 138–142.

³⁵⁵ Varga: *Az egyház a reformkorban.* 281.

³⁵⁶ Mocskonyi József (1792–1862) tápiószzelei evangélikus lelkipásztor volt 1839-től haláláig. (Láng Adolf: *Mocskonyi József emlékezete.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1862. 11. 16. V/46. 1487–1488.)

nem szolgálhatunk; menjünk vissza lelki nyájainkhoz.”³⁵⁷ Mocskonyi azt javasolta, hogy az állam adja a lelkipásztor fizetését, és az egyház szolgálja pedig dolgozzon a nép nevelésén: alakítsanak olvasótársulatokat, óvodákat, tartsanak vasárnapi iskolákat, és így gondoskodjanak a lelki nyájáról.³⁵⁸

Az 1850-es években a lelkipásztorokat is az állami tisztviselői kar tagjainak tekintették, és a német rendeletek kihirdetésére és betartására kényszerítették.³⁵⁹ Feladatuk volt az anyakönyvek vezetése, statisztikai összeállítások elkészítése, de elvárták szolgálataikat a hatóságokat illető örökösödési illetékekkel kapcsolatos eljárásokban, valamint az újoncállításhoz szükséges anyakönyvi adatok kiszolgáltatásában is, ami sok ellentétet szült a lelkipásztor és hívei között.³⁶⁰

A lelkészi-tanítói olvasótársaságok már az 1820-as évektől kezdve megjelentek, mégpedig először Pápán és Komáromban.³⁶¹ A lelkipásztorok az 1860-as években népkönyvtárak, népbankok, szövetkezetek, biztosítóegyletek megalakításán fáradoztak.³⁶² 1889-ben Péntek Ferenc³⁶³ vezetésével megindult egy lelkészi érdekvédelmi szervezkedés a „közpapok” körében, amelynek keretében 1890-ben egy országos lelkészi értekezletet is tartottak Budapesten – ezen azonban az egyházi vezetők nem voltak jelen. 1893-ban Péntek Ferencet megfosztották lelkipásztori állásától, és a mozgalom a semmibe veszett.³⁶⁴

1896-ban az egyház csekély nyugdíjat biztosított a lelkipásztorok özvegyeinek és árváinak, majd 1898-ban bevezették a jövedelemkiegészítő államsegélyt, a kongruát.³⁶⁵ A lelkipásztori nyugdíjak rendszerét 1907-ben alkották meg, és 1914-től kezdték folyósítani a lelkipásztoroknak.³⁶⁶

1907. szeptember 18-án megalakult az Országos Református Lelkészegyesület (az ORLE), mégpedig Morvay Ferenc nagyvátyi lelkipásztor³⁶⁷ küzdelmei nyomán. Az elnök-

³⁵⁷ Mocskonyi József: *Néhány szó a protestáns papok leendő állásáról*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1848. 08. 13. VII/39. 1055–1057.

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ Szatmári: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben*. 90–91.

³⁶⁰ Uo. 91.

³⁶¹ Csohány: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület*.

³⁶² Uo.

³⁶³ Péntek Ferenc (1855–1940) Debrecenben és Budapesten végezte a teológiát. 1880-tól érszentkirályi lelkész volt, állásából 1893-ban függesztették fel. 1895-től zuglói káplán, 1904 és 1912 között szentendrei helyettes lelkész, majd 1915-től 1925-ig berekböszörményi lelkipásztor volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

³⁶⁴ Csohány: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület*.

³⁶⁵ Uo.

³⁶⁶ Uo.

³⁶⁷ Morvay Ferenc (1848–1924) 1877-től 1887-ig Szaporcán, 1887-től 1915-ig, nyugdíjba vonulásáig Nagyvátyon volt lelkipásztor (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

séget azonban Baltazár Dezső kapta meg (akkor még hajdúböszörményi esperesként), és huszonkilenc évig töltötte be ezt a pozíciót.³⁶⁸

Az Országos Református Lelkészegyesület egyfajta lelkeszi szakszervezetként szolgált, amely a lelkipásztorok megélhetési biztonságát célozta meg, de céljai között szerepelt az egyház egészségének java és előmenetele, a nép műveltségének és erkölcsének felemelkedése, valamint a református egyház életének megelevenítése is.³⁶⁹

A Tanácsköztársaság alatt az egyházi tulajdont, így a parókiákat is államosították, és a lelkipásztor csupán mint bérlő maradhatott a most már állami tulajdonnak minősülő ingatlanban, ahová más családokat is beköltöztethettek mellé.³⁷⁰ Emellett megszüntették az államsegélyt, és elkobozták az egyházi földeket is.³⁷¹ Ez a helyzet csupán a Tanácsköztársaság bukásával rendeződött, amikor az egyházak visszanyerték tulajdonaikat.

³⁶⁸ Csohány: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület*.

³⁶⁹ Uo.

³⁷⁰ Csűrös: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. 97–99.

³⁷¹ Uo. 102–103.

3. fejezet

A Péceli Kör

3.1. Előzmények

3.1.1. A Péceli Református Egyházközség

Felmerül a kérdés, hogy a Péceli Kör miért éppen a Péceli Református Egyházközséghez kötődik, miért nem valahol Budapesten alakult meg ez a reformmozgalom. Ennek megválaszolásához szükséges röviden beletekintnünk a péceli református gyülekezet múltjába.

Maga a péceli református gyülekezet 1649-től már bizonyosan létezett,³⁷² első ismert lelkipásztora Váczi Pál volt.³⁷³ A 19. században – a korabeli viszonyok szerint – a presbitériumot a helyi földesurak alkották, és a főgondnok is közülük került ki. Már a 18. században választottak azonban 12 presbitert a köznépből is. 1864-ben az egyházkerület határozatilag eltörölte a születés útján betöltött presbiterséget, és ekkor a földesurak, valamint a nép közül is választottak presbitereket.³⁷⁴

A Péceli Református Egyházközség 1719 óta rendelkezett iskolával, amelyet 1849-ig a földesurak tartottak fenn. A másodtanító jövedelme több évtizeden keresztül vita tárgya

³⁷² Galgóczy Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája*. Budapest. 1877. III:163.

³⁷³ A péceli lelkipásztorok névsorát Földváry László *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez* című műve, valamint anyakönyvi és jegyzőkönyvi adatok alapján Deme László egykori péceli lelkipásztor állította össze. A teljes névsort közli: Molnár Sándor Károly: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig. Dokumentumok a péceli református egyházközség 20. századi történetéhez*. Főiskolai Könyvnyomda. Budapest. 2017.

³⁷⁴ Galgóczy Károly: *Pécel község leírása. Régi és ujkori ismertetése. A magyar nemzetnek az 1896-dik ezredéves ünnepe alkalmából*. Péceli Ev. Ref. Egyház. Budapest. 1896. 31.

volt. 1861-ben gróf Ráday László (1837–1912) évi 50 forintot ajánlott fel erre a célra 5 éven keresztül.³⁷⁵ A segédlelkésznek kellett ellátnia a segédtanítói feladatokat.³⁷⁶

1866-tól kezdődően vasárnapi iskola is működött az egyházközségben.³⁷⁷ A tanító fizetését itt is Ráday László ajánlotta fel,³⁷⁸ akinek csődbejutása következtében a presbitérium az iskolát át akarta adni a községnek, de ez a terv kudarcot vallott.³⁷⁹

Forgács Gyulát, a Péceli Kör központi alakját 1910. március 20-án választották meg lelkipásztornak,³⁸⁰ és 1910. április 17-től kezdve szolgált Pécelen.³⁸¹ Deme László a következő írja róla: „Forgács Gyula nevéhez fűződik a péceli gyülekezet lelki életének fellendülése. Feleségével együtt a legintenzívebb belmissziói munkát végezte.”³⁸² Az ő idejében a péceli gyülekezet életében biblikus reformációi munka indult meg.³⁸³ Lelkipásztori munkássága alatt vált a Péceli Református Egyházközség olyan gyülekezetté, amely a Péceli Kör mozgalma előtt mintegy példaként, mintagyülekezetként állt. Beköszöntő igehirdetésének textusa az 1Korinthus 9:16 volt: „Mert ha az evangyéliomot hirdetem, nem dicsekedhetem, mert szükség kényszerít engem. Jaj ugyanis nékem, ha az evangyéliomot nem hirdetem.”³⁸⁴

Forgács az egyház életében valóban mindent az evangélium hirdetésének, a missziónak rendelt alá. 1910. október 1-jén elindították a vasárnapi iskolát. November 6-án fiókegyház-községgé szervezték az isaszegi református szórványt.³⁸⁵ 1911-ben megalakították a leányszövetséget és az énekkart. Ebben az évben mintegy 25 családnál tartottak házi istentiszteletet.³⁸⁶ 1912-ben ifjúsági egyesületet hoztak létre.³⁸⁷ Forgács vallásos estélyeket szervezett kezdetben az iskolai osztályteremben,³⁸⁸ majd 1914-től kezdve a Tarnay Endre gondnoksága alatt frissen elkészült gyülekezeti házban,³⁸⁹ amely Magyarország első ilyen jellegű épülete volt.³⁹⁰

A gyülekezet több missziói csoporttal is tartotta a kapcsolatot. Forgács Pécel előtt a Skót Misszióban szolgált, és 1910-ben – még Forgács meghívása előtt – a Skót Misszió

³⁷⁵ Galgóczy: *Pécel község leírása*. 48.

³⁷⁶ Uo. 49.

³⁷⁷ Juhász Jenőné: *A péceli iskolák története*. Egymást Segítő Egyesület. Pécel. 2003. 12.

³⁷⁸ Galgóczy: *Pécel község leírása*. 48.

³⁷⁹ Uo. 48.

³⁸⁰ *Péceli presbitériumi jegyzőkönyvek*. Péceli Református Egyházközség irattára. III:296.

³⁸¹ Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 273.

³⁸² Idézi: Uo. 273.

³⁸³ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 66.

³⁸⁴ Uo. 64.

³⁸⁵ Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 28.

³⁸⁶ Uo. 28–29.

³⁸⁷ Uo. 30.

³⁸⁸ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 65.

³⁸⁹ Juhász: *A péceli iskolák története*. 24.

³⁹⁰ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 66.

meglátogatta a gyülekezetet.³⁹¹ 1912-ben és 1913-ban a bázeli misszió³⁹² küldöttei tartottak előadást.³⁹³ Szintén 1913-ban látogatott Pécelre Kunst Irén³⁹⁴ Kínában szolgáló magyar misszionárius.³⁹⁵ 1914 augusztusában, már a világháború kezdete után több nyílt evangelizáló összejövetelt is tartottak Pécelen.³⁹⁶

A konfirmáció formális szertartássá válása miatt Forgács a konfirmációi életkort 14 éves korra emelte, és a fogadalmat tevőket két „próbaév” után bocsátották az úrasztalához.³⁹⁷ A konfirmált fiatalok lelki útmutatását és támogatását egy-egy presbiterre bízta, valamint a községet tizenkét körzetre osztották, amelyeket szintén a presbiterek feladata volt számon tartani. Ezzel Forgács a presbiterekben saját missziói felelősségüket akarta megerősíteni.³⁹⁸ A missziót szem előtt tartva házi istentiszteleteket is tartottak.³⁹⁹ A Tanácsköztársaság után 1919-ben megszüntették a kötelező egyházi adót, és önkéntes egyháztagságot vezettek be, valamint elkezdték gyakorolni a biblikus egyházfegyelmet.⁴⁰⁰

A Péceli Református Egyházközség tagjai 1919. szeptember 28-án kézhez kapták az egyháztagok kötelességeit részletező, 10 pontból álló dokumentumot, melynek 8. pontja ezt tartalmazza: „Alávetni magát az egyház fegyelemnek, mely abban áll, hogy elfogadja a lelkipásztor és a presbiterek minden igazságos és jóindulatú intését; megjelenik a lelkipásztor hívására a lelkészi hivatalban, vagy a presbitérium gyűlésén és teljesíti a fegyelmi határozat követelményeit.”⁴⁰¹

³⁹¹ Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 27.

³⁹² A Basler Missiongesellschaftot 1815-ben alapították baden-württembergi német pietisták. A felekezetek közötti társaság az anglikán Church Mission Societyvel együttműködésben képzett ki misszionáriusokat. (Regina Ganter: *The Contest for Aboriginal Souls – European Missionary Agendas in Australia*. Australian National University Press. Acton. 2018. 27–28.) A misszionáriusokat többek között Ausztráliába, Indiába, Kínába és Kamerunba bocsátották ki. A misszió történetét Jenkins dolgozta fel (Paul Jenkins: *A Short History of the Basel Mission*. Basel. 1985.)

³⁹³ Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 30, 32.

³⁹⁴ Kunst Irén (1869–1934) Budapesten végzett tanítónőként, kapcsolatban állt a Skót Misszióval is. Elvégezte a liebenzelli missziói iskolát, majd Kínában szolgált misszionáriusként. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

³⁹⁵ Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 32.

³⁹⁶ Uo. 37–38.

³⁹⁷ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 65.

³⁹⁸ Uo. 67.

³⁹⁹ Uo. 66.

⁴⁰⁰ Uo. 67.

⁴⁰¹ *Az egyháztagok kötelességei*. Péceli Református Egyházközség irattára. A dokumentumot lábjegyzetben közli Molnár: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig*. 89–90.

Álljon most itt Ravasz László dunamelléki püspök⁴⁰² értékelése Forgács Gyula dunamelléki lelkipásztori munkásságáról: „Itt búcsúzom el egyházkerületünk derék lelkészi aljegyzőjétől és a belmissziói bizottság előadójától, Forgács Gyula lelkész úrtól, akit a sárospataki gyülekezet hívott el lelkipásztoraúl. Istenáldotta pásztori egyéniség volt, aki az építés tudományának nemcsak elméletben volt kiváló képviselője, hanem gyakorlatban is elsőrangú művelője. Hű és szerény egyénisége csupa szolgálat és csupa hit. Ellentéteket kiegyenlíteni, nehéz kérdéseket az evangéliumi munka felsőségével megoldani, lelkesedni és lelkesíteni kevesen tudtak úgy mint ő. Bárhova megy és bármi munkát végez, mindig a mienk marad és nem felejtjük el, ki volt és mit tett közöttünk.”⁴⁰³

3.2. A péceli értekezéslet

3.2.1. A péceli értekezlethez vezető út

Csohány álláspontja szerint a Péceli Kör részben az 1918. november 15-én megalakult Országos Református Tanács törekvéseit folytatta a 20-as évek első felében.⁴⁰⁴ Nem követelt ugyanolyan radikális változásokat, azonban figyelemre méltó az Országos Református Tanács B/13. pontja, amely így hangzik: „A különböző, önálló munkakörrel bíró lelkészek teljes jogegyenlősége... valamennyi egyházi alkalmazottnak korszerű fizetésrendezése.” Ez a gondolat a Kunhegyesi Memorandumban a következő formát ölti: „A lelkészi állások javadalmi között fennálló káros és szélsőséges különbségek megszüntetendők.”⁴⁰⁵

Korábban idéztük az Országos Református Tanács törekvéseiből, hogy el akarták törölni a hitkényszert, be akarták vezetni az egyházfegyelmet, valamint a belmissziói munkát be akarták építeni az egyház egyetemes szervezetébe.⁴⁰⁶ Mindezek a gondolatok utat találtak a Péceli Programba, illetve a Kunhegyesi Memorandumba is. A Péceli Kör tagjai elhatározásuk szerint „azon fognak munkálkodni, hogy a gondjaikra bizott egész gyülekezet alapos és bölcs átmenettel megszűnjék a kényszertagok nehézkes tömege lenni és az Isten igéjének

⁴⁰² Ravasz László (1882–1975) Kolozsváron végezte el a teológiát 1904-ben. 1906-tól bánffyhungyadi káplán, 1907-től pedig Kolozsváron gyakorlati teológiai tanár. 1921-től 1948-ig a dunamelléki egyházkerület püspöke, illetve 1921-től 1951-ig budapesti lelkipásztor volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁴⁰³ Ravasz László: *III. püspöki jelentés. 1924. november 15. In: Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948.* 101–106.

⁴⁰⁴ Csohány: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület.*

⁴⁰⁵ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁴⁰⁶ *Felhívás az ország reformátusaihoz.*

értelmében vett öntudatos tagok önkéntes csatlakozásával létrejött hívő gyülekezetté válják, melynek minden tagja aláveti magát az Isten ígéje és a testvéri közösség fegyelmezésének”.⁴⁰⁷ A Kunhegyesi Memorandum „gyülekezeti misszióról” beszél, és a dokumentumból világosan látható, hogy a (bel)missziói munkát a gyülekezetekhez kötik. Ehhez a misszióhoz pedig szükségesnek látják, hogy az egyház „csakis Krisztusban hívő, a jóra igyekező, minden áldozatra kész emberekből” álljon.⁴⁰⁸

A lelkésztovábbképzés és a gyülekezeti munkások nevelése is összekapcsolja a Péceli Kört az Országos Református Tanáccsal: a Kunhegyesi Memorandumban azt sürgették, „tanáraink, tanítóink, presbitereink és buzgó egyháztagjaink közül az önként vállalkozók megfelelő tanfolyamokon kiképzést nyerhessenek”, és „évente megismétlődő tanfolyamoknak kell tovább képeznie a hitoktatókat”.⁴⁰⁹

A Tanácsköztársaság idején, 1919. április 9-én tartottak Budapesten egy konferenciát a belmissziói munka kapcsán az egyház reformációjáról, a gyülekezetek szervezéséről és egyéb kérdésekről több mint 200 fő részvételével.⁴¹⁰ Forgács Gyula az egyház és az állam viszonyáról, Deme László a gyülekezetek szervezéséről, Benkő István⁴¹¹ az egyetemes pásztorokodásról, valamint a keresztyén válságáról, Sebestyén Jenő⁴¹² a gyülekezetek összefogásáról, Bilkei Pap István⁴¹³ taktikai kérdésekről, Gombos Ferenc a vallásos nevelésről, Szabó Imre pedig a konfirmációról beszélt.⁴¹⁴

Ezután azonban a külső támadások miatt nem volt lehetőség e munka folytatására. 1920. március 25–26-án⁴¹⁵ ötven lelképásztor,⁴¹⁶ köztük Takaró Géza kőbányai lelképásztor és Forgács Gyula találkozott Kőbányán, ahol továbbra is az egyház reformációját, valamint az

⁴⁰⁷ *Péceli Program*. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 5–7.

⁴⁰⁸ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

⁴⁰⁹ Uo.

⁴¹⁰ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 79.

⁴¹¹ Benkő István (1889–1959) 1911-ben végezte el a budapesti teológiát, ezután egy évig Edinburghben volt vendéghallgató. 1912-től a MEKDSZ utazótitkára. 1913-tól budapesti segédlelkész, 1914-től pedig Rákospalotán lelképásztor. 1938 és 1955 között a pestkörnyéki egyházmegye esperese

⁴¹² Sebestyén Jenő (1884–1950) 1906-ban végezte el a teológiát Budapesten, 1910-ig Utrechtben volt vendégtanuló. Ezután Budapesten hitoktató volt, 1918-tól pedig az elméleti teológiai tanszéken kapott állást. 1920–1931 között a *Kálvinista Szemle*, 1934–1938 között a *Magyar Kálvinizmus* főszerkesztője, 1928 és 1938 között a budapesti teológia igazgatója volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

⁴¹³ Bilkei Pap István (1865–1943) 1886-ban végezte el a teológiát Budapesten, majd Edinburghban is tanult. 1891-től mórágnyi, 1902-től 1904-ig pedig újsóveí lelképásztor, majd 1905-től 1935-ig a budapesti teológia gyakorlati teológiai tanára volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

⁴¹⁴ Bolyki–Ladányi: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. 25.

⁴¹⁵ *Református lelkész-társak!* Egyházi Értesítő. 1920. 03. 14. XVI/11. 100.

⁴¹⁶ B. Major János: *Lelkész-értekezlet*. Egyházi Értesítő. 1920. 03. 28. XVI/13. 123.

állam és az egyház kapcsolatát tárgyalták.⁴¹⁷ Itt Szabó Imre (akkor már fasori lelképásztor) tartott előadást a lelképásztor feladatairól a nemzeti katasztrófa után, Takaró Géza a református egyházi sajtóról,⁴¹⁸ Sebestyén Jenő a történelmi kálvinizmusról, valamint Kováts J. István az egyház politikai orientálódásáról.⁴¹⁹

1920. április 4-én Sebestyén Jenő szerkesztésében megjelent a *Kálvinista Szemle* folyóirat első száma,⁴²⁰ amelynek olvasói számára május 26–27-én a Ráday utca 28. szám alatt megrendezésre került egy értekezlet,⁴²¹ a Kálvin konferencia.⁴²² A konferencián elméleti teológiai, szociális, gyakorlati teológiai és politikai témákban tartottak előadást.⁴²³ Az előzetes tervek szerint Bilkei Pap István A kommunizmus tanulságai egyházi szempontból, Bogdán Gyula A református sajtó ügye, Kováts J. István A magyar református egyház jövő hivatása, Hamar István⁴²⁴ és Nagy Sándor⁴²⁵ Új szempontok a magyar református egyházpolitikában: Külföldi kapcsolataink, Sebestyén Jenő pedig A református keresztyénség felfogása Istenről és az emberről, A református iskolapolitika alapelvei, valamint Evangélizáció és református evangélizáció címmel tartott előadásokat.⁴²⁶ Számunkra Forgács Gyula A magyar református papság új feladatok előtt című előadása a legfontosabb, amelynek keretében Forgács a Péceli Református Egyházközség helyzetét is ismertette.⁴²⁷ A konferencia résztvevőinek névsorát a *Kálvinista Szemlében* hozzávetőlegesen közreadták.⁴²⁸

A Kálvin konferencia eredményeiről a *Kálvinista Szemlében* olvashatunk beszámolót. Bilkei Pap István rámutatott, hogy a Tanácsköztársaság időszakában kiderült: elveszett az egyház ellenálló képessége és az evangéliumi és kálvini erő, ezért szigorúan kálvinista alapon újjá kell szervezni a gyülekezeti életet.⁴²⁹ Kováts J. István is hangsúlyozta, hogy

⁴¹⁷ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 79.

⁴¹⁸ *Református lelkészársak!*

⁴¹⁹ *Lelkeszi értekezlet*. Egyházi Értesítő. 1920. 03. 21. XVI/12. 107.

⁴²⁰ Ladányi: *A református egyház (1919–1944)*. II:364.

⁴²¹ *Hírek: A Kálvinista Szemle első konferenciája*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 04. 15. I/3. 4.

⁴²² *Hírek: A Kálvin-konferencia*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 05. 02. I/5. 4.

⁴²³ Uo.

⁴²⁴ Hamar István (1867–1933) 1890-ben végezte el a budapesti teológiát, 1891-ben Edinburghben tanult, majd Budapesten hitoktató volt. 1897-től a budapesti teológia Ószövetség-tanára. 1931-ben vonult nyugdíjba. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

⁴²⁵ Ebben az időben budapesti lelképásztor, közelebről nem azonosítható a személye

⁴²⁶ *Hírek*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 06. 20. I/12. 5.

⁴²⁷ A konferencia programtervezetét a *Kálvinista Szemlében* adták közre: *A Kálvin-konferencia programja*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 05. 09. I/6. 5.; *A Kálvin-konferencia programja*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 05. 16. I/7. 5. és *A Kálvin-konferencia programja*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 05. 23. I/8. 8. A program az utolsó pillanatig is változott.

⁴²⁸ *Hírek*. *Kálvinista Szemle* I/12.

⁴²⁹ Murányi János: *Első konferenciánk*. *Kálvinista Szemle*. 1920. 06. 06. I/10. 3–4.

a magyar református egyház jövődjéje a kálvinizmusra épül.⁴³⁰ Sebestyén Jenő az általános és a református evangélizáció különbségei kapcsán a református öntudat hiányát emelte ki: ezt szükséges megerősíteni a gyülekezetekben,⁴³¹ ehhez pedig a jellegzetesen református evangélizációra van szükség.⁴³² Hamar István és Nagy Sándor előadása az evangélizációról folytatott vita miatt elmaradt.⁴³³

Forgács előadásában a gyülekezetekben elhatalmasodott libertinizmust kifogásolta, és a problémák gyökerét abban látta, hogy nincs szabályozva a gyülekezeti tagság – ez az egyik legsürgősebb feladata az egyháznak.⁴³⁴ A hallgatóság előadásán fellelkesülve elhatározta, hogy augusztusban lelkészértekezletet tartanak Pécelen.⁴³⁵

A gyülekezeti libertinizmust Sebestyén Jenő egy későbbi cikkében kritika tárgyává tette. Rámutatott az egyházban elterjedt vallási közönyre, az egyháziatlanságra és a hitetlenségre, a hit és az egyházfegyelem teljes elhanyagolására, valamint a református tisztségviselők (lelkipásztorok, tanítók, tanárok, presbiterek, főgondnokok) hitvallástételi kötelezettségének hiányára.⁴³⁶ Megállapította, hogy sehol sincs szó arról, hogy „a magyar református egyház milyen szellemi fundamentumokon van felépítve”, illetve feltette a kérdést, miszerint „vannak-e hát még hitvallásaink (konfesszióink) vagy nincsenek, melyek azok és mennyiben érvényesek és kötelezők még a mi ref. egyházi életünkben”.⁴³⁷

Forgács a *Kálvinista Szemlé*ben javaslatot tett az egyházi élet megújítására, mégpedig az egyháztagság kapcsán. A javaslatok három fő gondolata: az egyházfegyelem bevezetése, a konfirmációi korhatár felemelése 14 és 18 éves kor közé, valamint az egyházi adó helyett önkéntes adakozás bevezetése.⁴³⁸ A péceli konferencián ezeket a javaslatokat is tárgyalásra javasolták. Forgács Gyula az *Egyházi Értesítő*ben a kálvinizmus és a misszió szövetségét sürgette, valamint arra buzdította az olvasókat, hogy a sok beszéd után jöjjön el végre a cselekvés ideje.⁴³⁹

A péceli konferencia meghívója a *Kálvinista Szemle* 18. számában jelent meg. Olyan jelentkezőket vártak, akik „főképpen gyakorló lelkészek, akik foglalatossak az Isten ígéje

⁴³⁰ Murányi: *Első konferenciánk*.

⁴³¹ Murányi János: *Első konferenciánk. II.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 13. I/11. 5.

⁴³² *A kétféle evangélizáció.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 20. I/12. 3.

⁴³³ Murányi János: *Első konferenciánk III.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 20. I/12. 4.

⁴³⁴ Uo.

⁴³⁵ *Forgács Gyula naplója.* Péceli Református Egyházközség irattára. 142.

⁴³⁶ Sebestyén Jenő: *Gyülekezeti libertinizmus.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 06. I/10. 1.

⁴³⁷ Uo.

⁴³⁸ Forgács Gyula: *Javaslat az egyházi élet megújítására.* Kálvinista Szemle. 1920. 07. 18. I/16. 4–5.

⁴³⁹ Forgács Gyula: *A Kálvin-konferencia.* Egyházi Értesítő. 1920. 06. 13. XVI/24. 212.

szolgálatában és meg vannak győződve arról, hogy református egyházunk gyülekezeteinek szellemi és anyagi megerősítése életkérdés úgy egyházunkra, mint hazánkra nézve”.⁴⁴⁰ A meghívó szerint a célkitűzése a lelki élet őszinte, komoly revíziója a lelkipásztori hivatás evangéliumi eszményének világosságában. Ehhez kapcsolódóan előadások tartására hívták fel a jelentkezőket a Szentírás megfelelő helyeihez, a magyar református lelkipásztor jelleméhez, a református gyülekezethez és az egyetemes egyházhoz kapcsolódó témákban, továbbá egyéb javaslatok felvetésére is teret engedtek.⁴⁴¹

A péceli értekezleten tárgyalandó témák között felvetődött egy új lap, a *Reformáció* indítása. Ifj. Victor János szükségét látta a *Kálvinista Szemle* mellett ennek az új lapnak, mert az előbbire úgy tekintett, mint ami egy „szűkebb keblű és látókörű irányzat, amely mögött nincsen evangéliumi mozgalom”, a *Reformáció* pedig nem lenne más, mint egy „szabadabb lelkű, tágabb keblű másik lap, amelyet az evangéliumi ébredés mozgalma hordoz”.⁴⁴² Azt is fontosnak gondolta, hogy a Keresztyén Végzett Diákok Országos Köréhez tartozó lelkipásztorok csatlakozzanak ehhez a programhoz.⁴⁴³

A péceli konferenciára való meghívásra sokféle visszajelzés érkezett. Többen vállaltak előadást, de voltak, akik nem látták sok értelmét egy újabb konferenciának. Ez utóbbi csoportba tartozott például Deák Imre bugyi lelkész, aki szerint túl sok a konferencia, és reménységét fejezte ki, hogy a péceli értekezlet gyakorlatiasabb lesz a többinél – ő maga leírása szerint elsősorban a péceli gyülekezeti házban felállított mozi miatt ment az értekezletre.⁴⁴⁴ A későbbiekből viszont úgy tűnik, hasznosnak látta a konferenciát, ugyanis a kunhegyesin is tervezett részt venni (a résztvevők sorában azonban nem található a neve).⁴⁴⁵

Nagy Vince töki lelkész sem lelkesedett túlságosan a péceli konferenciáért: úgy gondolta, nem sok értelme van „a gyakori gyűlésezéseknek”, és sokszor hiányoznak a tettek a szavak mellől. Felhívta a figyelmet arra a veszélyre, hogy sokan akarnak vezetők lenni, de nem képesek összefogásra a lelkipásztorok.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ *Hírek: Meghívó [Pécelre]*. Kálvinista Szemle. 1920. 08. 01. I/18. 5–6.

⁴⁴¹ Uo.

⁴⁴² *Victor János levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/6. 636. 1920. 07. 18.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ *Deák Imre levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 12.

⁴⁴⁵ *Deák Imre javaslata*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 06.

⁴⁴⁶ *Nagy Vince levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 26.

A visszajelzések tanúsága szerint Perjessy Károly ócsai lelkipásztor⁴⁴⁷ és ifj. Victor János⁴⁴⁸ elvállalták az előadást a péceli konferencián, Őry Lajos verese gyházi,⁴⁴⁹ Czuczor János apostagi,⁴⁵⁰ valamint Kájel Mihály somogykiliti lelkipásztorok⁴⁵¹ nem vállalták előadás megtartását. A jelentkezések sorából érdemes még kiemelni Czanik Béla pestújhelyi lelkipásztor⁴⁵² levelét, aki örömet fejezte ki, hogy meg lehet beszélni az egyházat érintő kérdéseket,⁴⁵³ valamint Kájel István felsőiregi lelkipásztor üzenetét, aki üdvözölte az egyházfegyelemről szóló közös gondolkodást, és annak a bevezetésétől a gyülekezeti élet megtisztulását remélte.⁴⁵⁴ Pruzsinszky Pál a zsidók számára egy keresztyén káté írását javasolta.⁴⁵⁵

A péceli értekezletre a lelkipásztori hivatással kapcsolatban a következő indítványokat adták be: Forgács Gyula az ifjaknak szóló füzet kiadását szorgalmazta, amely a lelkipásztori hivatást mutatná be számukra, és javasolta, hogy lelkipásztori oklevelet csak az erkölcsileg feddhetetlenek nyerhessenek. Szabó Imre azt javasolta, hogy a középiskolákban hívő lelkipásztorok népszerűsítsék ezt a pályát, és toborozzanak megfelelő fiatalokat erre a hivatásra. Ifj. Victor János el akarta törölni a 25 éves felvételi felső korhatárt a teológiákon.⁴⁵⁶

3.2.2. A péceli értekezlet

Az értekezlet megrendezésére augusztus 17–20. között került sor a Péceli Református Egyház nagytermében „Kérjétek az aratás Urát” jeligével. Az értekezletről részletesen beszámolt az *Egyházi Értesítő*, valamint a *Kálvinista Szemle*. 34 lelkipásztor, 11 világi, és 5 nő vett részt.⁴⁵⁷ „64 egyháztag szállást, élelmet adott a vendégeknek több mint 5000 k[orona] értékben.”⁴⁵⁸ A jelenlévők elkötelezték magukat az értekezleten hozott határozatok megtartására, és elfogadták az ún. Péceli Programot.⁴⁵⁹

⁴⁴⁷ *Perjessy Károly levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 02. Perjessy Károly az ócsai gyülekezet feljegyzései szerint 1915 és 1930 között végezte ott a szolgálatot.

⁴⁴⁸ *Victor János levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 25.

⁴⁴⁹ *Őry Lajos levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 28.

⁴⁵⁰ *Czuczor János levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 06.

⁴⁵¹ *Kájel Mihály levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 06.

⁴⁵² Czanik Béla a pestújhelyi gyülekezet adatai alapján 1915 és 1921 között szolgált helyettes lelkipásztorként.

⁴⁵³ *Czanik Béla levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 05.

⁴⁵⁴ *Kájel István levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 24.

⁴⁵⁵ *Indítványok a péceli értekezletre*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁴⁵⁶ Uo.

⁴⁵⁷ Forgács levéltári anyagában összesen 45 név szerepel, erről a listáról azonban hiányzik Forgács neve, valamint feltételezhetően Tarnay Endre gondnoké is, illetve csak 2 női név olvasható a listán. (*Résztevők élelmi és pénzbeli járuléka*. Ráday Levéltár. C27/11. 15. 1920. 08. 17–20.)

⁴⁵⁸ *Forgács Gyula naplója*. 142.

⁴⁵⁹ Margit István: *Péceli Kör*. Biblia és Gyülekezet. 2005. július. XVII/2. 11–12.

„Már az aug. 17-én este tartott megnyitó összejövetelen kifejezésre jutott az az egyértelmű megállapodás, hogy a konferencia ne legyen hiú tanácskozás csupán, hanem legyen elősegítője annak a sürgős munkának, amely, Istennek hála, az elmúlt évtizedekben lendületet vett ugyan, de koronkint és főképp legutóbb a forradalomban aggasztó módon zátonyra jutott.”⁴⁶⁰ Valóban nem volt hiábavaló tanácskozás a konferencia, hiszen itt alakult meg a Péceli Kör, elfogadták az ún. Péceli Programot, amelyet a kör alapszabályának is neveztek.⁴⁶¹ Az értekezlet egy hazafias vallásos estéllyel zárult, amelyen többek között Takaró Géza (Kőbánya), Tóth Sándor⁴⁶² (Cleveland, First Hungarian Reformed Church), Szabó Imre (Budapest) előadásai hangzottak el.⁴⁶³ A péceli lelkészértekezleten elindították a *Reformáció* című kétheti folyóiratot is, amit a clevelandi vasárnapi iskola 50 000 koronával támogatott.⁴⁶⁴ Fennállása során szinte végig Forgács Gyula a felelős szerkesztője (1925-ben egy rövid időszakon át ifj. Victor János töltötte be ezt a pozíciót).⁴⁶⁵ Az első számot minden református lelkészi hivatal számára két példányban megküldték.⁴⁶⁶

A Péceli Kör tagjai a református egyház megújítása érdekében több vállalást is tettek. Baráti köteléket, szövetséget hoztak létre egymás között, amelynek keretében kifejezték egymás iránti felelősségüket, testvéri bizalmukat és hűségüket. A testvéri támogatás segítséget nyújt abban, hogy az egyház megújítására törekedve ne érezzék magukat egyedül, de abban is, hogy külső támadás esetén mintegy véd- és dacszövetségbe tömörülve kiálljanak egymás mellett. A mozgalom keretein belül a biblikus testvéri fegyelmezést is gyakorolni kívánták. Forgács a korabeli megújulási kísérleteket így értékelte: „Két esztendeje mást se látunk s hallunk, mint reformterveket és kísérleteket [. . .] A sok reformálásnak az lett a vége, hogy itt áll országunk és egyházunk letörve, megszegyenítve, kifosztva a rémes kérdés előtt: lenni, vagy nem lenni.”⁴⁶⁷ Az egyházat készületlenül érték a nehézségek, és egyre inkább elhidegültek az egyháztagok. Ezért az eddigi erőszakos, külső újításokkal szemben nem külső reformációra

⁴⁶⁰ Forgács Gyula: *A péceli konferencia*. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 4–7.

⁴⁶¹ Ld. Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 243.

⁴⁶² Tóth Sándor 1911-ben került Amerikába. Két évig Buffalóban szolgált, utána lett clevelandi lelkész. Komjáthy szerint kapcsolatban állt a bethánistákkal, és feltételezhetően így kötődött Forgácsékhoz is. (Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1984. 126–127.)

⁴⁶³ *Forgács Gyula naplója*. 142.

⁴⁶⁴ Uo. 142–143.

⁴⁶⁵ Kiss Sándor: *A magyar református időszakai sajtó az ifjúsági misszió szolgálatában*. Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 1944. 205.

⁴⁶⁶ *Lapunk első száma*. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 11.

⁴⁶⁷ Forgács Gyula: *A Reformáció*. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 1–2.

van szükség, hanem arra, hogy az egyház tagjai beálljanak a szolgálatba: ez lesz a megújulás útja.⁴⁶⁸

Arra a megállapításra jutottak, hogy a megújulásnak a lelkipásztorokon kell elkezdődnie. „Csak ha a pásztorok ujjászületett emberek lesznek, akkor születhetik újjá a mi magyar ref. Sionunk is.”⁴⁶⁹ „A lelkipásztorokon fordul meg minden. Buzgó világiak és hívő egyháztagok csak ott vannak, ahol van buzgó lelkipásztor és viszont.”⁴⁷⁰ Ezért a legtöbb előadás a lelkipásztori szolgálat egy-egy oldalát mutatta be. Kájel Endre⁴⁷¹ a lelkipásztor belső elhívásáról (interna vocatio), Benkő István a lelkipásztorról mint a gyülekezet szolgájáról, ifj. Victor János pedig a lelkipásztorról mint Isten szolgájáról beszélt. Az áhítatokat Máti Márton és Takaró Géza tartotta.⁴⁷² Tóth Sándor clevelandi lelkipásztor ismertette a clevelandi református egyházat.⁴⁷³

Forgács Gyula a gyülekezet külső és belső életéről, valamint az egyház függetlenségéről beszélt. Kiemelte, hogy a lelkipásztori hivatás legfőbb jellemzője a szeretet.⁴⁷⁴ Rámutatott arra, hogy „az egyház belekeveredett a materialis harcba”, és túlzott mértékben támaszkodik az állami támogatásokra. A Tanácsköztársaság egyik hasznának látja, hogy a kommunista idők alatt bebizonyosodott: a gyülekezet tud áldozatkész lenni, és meg tud élni államsegély nélkül is. Ezért azt javasolja, hogy a stólat töröljék el, vezessenek be önkéntes egyházi közteherviselést, és a lelkipásztoroknak ne kelljen az anyagiakkal foglalkozni.⁴⁷⁵ A péceli egyház életéből kiemelte, hogy nincs adókvetés, az egyháztagság önkéntes, és bevezették az egyházfegyelmet.⁴⁷⁶

A függetlenség gondolata utat talált a Péceli Program szövegébe is: az aláírók „kötelességüknek tartják a vezetésük alatt álló gyülekezet öntudatába belevinni a gyülekezet méltóságának azt a követelményét, hogy bizonyágtételének szolgálatát anyagilag is az önmaga

⁴⁶⁸ Forgács: *A Reformáció*.

⁴⁶⁹ *Vége a tettek mezején! A péceli konferencia (folytatás)*. Egyházi Értesítő. 1920. 09. 05. XVI/36. 310.

⁴⁷⁰ Uo.

⁴⁷¹ Kájel Endre (1881–?) Budapesten végezte a teológiát, majd Edinburghben is tanult. 1902-től Bálványoson, Rimaszombat, Losoncon, majd 1907-től Balatonendrédén szolgált. (Varga Éva: *Írástudók Somogyban a két világháború között III*. Somogyi Múzeumok Közleményei. 2004. XVI 455–486. 468.)

⁴⁷² Az előadások témáit közli: Sebestyén Andor: *A péceli lelkész-konferencia*. Kálvinista Szemle. 1920. 08. 29. I/22. 3–4. és *Vége a tettek mezején! A péceli konferencia*. Egyházi Értesítő. 1920. 08. 29. XVI/35. 298–299.

⁴⁷³ *Vége a tettek mezején! (folytatás)*.

⁴⁷⁴ Sebestyén A.: *A péceli lelkész-konferencia*.

⁴⁷⁵ Forgács Gyula: *Az egyház függetlensége. Előadásvázlat*. Ráday Levéltár. C27/11. 5. 1920.

⁴⁷⁶ *Vége a tettek mezején!*

önkéntes adományaival tartsa fenn és ne támaszkodjék olyan anyagi erőkre, melyek nem a Krisztus evangéliumáért való felelősségből fakadnak”.⁴⁷⁷

A *Reformáció* c. folyóirat elindításával együtt a mozgalom személyes népszerűsítését is tervbe vették. Úgy gondolták, hogy mások is egyetértenek céljaikkal, ezért könnyen el fog terjedni szélesebb körben is, de készek voltak a más véleményen lévőkkel való vitatkozásra is, hangsúlyozva meggyőződéseik igazságát és törekvésük sürgős voltát. Ehhez nyilvános értekezleteket és egyéb eseményeket terveztek rendezni. A mozgalom vezetőségéül Ceglédi Sándor,⁴⁷⁸ Forgács Gyula, Kájel Endre, Mátis Márton és Takaró Géza lelkipásztorokat választották.⁴⁷⁹ Noha a péceli konferencia résztvevői előtt a helyi gyülekezet mintaként állt, Forgács meggyőződése az volt, hogy sok mintagyülekezetet kell létrehozni, akik egymással szoros közösségben, egymást támogatva készek az evangélium ügyét előremozdítani. Ez a Péceli Program szövegéből is kitűnik.⁴⁸⁰

A péceli konferencián elfogadott Péceli Programot aláíró lelkipásztorok névsorában Forgács Gyula mellett olyan nevekkel találkozhatunk, mint Bereczky Albert, ifj. Szabó Aladár, Szabó Imre, ifj. Victor János.⁴⁸¹ A konferencián részt vett James Webster, a Skót Misszió lelkipásztora, valamint Tóth Sándor, Krisik Lajos⁴⁸² és Hankó Gyula amerikai református lelkipásztorok.⁴⁸³ A Péceli Programot teljes egészében közzétette a *Reformáció* is.⁴⁸⁴ Álljon e fejezet végén Bereczky Albert értékelése a péceli eseményekről: „A péceli konferenciáról azzal a benyomással távoztam el, hogy a mi szegény egyházunk nagy megújulás előtt áll s a közel jövőben minden imádságunk tárgya az legyen, hogy a megújulás korszakának legyen elég szolgálja közöttünk. Úgy érzem, hogy nem hiába gyűjtött magának sereget az Úr.”⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ *Péceli Program.*

⁴⁷⁸ Ceglédi (vagy Czeglédy) Sándor (1883–1944) a teológiát Pápán végezte 1901-től. 1905-től Nagypisanicán missziói lelkész, 1909-től Nagysallón lelkész, 1914-től Pápán teológiai tanár, 1920-tól Győrben, 1928-tól pedig Cegléden volt lelkész. 1920 és 1924 között a tatai egyházmegye esperese. 1917-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁴⁷⁹ Forgács: *A péceli konferencia.*

⁴⁸⁰ Uo.

⁴⁸¹ A teljes névsor a 3. függelékben olvasható.

⁴⁸² A péceli értekeztet névsora alapján. A *Kálvinista Szemle* tévesen Krisik Jánost említi, az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapjában* pedig csak Krisik Alajos neve szerepel.

⁴⁸³ Sebestyén A.: *A péceli lelkész-konferencia.*

⁴⁸⁴ Forgács: *A péceli konferencia.*

⁴⁸⁵ *Bereczky Albert levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 33. 1920. 09. 02.

3.3. Kunhegyesi konferencia

3.3.1. Pécel és Kunhegyes között

A péceli értekezlet után több helyről is jelezték, hogy csatlakozni szeretnének a Péceli Körhöz, és az ország több pontján értekezleteket hívtak össze a lelkipásztorok és egyéb egyházi szolgálók számára, hogy „az egyház megújítására vonatkozólag fentebb [ti. a Péceli Programban] kifejezett eszméket velük megismertesse és elfogadtassa”.⁴⁸⁶

Jóba József vezsenyi lelkipásztor a péceli konferencia több áldásos hatásáról tájékoztatta Forgács Gyulát: elkezdte többet forgatni a Bibliát, a lelkipásztorok baráti szolidaritása erőt adott szolgálatában, a vasárnapi iskolai munka buzgóbban folyik, a megtért tanítónő segítségével megkezdődhetett az ifjúsági munka a leányok között. Ugyanakkor a presbitériumban nehézségekbe ütközött a reformátori munka: a presbiterek „jó módú, nagy elfoglaltságú, a Lélek dolgai iránt csaknem teljesen érzéketlen idősebb emberek”, és miközben eljutottak az egyházfegyelem szükséges voltánáig, ez a gyakorlatban nem valósult meg, illetve a konfirmáció tekintetében sem tudtak még elmozdulni a 12 éves kortól.⁴⁸⁷

Ferenczy Károly bihartordai lelkipásztor visszajelzése szerint nehézségekbe ütközik az „újítás”, de az evangélium Istennek hatalma, ezért van reménység. Jó, hogy elindult a munka, mert már „elég volt a tespedésből, az egy helyben járásból s ha valahol, Tiszántúl szükség van arra, hogy megkezdődjék az Isten aratása”.⁴⁸⁸ Figyelembe kell ugyanakkor venni az egyes gyülekezetek lelki alkatát: nem lehet általános receptet adni: „más kulccsal nyílik ki az egyik ember lelke, mint a másiké, ugyanazon evangélium befogadására”. Saját gyülekezetében megindult a vasárnapi iskola és a konfirmáltak összegyűjtése.⁴⁸⁹

Sebestyén Jenő a frissen elindult *Reformációval* kapcsolatban azt az ellenvetést tette, hogy a lelkipásztoroknak már így is túl sok lapra kell előfizetnie, továbbá felrótta Forgácsnak, hogy értesülései szerint a hetesi konferencián hívei közül valaki izgatott a *Kálvinista Szemle* ellen. Mindazonáltal Forgács személyére nézve nem tett további lépéseket a *Reformáció* kiadásával szemben.⁴⁹⁰ A lapok sokasága Olasz Sándor őrszentmiklósi lelkipásztor⁴⁹¹ szerint

⁴⁸⁶ Péceli Program.

⁴⁸⁷ Jóba József levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 16.

⁴⁸⁸ Ferenczy Károly levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 13.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Sebestyén Jenő levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/6. 247. 1921. 01. 26.

⁴⁹¹ Őrszentmiklós 1970 óta Órbottyán település része. A gyülekezet adatai szerint Olasz Sándor 1917 és 1924 között szolgált ebben a gyülekezetben.

is nehézségeket okozhat, azonban azt a javaslatot vetette fel, hogy egy közös kiadóhivatal adja ki a különböző folyóiratokat, és így azok nem versengenének egymással.⁴⁹² Olasz kissé elhatárolódott Sebestyéntől. A református evangélizálást szorgalmazta, és így fogalmazott: „mi hangoztassuk az evangélizálást, Sebestyénék a reformátust (azonban helyeseljük mi is az utóbbit)”.⁴⁹³ Marjay Károly mezőtúri lelkipásztor egy közös munkaprogramot kívánt felállítani a református lapok számára, hogy „legyen vége az összevisszaságnak”.⁴⁹⁴ Olasz Sándor jónak látta, ha egy kálvinista irodalmi és tudományos társaságot indítanak el.⁴⁹⁵

A *Reformáció* lapjain különböző kérdéseket tettek fel a gyülekezetek és lelkipásztorok számára, amelyekkel a további munkát akarták megkönnyíteni. Az 1. számban ilyen kérdések szerepeltek: „1. Hol van bevezetve a biblia-olvasás az istentisztelet sorrendjébe? Ellenvetés nélkül történt ez? Mi a hatása? 2. Melyik tanító tudta a »Kátét« vonzóvá tenni növendékei előtt? Milyen módszerrel történt ez? 3. Hol és hogyan sikerült a díjlevél-válságot békésen elintézni? 4. Hol és milyen alakban gyakorolják a gyülekezeti fegyelmet?”⁴⁹⁶

A 3. számban az egyházfegyelemmel kapcsolatban akartak többet megtudni: milyen cselekedeteket tekintenek „hithűségbe ütköző” tettnek, milyen fegyelmi büntetések alkalmazhatóak az egyháztagokkal szemben a meglévő törvényekkel összhangban, illetve milyen büntetésekre lenne szükség, amelyek hiányoznak a törvényekből, vagy éppen lehetetlenné teszik őket a törvények.⁴⁹⁷ Később a gyülekezet életéből különféle statisztikai adatokat akartak gyűjteni, például az úrvacsorázók létszámát, vagy a hitéleti munka egyéb jellemzőit.⁴⁹⁸ A statisztikai adatokra vonatkozó kérdésekre 18 gyülekezet adott választ, amit az egyik számban közöltek is.⁴⁹⁹

Szintén a *Reformáció* egyik állandó rovata lett a bibliaolvasó körök számára készített vezérfonal, amelynek célkitűzése, hogy a gyülekezet tagjai járatosabbak legyenek a Szentírásban, jobban szeressék az Igét, és önállóan is olvassák a Bibliát.⁵⁰⁰

⁴⁹² Olasz Sándor levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. 19. 1920. 09. 07.

⁴⁹³ Olasz Sándor levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. 28. 1921. 07. 27.

⁴⁹⁴ Marjay Károly levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 19.

⁴⁹⁵ Olasz levele Forgácshoz. 1921. 07. 27.

⁴⁹⁶ Kérdések. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 3.

⁴⁹⁷ Kérdések. Reformáció. 1920. 12. 01. I/3. 12.

⁴⁹⁸ Kérdések. Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 24.

⁴⁹⁹ Szemle. Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 53.

⁵⁰⁰ Vezérfonal a bibliaolvasó körök számára. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 10–11.

Válasz Baranyából

Baranyából Ágoston Sándor⁵⁰¹ és Nyáry Pál⁵⁰² jelezték, hogy alá szeretnék írni a Péceli Programot, és felvételüket kérik a baráti szövetségbe.⁵⁰³ Ágoston Sándor egy alsó-baranyai csatlakozó konferencia tervét is felvetette.⁵⁰⁴ Nyáry Pál részt vett a Péceli Program terjesztésében – amelyet a Bethánia 100 példányban küldött el Kórógyra –, és az ő közreműködésének köszönhetően az „S.H.S megszállás alatt valamennyi református lelkész kapott belőle”.⁵⁰⁵ A szintén megszállás alatt lévő Bácskossuthfalva lelkipásztora, Dévay Lajos⁵⁰⁶ is megköszönte a lelki támogatást az elhagyatottságban, és kifejezte, hogy a lelkipásztorok számára szükséges volna a teológiai továbbképzés.⁵⁰⁷

Ágoston Sándor úgy gondolta, Ravasz László püspöksége nagyban hozzá fog járulni a Péceli Program megvalósulásához: „Biz én Gyulám szívesebben szavaztam volna terád [a püspökválasztáson], dehát így is a péczeli program győz, ha Ravasz lesz a püspök.”⁵⁰⁸ Ez a vélekedés olyan tekintetben alaposnak bizonyult, hogy Ravasz később, 1928-ban Forgács Gyulát kérte fel a zsinaton a Missziói Bizottság előadójának, és ő készítette el a missziói törvény tervezetét is,⁵⁰⁹ ahol a későbbiekben láthatjuk majd a Péceli Kör által felvetett gondolatok hatását.

Értekezletek sora

1921-ben Forgács Gyula több utat is megtett a Péceli Program népszerűsítése ügyében, például Balatonendrédre, Szekszárdra, Sárospatakra, Debrecenbe, Órszentmiklóásra.⁵¹⁰ Ezekre az utakra elkísérte Tarnay Endre péceli református főgondnok, William Beveridge,⁵¹¹ valamint

⁵⁰¹ Ágoston Sándor (1882–1960) 1904-ben végezte el a budapesti teológiát. Kórógyon 1904-től segédlelkész, 1906-tól lelkész volt. 1917-től Eszéken, 1919-től ismét Kórógyon, 1921-től pedig Bácsfeketehegyen (később Feketics) szolgált lelkipásztorként. 1922-től alesperesi, 1928-tól főesperesi, 1933-tól pedig püspöki tisztséget nyert. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁰² Nyáry Pál (1879–1955) 1901-ben végezte el a budapesti teológiát. 1903-tól pécsi lelkipásztor, 1928 és 1940 között a felsőbaranyai egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁰³ Nyáry Pál és Ágoston Sándor levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/5. 241. 1921. 04. 28.

⁵⁰⁴ Uo.

⁵⁰⁵ Ágoston Sándor levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/5. 244. 1921. 05. 20.

⁵⁰⁶ Dévay Lajos 1933 és 1942 között a jugoszláviai északi református egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁰⁷ Dévay Lajos levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/5. 262. 1921. 04. 25. után.

⁵⁰⁸ Ágoston levele Forgácshoz. 1921. 05. 20.

⁵⁰⁹ Sípos: „Kérjétek az aratásnak Urát!”. 83.

⁵¹⁰ Forgács Gyula naplója. 144.

⁵¹¹ William Beveridge (1864–1937) a Skót Misszió lelkipásztora volt 1921 és 1931 között a Skót Misszió feljegyzései szerint.

Nagy Sándor.⁵¹² Az utazásokra vonatkozó igényt maga a Péceli Program is megfogalmazza: „Óhajtandónak tartják azt is, hogy ugyan e célból közülük egyesek utazásokat tegyenek és előadásokat tartsanak oly gyülekezetekben és egyházi gyűléseken, melyek ezt szívesen veszik.”⁵¹³ A konferenciákról a *Reformáció* úgy számolt be, mint amelyek missziói jelentőségűek voltak, és megelevenítették a helyi gyülekezeteket.⁵¹⁴

Az alábbiakban áttekintjük azokat a konferenciákat, amelyekre Pécel és Kunhegyes között került sor, és az előadók, illetve a felmerülő témák kapcsán összeköthetőek a Péceli Kör tevékenységével.

Forgács 1921. április 27-én utazott Sárospatakra az alsó-zempléni egyházmegye lelkészértekezletére,⁵¹⁵ ahol a lelkipásztori elhívásról és a gyülekezeti élet megújításáról tartott három előadást. William Beveridge is elkísérte, aki a skót teológusokról beszélt.⁵¹⁶ Itt a segédlelkészi és lelkészi fizetések rendezéséről is szó volt.⁵¹⁷

1921. július 31. és augusztus 1. között a békésháti egyházmegyében, Gyomán a békési lelkészi kör lelkészértekezletet szervezett.⁵¹⁸ Erről a konferenciáról Gönczy Béla vésztői lelkipásztor levélben számolt be Forgácsnak,⁵¹⁹ és a kunhegyesi konferencia jegyzőkönyve is megemlékezett róla.⁵²⁰ Az értekezleten Gönczy Béla az egyházfegyelemnek a gyülekezeti életben betöltött szerepéről beszélt, Erdős Károly debreceni lelkész-képző tanár⁵²¹ az őskeresztény egyházak, Révész Imre pedig a régi magyar egyházak helyzetéről, Forgács Gyula a nyugati protestáns egyházak, végül Harsányi Pál gyomai lelkipásztor⁵²² a hazai egyházak belső életéről tartott előadást.⁵²³ Az előadók Révész kivételével később részt vettek a kunhegyesi értekezleten is.

A gyomai konferencia legfontosabb része az egyházfegyelemről szóló előadás volt. Gönczy Béla gyomai lelkészértekezleten elhangzott előadását folytatásokban közölte a *Debre-*

⁵¹² *Forgács Gyula naplója.* 144.

⁵¹³ *Péceli Program.*

⁵¹⁴ Falusi: *Konferenciák a vidéken.* Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 121–122.

⁵¹⁵ Enyedy Andor: *Lelkészerkeztetlet Sárospatakon.* Reformáció. 1921. 05. 15. II/10. 115–116.

⁵¹⁶ *Lelkészek konferenciája Sárospatakon.* Kálvinista Szemle. 1921. 05. 08. II/19. 157–158.

⁵¹⁷ Enyedy: *Lelkészerkeztetlet Sárospatakon.*

⁵¹⁸ *Lelkészerkeztetlet Gyomán.* Debreceni Protestáns Lap. 1921. 08. 13. XLI/33. 163–164.

⁵¹⁹ *Gönczy Béla levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 06.

⁵²⁰ Sebestyén Andor: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 3.

⁵²¹ Erdős Károly (1887–1971) Debrecenben végezte el a teológiát. 1912-től a debreceni akadémián segédtanár, 1914-től pedig a tiszántúli egyházkerület lelkész-képző intézetének tanára, 1929-től az újszövetségi tanszék tanára volt. 1953-ban vonult nyugdíjba. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵²² Harsányi Pál (1881–?) Debrecenben végezte el a teológiát 1902-ben. 1905-től Olcsvaapátiban, 1907-től Gyomán, 1930-tól Gyulán volt lelkipásztor. 1921 és 1945 között a békésháti egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵²³ *Konferenciák.* Kálvinista Szemle. 1921. 07. 17. II/29. 242.

ceni Protestáns Lap.⁵²⁴ A vésztői lelkipásztor rámutatott arra, hogy az egyház romlásának oka az egyházfegyelem hiánya: „Nem volt meg egyházunk kebelében ez a fék, nem volt meg ez az ösztöke, ez az atyai vessző, azért jutottunk ennyire.”⁵²⁵ Gönczy fő kérdéscímzése, hogy milyen legyen a fegyelem, mi valósítható meg belőle azonnal, és mit lehet tenni a megvalósítás érdekében. Előadásában Kálvinra hivatkozva kiemelte, hogy a fegyelmezés célja a keresztyén egyház tisztasága, a hívek védelme a bűnös utaktól, és a vétkes utakra tévelyedettek bűnbánatra indítása.⁵²⁶ A fegyelmezést a Geleji-féle kánonokkal szemben a gyülekezet kell végezze,⁵²⁷ Gönczy meglátása szerint a presbitereken és a tisztségviselőkön kell kezdeni.⁵²⁸ Ez szerinte emelné a lelkipásztori-tanítói tekintélyt.⁵²⁹

A békési lelkipásztori kör tagjai az egyházi fegyelem tekintetében több javaslatot elfogadtak, így többek között a *canonica visitatio* tekintetében Geleji Katona István kánonjainak⁵³⁰ érvényesítését, valamint az egyházi fegyelem alkalmazását a gyülekezeti tagokra nézve,⁵³¹ különös tekintettel a presbiterekre és a lelkipásztorokra.⁵³² Ezeket a megállapodásokat az egyházmegyének is felterjesztették, és a megyében működő csanád-csongrádi lelkészkerületet is hívták a csatlakozásra.⁵³³

Abádszalókon 1921. május 11-én a heves-nagykunsági egyházmegye lelkészi egyesületének kunhegyesi köre találkozott. Itt többek között a presbiterek tisztségét illetően a presbiterek kötelességeit tárgyalták, valamint az egyházfegyelem kapcsán a felelősség kérdését, továbbá a konfirmáció 14 éves korra való felemelését, legalább kétéves előkészítéssel.⁵³⁴

1921. május 19–20. között Szekszárdon került sor lelkészértekezletre, ahol a Péceli Kör néhány tagja szintén képviseltette magát.⁵³⁵ Összesen 27 lelkipásztor vett részt, a névsort

⁵²⁴ Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (1)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 03. XLI/35–36. 169–170.

Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (2)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 10. XLI/37–38. 177–179.

Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (3)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 24. XLI/40. 194.

Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (4)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 10. 01. XLI/41. 201–202.

⁵²⁵ Gönczy: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (2)*.

⁵²⁶ Uo.

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ Gönczy: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (3)*.

⁵²⁹ Gönczy: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (4)*.

⁵³⁰ Geleji Katona István kánonjait lásd: *A Geleji Kánonok*. Kálvin Kiadó. Budapest. 2020.

⁵³¹ Gönczy levele Forgácshoz. 1921. 08. 06.

⁵³² *Lelkészerkeztet Gyomán*.

⁵³³ Uo.

⁵³⁴ V.Z.: *A hevesnagykunsági ehm. lelkészegyletének kunhegyesi köre*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 128.

⁵³⁵ *Lelkészerkeztet Szekszárdon*. Reformáció. 1921. 05. 15. II/10. 117.

a *Reformáció* részletesen közli.⁵³⁶ Itt a következő előadások hangzottak el: Göde Lajos:⁵³⁷ A lelkipásztori elhívás felelőssége, Kováts J. István: Egyházunk történelmi missziója, Fülep Lajos:⁵³⁸ Általános keresztyén vagy református?, Forgács Gyula: A lelkipásztori hivatás jelentősége napjainkban, William Beveridge: A skót egyházi élet megújulása, Szabó Miklós: A női diakónia az egyház szolgálatában, valamint Sebestyén Jenő: A kálvinizmus lényege.⁵³⁹ (Az utóbbi előadás címe a *Reformáció* szerint a kálvinizmus és a szószéki igehirdetés.⁵⁴⁰) Itt olyan személyeket is láthatunk, akik nem vettek részt sem Pécelen, sem Kunhegyesen, sem más találkozókön (Göde, Fülep és Szabó), de a témákat illetően látható, hogy a többi értekezlethez hasonlóan itt is megjelent az elhívás és a hivatás kérdése, az egyházi élet megújulása, a diakónia ügye, valamint az általános keresztyénség és a református identitás ütköztetése.

A szekszárdi konferencián Fülep Lajos kifejtette, hogy az általános keresztyénség és a tudatos kálvinizmus nem zárják ki egymást: a felekezet „a krisztológia terén való következetes állásfoglalás”, amely az egyetemesség igényével lép fel.⁵⁴¹ A felekezetben az általános keresztyénség valósul meg, sőt a két iránynak szüksége van egymásra: „az általános keresztyénség elsekélyesedésétől megóv a felekezet, a felekezet elszükülésétől [sic!] megment az általános keresztyénség.”⁵⁴² A térítő belmisszió szerinte „csak általános keresztyén lehet, mert a megtérő embert [. . .] nem a felekezeti jelleg hódítja meg”, miközben a hívek közti misszióknak „határozott kálvinistának kell lennie”.⁵⁴³ Forgács Gyulától is álljon itt egy idézet, amely ezen a konferencián hangzott el: „Bizonyágtevőkre van szükségünk: lelkészekre, tanítókra, férfiakra és nőkre, kik által meglássa a világ, hogy mi az az »egy«, egyedüli vallás, az egy keresztyén vallás [. . .] Minden munkánk a református hit szigorú határai között az Istenházához kapcsolva folyjon. Fegyelmeztessünk, fegyelmezzünk, missionáljunk tapintatosan, mindent meglátva, rendszeresen.”⁵⁴⁴

⁵³⁶ Jánosi Gy.: *A szekszárdi lelkész-konferencia*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 150–151.

⁵³⁷ Göde Lajos (1882–1976) Berényi méltatása szerint Szekszárdon, a Kálvin téren, majd Nagykőrösön szolgált lelkipásztorként. (Berényi: *Életút versekben – Göde Lajos könyvéről*. Reformátusok Lapja. 2008. 03. 02. LII/9. 9.)

⁵³⁸ Fülep Lajos (1885–1970) művészettörténész volt. 1918-ban lelkészi képesítést szerzett a budapesti teológián. 1920 és 1922 között dombóvári és medinai, 1922 és 1927 között bajai, 1928-tól pedig zengővárkonyi lelkipásztor volt. 1946-tól Budapesten egyetemi olasztanár, 1951-től pedig művészettörténeti tanár volt. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon*.)

⁵³⁹ *A szekszárdi lelkész-konferencia*. Kálvinista Szemle. 1921. 05. 29. II/22. 184–185.

⁵⁴⁰ Jánosi: *A szekszárdi lelkész-konferencia*.

⁵⁴¹ Fülep Lajos: *Általános keresztyén vagy református?* Reformáció. 1921. 06. 15. II/12. 134–136.

⁵⁴² Fülep Lajos: *Általános keresztyén vagy református? (Folytatás)*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 146–148.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ Jánosi: *A szekszárdi lelkész-konferencia*.

1920 és 1921 között sor került hasonló értekezletre (Sajó)báonyban és Tahiban is,⁵⁴⁵ ezekről azonban az elérhető forrásokban nincs részletesebb információ.

Mozgolódás Somogyban

A belsősomogyi egyházmegyében a dunántúli egyházkerületben először a Péceli Program hatására 1920. szeptember 7-én belmissziói mozgalom indult el.⁵⁴⁶ Az egyházmegye egy belmissziói bizottságot állított fel:⁵⁴⁷ az addig egyesületek által végzett evangéliumi munkát most a gyülekezetek és a lelkipásztorok kezébe helyezték. Szabó Bálint hetesi lelkipásztor⁵⁴⁸ örömmel számolt be erről Forgács Gyulának, ugyanakkor sajnálatát fejezte ki, hogy nem tudott részt venni a péceli konferencián. Beszámolt megtéréséről, és a gyülekezetében a Péceli Program mintájára megkezdte az evangéliumi munkát.⁵⁴⁹ Mózes Ernő somogyudvarhelyi lelkipásztor szintén csatlakozott a Péceli Programhoz.⁵⁵⁰

A belmisszió kérdése Kájel Endre balatonendrédai lelkipásztor számára is fontos volt. Megállapította, hogy a gyülekezetben folyó belmisszió nem olvasható be a Bethániába: a missziói munka felelőse a gyülekezet, illetve a lelkipásztor. Felvetése szerint hat-nyolc gyülekezetet jellemezni kellene néhány szempont alapján (a lelkipásztor belső elhívása, a gyülekezetért való imádság, a gyülekezetlátogatás, uralkodó bűnök, hitoktatás stb.), és ezek alapján a többi gyülekezetben is hatékonyabban lehetne folytatni az evangéliumi munkát.⁵⁵¹

Kovács József belmissziói jelentéséből azonban kiderül, hogy az egész belsősomogyi egyházmegyében megindult a belmissziói munka: a gyermekekkel és a fiatalokkal való foglalkozás, vallásos estélyek, bibliakörök, vasárnapi iskolák megszervezése, presbiterképzés, sőt még az egyházi fegyelem gyakorlása is megkezdődött.⁵⁵²

A belsősomogyi mozgalom fénypontjaként tekinthetünk az 1921. május 31. és június 2. között megrendezett hetesi konferenciára,⁵⁵³ ahol összesen 31 lelkész,⁵⁵⁴ az egyházmegyéből

⁵⁴⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*. 3.

⁵⁴⁶ *Lelkészi konferencia Hetesen*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 06. 26. XXVI/26. 101–102.

⁵⁴⁷ *A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához*. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. 10. 03. XXXI/10–11. 33–34.

⁵⁴⁸ Szabó Bálint 1906 és 1933 között Hetesen, ezután Hedrehelyen volt lelkipásztor. (Beck Gergely: *A Belsősomogyi Ref. Egyházmegye története*. Kaposvár. 1935. 41.) 1941 és 1951 között a belsősomogyi református egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

⁵⁴⁹ *Szabó Bálint levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 21. 1920. 09. 08.

⁵⁵⁰ *Mózes Ernő levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 24. 1921. 06. 04.

⁵⁵¹ *Kájel Endre levele Forgács Gyulához*. Ráday Levéltár. C27/11. 20. 1920. szeptember.

⁵⁵² Kovács József: *Belmissziói jelentés a belső-somogyi egyházmegyében megkezdett belmissziói munkákról*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 08. 14. XXXII/33. 130–132.

⁵⁵³ *Lelkészerőkezeslet Szekszárdon*.

⁵⁵⁴ Tildy Zoltán: *A hetesi lelkészkonferencia*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 151–152.

21 lelkipásztor és 3 tanító jelent meg. Jelen volt Nagy Lajos,⁵⁵⁵ Huszár Aladár, az egyházmegye gondnoka, és Matolcsy Sándor, az egyházmegye esperese, gondnoka és ügyésze, továbbá Bereczky Albert, Forgács Gyula, Takaró Géza, Takács Béla, Maller László, Kovács J. István, Pongrácz József⁵⁵⁶ és Vass Vince.⁵⁵⁷ A konferenciára a *Kálvinista Szemle* is hívogatott, de az ott közreadott előzetes program lényegesen eltér a *Dunántúli Protestáns Lap* beszámolójában közöltektől: a *Kálvinista Szemle* szerint Forgács, Czeglédy Sándor, ifj. Victor János, Pongrácz József, Vass Vince és Nagy Lajos készült előadással,⁵⁵⁸ a *Dunántúli Protestáns Lap* szerint pedig Czeglédy és Victor helyett Kovács József, Németh Károly, Tildy Zoltán,⁵⁵⁹ Bereczky Albert, Izsák Aladár⁵⁶⁰ és Szabó Bálint adtak elő.⁵⁶¹

A hetesi konferencián a három nap során elhangzott előadások többnyire a lelkipásztor személyéről és életéről szóltak. Kovács József kaposszentbenedeki lelkipásztor a lelkipásztori közösségről, Németh Károly somogyzobi lelkész a lelkipásztor és a gyermekek kapcsolatáról adott elő, Tildy Zoltán a lelkipásztor mellékfoglalkozásairól beszélt. Tildy azt a problémát fejtette ki, miszerint „a gyülekezet prédikátorának és pásztorának ma tulajdonképpen nincs szabad ideje. Amit mégis kénytelen elvinni lelkészi munkájától, annak hiányát ez a munka élénken megérzi”.⁵⁶² Tartózkodni kell továbbá a lelkészséggel nem összeegyeztethető mellékfoglalkozásoktól.⁵⁶³ A lelkipásztor elhívását mutatta be Bereczky Albert, Pongrácz József és Vass Vince, rendre a kérdés bibliai alapjait, történelmi hátterét és dogmatikai alapjait. Vass Vince kiemelte, hogy nincs külön papi rend: a lelkipásztor a keresztyén hívők seregének vezére, éppen ezért „lelkipásztor az lehet, aki Krisztus testének élő tagja és aki ezenfelül [. . .] rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyek az Isten országáért való küzdelemben

⁵⁵⁵ Nagy Lajos lelkipásztor szolgálati helyei: Kaposvár 1882–1883, Zádor 1887–1890, Lábod 1890–1924. (Beck: *A Belsősomogyi Ref. Egyházmegye története.*)

⁵⁵⁶ Pongrácz József (1885–1963) Pápán és Edinburgban végezte el a teológiát. 1910-től Pápán helyettes, 1913-tól rendes újszövetségi teológiai tanár. 1951-ben a volt kollégiumi könyvtár igazgatója lett. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁵⁷ Kovács: *Belmissziói jelentés.*

Vass Vince (1889–1943) Pápán végzett teológiát. 1917-től teológiai tanár volt Pápán, 1929-től pedig lelkipásztor Enyingen, majd 1932-től Kecskeméten. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁵⁸ *Lelkészi konferencia Hetesen.* Kálvinista Szemle. 1921. 05. 29. II/22. 186.

⁵⁵⁹ Tildy Zoltán (1889–1961) Pápán végezte el a teológiát. 1918-tól Orciban, 1921-től Tahitótfaluban volt lelkész. 1930-tól a Sylvester nyomda teljes állású vezetője, 1932-től pedig szeghalmi lelkész volt. 1937-től országgyűlési képviselő, 1945-ben miniszterelnök, 1946-tól 1948-ig pedig köztársasági elnök volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁶⁰ Izsák Aladár (1881–1970) Kolozsváron végezte el a teológiát 1903-ban. 1905-től Somogyjádán volt lelkipásztor, az 50-es években vonult nyugdíjba. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁵⁶¹ *Lelkészi konferencia Hetesen (DPL).*

⁵⁶² Tildy: *A hetesi lelkészkonferencia.*

⁵⁶³ Uo.

hadvezérségre képesítenek”.⁵⁶⁴ Amellett tehát, hogy valaki megtért, hívő ember, vezéri tulajdonságokkal kell bírnia, szolidaritást kell vállalnia a testvérekkel, feltétlen hódolatot tanúsítania Isten iránt, imádságos lélekkel, szelíd, barátságos jellemmel kell bírnia.⁵⁶⁵

Forgács Gyula előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a lelkipásztor szolgálatát az Úr előtt végzi. Szó volt a lelkipásztori munka sikereiről és akadályairól (Nagy Lajos esperes előadásában), a lelkész családi és magánéletéről (Izsák Aladár előadásában), valamint az iratterjesztésről (Tildy Zoltán előadásában). Kovács József az egyházfegyelemről is tartott egy előadást, amelyben rámutatott, hogy azt nem visszaállítani, hanem gyakorolni kell az egyházi törvények szerint.⁵⁶⁶ Szabó Bálint ismertette a Péceli Programot,⁵⁶⁷ amelyhez többen készek voltak csatlakozni.⁵⁶⁸

A hetesi konferenciát az egyházkerületi közgyűlés pozitívan fogadta, és szorgalmazták a további hasonló gyűlések megrendezését.⁵⁶⁹ A *Dunántúli Protestáns Lap* egyik beszámolója szerint ez a gyűlés volt a Dunántúlon az „egyházmentési tevékenység első jelentős megmozdulása és megnyilvánulása”.⁵⁷⁰ Németh István dunántúli püspök⁵⁷¹ úgy értékelte a hetesi gyűlést, mint ami „az egyházhoz való ragaszkodás felköltésének és megerősítésének [. . .] egyik leghatékonyabb eszköze”.⁵⁷²

1921. április 11. és 13. között a külsősomogyi egyházmegye konferenciát szervezett Balatonendrédén, ahol többen adtak elő a Péceli Körhöz kötődő személyek közül. Biberauer Richárd a Filadelfia diakonisszaegylet tevékenységét mutatta be. Kájel Endre a helybeli gyülekezetben folyó diakonisszai munkáról adott tájékoztatást. A konferencián az elhívás volt a központi téma: Bereczky Albert a lelkipásztor elhívását bibliai példákon keresztül mutatta be, Kájel Endre az egyház történelméből hozott fel olyan személyeket, akiknek az elhívástörténete bátorításul szolgálhat. Forgács Gyula arról beszélt, hogy a lelkipásztornak az Úr színe előtt kell járnia. Az eddig felsorolt személyek mind aláírták a Péceli Programot.

⁵⁶⁴ Vass Vince: *A lelkészi elhívás (előadás a hetesi konferencián)*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 148–149.

⁵⁶⁵ Vass Vince: *A lelkészi elhívás (folytatás)*. Reformáció. 1921. 07. 15. II/14. 158–159.

⁵⁶⁶ Tildy: *A hetesi lelkészkonferencia*.

⁵⁶⁷ *Lelkészi konferencia Hetesen (DPL)*.

⁵⁶⁸ Tildy: *A hetesi lelkészkonferencia*.

⁵⁶⁹ *Egyházkerületünk közgyűlése*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 10. 09. XXXII/40–41. 159–162.

⁵⁷⁰ *Lelkészi konferencia Hetesen (DPL)*.

⁵⁷¹ Németh István (1851–1924) Pápán végezte el a teológiát. 1903-tól püspökhelyettes volt, 1914 és 1924 között dunántúli püspök volt. 1920-ig Komáromban, ezután Újkomáromban, végül 1922-től haláláig Balatonkenesén szolgált lelkészként. (Varga Béla: *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon*. Veszprém. 2016. Online: <https://www.ekmk.hu/lexikon/rkereses.php?eletrajzie=1>. 2024. 02. 14.)

⁵⁷² Németh István: *Püspöki jelentés a Pápán 1921. szept. 24–25-én tartott kerületi közgyűlés elé*. In: Czeglédy Sándor: *A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. évi szeptember hó 22–23. napjain és 1921. évi szeptember hó 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei*. 34–59. 44.

Rajtuk kívül Kováts J. István Isten szuverenitásáról, William Beveridge a virágzó egyházi élet forrásáról és eszközeiről, Palcsó László nágocsi lelkipásztor a lelkészképzés elégtelen voltáról és a lelkipásztori munka nehézségeiről, Eőri Szabó Dezső kacsoki lelkipásztor⁵⁷³ pedig a lelkipásztor magánéletének fontosságáról tartott előadást.⁵⁷⁴

Palcsó László kifejtette, hogy a lelkipásztori munka legfőbb akadálya a lelkipásztor bűnös élete, a földi kincsek gyűjtése, valamint a nép tudatlansága, és az imádság, a buzgóság, az adakozás hiánya.⁵⁷⁵ Eőri Szabó Dezső a külsősomogyi belmissziói bizottság elnökeként rámutatott arra, hogy a református egyházban „háttérbe szorította a hivatal a hivatást, a forma a lényegét, a betű a lelket [. . .] elhomályosodott bennünk az igazi lelkipásztori ideál”.⁵⁷⁶ A lelkipásztor valódi hivatása csak akkor végezhető el, ha hivatalnokok helyett prófétákká, apostolokká lesznek a lelkészek.⁵⁷⁷

Ezen a konferencián konkrét határozatokat és javaslatokat is hoztak, amelyek figyelemre méltóak. Döntöttek többek között a gyülekezetlátogatások lelki tartalmának komolyabban vételéről, a lelkészekre vonatkozó egyházi fegyelem gyakorlásáról, a konfirmációi korhatár 14 év fölé való emeléséről, illetve a tanítói kar részére rendezendő konferenciáról.⁵⁷⁸

A balatonendrédi konferenciára is tekinthetünk úgy, mint amelynek létrejöttében nagy szerepe volt a Péceli Programban tett vállalásoknak: az előadók több mint fele már a kezdetektől ehhez a baráti szövetséghez tartozott.

Budapest és környéke

Olasz Sándor őrszentmiklósi lelkipásztor a meg nem értő környezetre panaszkodott, amelyben fontos volna egymás támogatása. Abbeli meggyőződését is kifejezte, hogy az egyház állapota reménytelen, és azt egyedül Isten tudja megújítani.⁵⁷⁹ Ugyanakkor kritikájának adott hangot abban a tekintetben, hogy a péceli gyülekezet túlságosan is a középpontba került.⁵⁸⁰ Meglátásom szerint ez a kritika egyébként két okból sem jogos: egyrészt a péceli konferencia az ottani

⁵⁷³ Eőri Szabó Dezső (1896–1966) Budapesten végezte el a teológiát. Szlavóniai missziós lelkész, majd daruvári hitoktatási felügyelő volt. Az első világháború alatt tábori lelkészként szolgált, utána került Kacsokra. 1923-tól Felsőmocsoládon, 1928-tól Dombóváron szolgált, a második világháborúban pedig ismét tábori lelkész volt. (Takács Istvánné: *Arcok Dombóvárról*. Dombóvár. 2000.)

⁵⁷⁴ *Lelkészek konferenciája Balatonendrédén*. Kálvinista Szemle. 1921. 04. 24. II/17. 141.

⁵⁷⁵ Palcsó László: *A lelkipásztori munka nehézségei*. (A balatonendrédi konferencia előadása). Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 122–124.

⁵⁷⁶ *A balatonendrédi lelkészértekezlet*. Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 102.

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ *A balatonendrédi belmissziói konferencia konkrét határozatait, illetve javaslatait*. Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 103.

⁵⁷⁹ *Olasz levele Forgácsához*. 1920. 09. 07.

⁵⁸⁰ Uo.

gyülekezet életének bemutatása kapcsán hívatott össze, másrészt az értekezletet követően több más helyen is összehívtak találkozókat, többek között éppen azért, hogy ne érhesse Forgácsot az a vád, hogy Pécelt akarja a mozgalom vezetőjévé tenni.

A *Reformáció* szerkesztősége 1921. június 10-én találkozott Pécelen, a Péceli Kör lelkipásztori értekezletére pedig 1921. július 18. és 21. között került sor éppen Órszentmiklóson.⁵⁸¹ Ezen az értekezleten Szinok Zoltán az egyházi énekről, Csia Sándor pedig a jó református egyháztag feladatairól tartott előadást.⁵⁸² Az *Egyházi Értesítő* beszámol Forgács Gyula itt elhangzott előadásáról, amely Pásztorok gondja címmel a lelkipásztori szolgálat és az egyház problémáit mutatta be. Forgács rámutatott, hogy a lelkipásztori szolgálatot nem becsülik meg eléggé: a hívek gépként tekintenek a lelkipásztorra, akinek „csak prédikálni, temetni, esketni, keresztelni kell, hisz azt már minden pap tudja”.⁵⁸³ Fontos volna látni, hogy a gyülekezet építése és megmentése nem egyedül a lelkipásztor feladata.⁵⁸⁴ Az elszakított területek lelkipásztorai különösen is nagy nehézségben vannak, de a hazai és külföldi reformátusság reménységet adhat a nemzet számára is. Nagy szomorúság, hogy az egyháztagokat már csak a pénz mozgatja, a lelkiekről az anyagiakra került a hangsúly, és a romlásban lévő egyházat egyre többen magára hagyják.⁵⁸⁵

Az órszentmiklósi találkozó kapcsán Forgács naplójában megemlíttett egy érdekes epizódot, amelyből kiderül, hogy a Péceli Kört a péceli baptisták is figyelemmel kísérték.⁵⁸⁶ Forgács szerint a református lelkipásztorok készek lettek volna egységre lépni a baptistákkal, de ők ehelyett megtérésre szólították fel őket.⁵⁸⁷ Beszámolt arról is, hogy Lőrík István fóti baptista igehirdető szerint az órszentmiklósi református lelkészértekezleten a vendégek nem kaptak szállást a reformátusoktól, és a baptisták fogadták be őket. Lőrík beszédére a péceli baptisták „gúnyolni kezdték református híveinket s azt is híresztelték, hogy mostmár a református egyház megszűnik s helyébe a baptista lép”.⁵⁸⁸ Forgács felvette a kapcsolatot Olasz Sándorral, hogy rendezzék a kérdést Lőrikkel. A baptista igehirdető csakhamar felkereste Forgácsot, és azt nyilatkozta, hogy nem mondott efféle a péceli baptistáknak. A péceli (baptista) Dobos István bocsánatot kért a híresztelésért.⁵⁸⁹

⁵⁸¹ *Forgács Gyula naplója*. 144.

⁵⁸² B. Major János: *Órszentmiklós*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 24. XVII/30. 234–235.

⁵⁸³ Forgács Gyula: *Pásztorok gondja*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 24. XVII/30. 229–230.

⁵⁸⁴ *Beszámoló az órszentmiklósi értekezletről*. Reformáció. 1921. 08. 01. II/15. 171.

⁵⁸⁵ Forgács: *Pásztorok gondja*.

⁵⁸⁶ *Forgács Gyula naplója*. 144–145.

⁵⁸⁷ Uo. 144–145.

⁵⁸⁸ Uo. 144–145.

⁵⁸⁹ Uo. 144–145.

Bocsor László majosházi lelkész nem tartotta elég eredményesnek a megindult munkát. Rámutatott, hogy sokszor a megtérők kilépnek a református egyházból, és a baptistákhoz csatlakoznak. Ezért az általános keresztyén mozgalmat okolta. A „felébresztetteket” szerinte csak úgy lehet megtartani az egyházban, ha a keresztyén evangéliumi munkát a felekezethez kötik. Ugyanakkor kifejezte aggodalmát: „Az a nyomasztó érzésem, hogy péceli társaságunk tagjainak jelentékeny része, ha hív is jelenleg egyházához, – de ennek az általános keresztyén ébresztésnek [sic!] a helyeslője, amiben pedig én egyházunk veszedelmét látom.”⁵⁹⁰ Ifj. Victor János ugyanakkor úgy tekintett a Péceli Körre, mint ami „legnagyobb részt az »általános« bélyeggel ellátottak összefogása”.⁵⁹¹ Sebestyén Jenő is attól tartott, hogy Forgács mozgalma az általános keresztyénség irányába mozdul el.⁵⁹²

3.3.2. Reformáció a gyakorlatban

A péceli konferenciát követően a *Reformáció* című kéthetilap az értekezleten felvetődött témák kapcsán különböző gyülekezetekből és több lelkipásztortól összegyűjtötte a már meglévő helyes gyakorlatokat, valamint azokat a javaslatokat, amelyekkel az evangéliumi megújulásban konkrét lépéseket tehetnének. Ezek között fontos szerepe volt az egyháztagságnak, illetve ehhez kapcsolódóan az egyházfegyelemnek, amelyekhez kötődően különbséget tettek hitvalló és névleges tagok között. Szintén nagy hangsúlyt kapott a folyóirat hasábjain a vallástanítás és a konfirmáció kérdése. Az alábbiakban ezekbe nyerhetünk betekintést.

Az egyháztagság

A *Reformáció* visszatérő témája az egyháztagság kérdése volt. Pécel és Kunhegyes között meglehetősen sokan hozzászóltak ehhez a témához a Péceli Kör folyóiratának hasábjain, és egyre jobban láthatóvá vált az az irány, amely mentén a legtöbben el akartak köteleződni. Ifj. Victor János rámutatott az egyháztagság torz fogalmára, amely két véglet között mozog: az egyik a Róma felfogása szerinti, passzív egyháztagság, ahol az egyháztag csupán az egyház alkotóeleme, de valójában nincs rá szükség.⁵⁹³ A passzív egyháztag, akit megkereszteltek ugyan, de nem hithű.⁵⁹⁴ A másik torz kép a baptista felfogású, individualista egyháztagság,

⁵⁹⁰ Bocsor László levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/11. 29. 1921. 07. 27.

⁵⁹¹ Victor János: *Ki hazudott Önnek, Hepp professzor úr? és más írások. Válogatás Victor János (1888–1954) református lelkész teológiai tanár írásaiból.* Online: <http://mek.niif.hu/07000/07083/07083.pdf>. 2023. 08. 25. 14.

⁵⁹² Sebestyén levele Forgácshoz. 1921. 01. 26.

⁵⁹³ Victor János: *Az egyháztagság fogalma.* Reformáció. 1921. 01. 01. II/1. 3–5.

⁵⁹⁴ (Victor János): *Az egyháztagság fogalma.* Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 16–17.

ahol inkább az egyház tekinthető feleslegesnek.⁵⁹⁵ Meglátása szerint a helyes nézőpont, hogy az egyháztag egyéni felelőssége és a közösség egyaránt fontos.⁵⁹⁶ Aktív egyháztagokra van szükség, akik öntudatosan, hittel élnek, mégpedig egyházuk javára. Ehhez az egyháztagnak hitvallást kell tennie, és az egyházfegyelem alá kell vetnie magát.⁵⁹⁷

Forgács meghatározta a „kényszertagság” kategóriáját. Ezek azok az egyháztagok, akik „öntudatlanul arra vannak kényszerítve, hogy reformátusok legyenek”.⁵⁹⁸ Forgács így jellemezte őket:

„Jellemükből hiányzik úgy a felelősség, mint az erkölcsi bátorság arra, hogy tisztázzák viszonyukat az egyházzal, annak hitvallásával, erkölcsi követelményeivel és minden tagot munkára kötelező feladataival szemben. Ezeknek minden mindegy. Nem bánják, ha a templom üres, nem bánják, ha jó a pap és tanító és épp úgy nem bánják, ha a pap mindenhez nagyszerűen ért, csak éppen a kötelességével nem törődik. Nem hozza őket zavarba még az sem, ha valami egyházi tisztségre megválasztják őket. Hitvallásuk, ahány annyi féle. A legtöbbje önálló theologiai nézetet kreál magának, sőt olyan is akad, aki a theozofiának és a spiritizmusnak istenfélő, erkölcsös és lelkes híve, vagy pedig (kihagyva a skála fokozatait) egyházának nyílt ellensége s különösen az egyházi megmozdulásoknak cinikus bírálója.”⁵⁹⁹

A cél a kényszertagság teljes felszámolása, éppen ezért a konfirmandusok és az áttérők közül csak olyanokat szabad befogadni az egyház tagjai közé, akik valódi hitvallást tesznek, 18 év felett pedig be kell vezetni a testvéries fegyelmezést.⁶⁰⁰

Az úrvacsorát is szigorúan akarták venni: joggal követelhető, hogy csak konfirmált egyháztag vehessen úrvacsorát. Ebben a tekintetben is meg kell különböztetni a hűséges és a hűtlen egyháztagokat.⁶⁰¹

Forgács tagsági könyvecske bevezetését is szorgalmazta, amelyre egyes gyülekezetekben valóban sort is kerítettek.⁶⁰² A tagsági könyvecske ilyen adatokat tartalmazott: személyi

⁵⁹⁵ Victor: *Az egyháztagság fogalma.*

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ (Victor): *Az egyháztagság fogalma.*

⁵⁹⁸ Forgács: *A kényszertagok.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 1–2.

⁵⁹⁹ Uo.

⁶⁰⁰ Uo.

⁶⁰¹ Forgács Gyula: *A konfirmáció.* Reformáció. 1921. 03. 15. II/6. 67–68.

⁶⁰² Uo.

adatok, gyermekek, konfirmációi fogadalom, a rendes tagok jogai, befizetett járulékok és beszolgáltatott termények, az egyháztagok kötelességei, egyéb tudnivalók.⁶⁰³

Az egyházfegyelem

Az egyháztagsághoz szorosan kötődik az egyházfegyelem (testvéries fegyelem vagy gyülekezeti fegyelem) kérdése.⁶⁰⁴ Említettük, hogy a *Reformáció* 3. számában a gyülekezeti fegyelemmel kapcsolatban tettek fel kérdéseket.⁶⁰⁵ Bocsor László megállapította, hogy miközben a régi, elavult egyházi törvények lehetővé teszik az egyházfegyelmet, „valahány helyen a lelkipásztor a törvény betűje alapján egyházfegyelmet kívánt gyakorolni, mindenütt szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközött a gyülekezeti közszellem miatt”, és a felsőbb bíróságok nyomására „egyházunk nagy hátrányára hagyják menekülni a vétkest”.⁶⁰⁶

Az egyházfegyelem szigorúbbá tételét több gyülekezetben megvalósították, amiről a *Reformáció* hírt adott. Így például Gödöllőn 1920 októberében egy olyan szabályrendeletet hoztak, amelyben komolyan vették az egyháztagok kötelességeit, és abban a biblikus egyházfegyelmet így valósították meg: „Aki ez önként elvállalt kötelességeket megszegi, megintetik. Ha ez nem használ, a presbiterium elé idéztetik. Ha meg nem jelenik és a fegyelmi határozatnak nem engedelmeskedik, a gyülekezet rendes (teljesjogu) tagjai közül kizáratik és csak abban az esetben fogadtatik vissza, ha a gyülekezet előtt nyilvánosan megfogadja, hogy a kötelességek teljesítését komolyan veszi.”⁶⁰⁷

A sajhídvégi református gyülekezetben az egyháztagokat három kategóriára osztották. Voltak kiskorú tagok, teljes jogú rendes tagok, valamint kényszertagok. A fegyelmi büntetések egész sorát határozták meg: feddés, pénzbírság, választhatóságtól vagy az úrvacsorától való eltiltás, kényszertaggá nyilvánítás, sőt a kizárás is megtörténhetett.⁶⁰⁸

A presbitérium Sárbogárdon is az egyházi fegyelem bevezetése mellett döntött: „a presbitérium a gyülekezetben, az egyháztagok részéről rendetlenségeket, hithűségbe és egyháziasságba ütköző cselekedeteket nem tűr meg. Sőt inkább arra törekszik, hogy egyházunk tagjait közelebb vonja az egyházhoz, annak hitelveihez és erkölcsi felfogásához és jobban

⁶⁰³ *Belmissziói mozgalmak*. Reformáció. 1921. 04. 01. II/7. 76–77.

⁶⁰⁴ *A Belga Hitvallás az egyházfegyelmet az igaz egyház 3. jeleként említi meg.* (*Belga Hitvallás*. 29.)

⁶⁰⁵ *Kérdések* (1920. 12. 01.).

⁶⁰⁶ Bocsor László: *Egyházi bírósági gyakorlat és a törvény betűje*. Reformáció. 1921. 01. 01. II/1. 6–7.

⁶⁰⁷ *Egyházi élet. A gödöllői ref. egyház szabályrendelete az egyházi adóra és egyházfegyelemre vonatkozólag*. Reformáció. 1920. 11. 15. I/2. 3–4.

⁶⁰⁸ Kiss Ernő: *Szabályrendelet a sajhídvégi református egyházköztségben az egyháztagságról és egyházi fegyelemről*. Reformáció. 1921. 02. 15. II/4. 39–41.

megerősítse bennük a kálvinista öntudatot, közelebb vonja őket, mint hittestvéreket egymáshoz, s közöttük az összetartozandóság érzetét mindjobban felköltse.”⁶⁰⁹

A vallástanítás

Szintén fontos téma volt ebben az időszakban a fiatalok iskolai vallásoktatása. Koszorús István budapesti vallástanár mellett érvelt, hogy a gyermekekre nem ismeretet kell erőltetni, hanem fel kell kelteni az érdeklődésüket, és így kell elmagyarázni nekik a tananyagot,⁶¹⁰ a meglévő kátékat jó módszerrel tanítva.⁶¹¹ Az ismeretek pusztá átadása helyett élményben kell részesíteni a gyermekeket.⁶¹² Bocsor László egy olyan vallástanítói vezérkönyv létrehozására buzdított, amely lehetővé teszi a Káté szövegének memorizálása nélküli eredményes hitoktatást.⁶¹³

A tananyag mellett a tanító személye is fontos kérdés volt. Tildy Zoltán javaslata az volt, hogy a vallástanítást az iskolában a tanító végezze, hiszen az iskola egysége az ő kezében van. Így a tanító fontos tagja lehet a gyülekezetnek olyan világi ember lévén, aki az evangéliumot hirdeti. Eközben a lelkipásztornak a tanítóval összhangban, ám az iskolai oktatáson kívül kell dolgoznia a gyermekekkel.⁶¹⁴ Koszorús István szerint viszont „egyházunk létérdeke nemcsak a mai viharosan destruktív, de csendesebb időkben is, hogy a lelkész végezze az iskolai vallástanítást”: a tanítónak nincs ideje erre, a lelkész pedig „specialista”, akinél ez a tárgy áll a középpontban.⁶¹⁵

A konfirmáció

Az iskolai vallásoktatás mellett a gyülekezeti konfirmáció szintén fontos kérdésnek bizonyult a Péceli Kör számára. Általánosan megfigyelhető, hogy a legtöbben a konfirmációi életkor 14 és 18 év közé emelését, valamint a vizsga és a fogadalomtétel különválasztását szorgalmazták.⁶¹⁶ Ezt például a sajtóhídvégi református gyülekezetben már 1920-ban meg is valósították: a konfirmációi felkészítést és a vizsgát megtartották ugyan 12 éves korban, a fogadalomtételre azonban csak 15 évesen bocsátották a fiatalokat.⁶¹⁷

⁶⁰⁹ *A presbiterek megválasztása és kötelességei – A sárbogárdi gyülekezet presbitériumának határozata.* Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 90–91.

⁶¹⁰ Koszorús István: *A Kátéről.* Reformáció. 1920. 12. 01. I/3. 9–10.

⁶¹¹ Koszorús István: *A Káté tanítása.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 11.

⁶¹² Muraközy Gyula: *Vallástanítás és pszichologia.* Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 50.

⁶¹³ Bocsor László: *A Kátéről.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 7.

⁶¹⁴ Tildy Zoltán: *A népiskolai vallástanítás kérdése.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 4–5.

⁶¹⁵ Koszorús István: *A tanító, vagy a lelkész?* Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 104–105.

⁶¹⁶ Forgács Gyula: *A konfirmáció.* Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 92–95.

⁶¹⁷ *Szabályrendelet a sajtóhídvégi református egyházban a konfirmációról.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 6.

Mivel a konfirmáció az új egyháztagek ünnepélyes felvétele az úrvacsorai közösségbe, ezért nagyon fontos annak komolyan vétele.⁶¹⁸ Sokat elárul Forgács kritikája a korabeli – általa veszélyesnek nevezett – gyakorlatról: „Kit és hogyan engedünk az úrasztalához? ... Boldog, boldogtalan odajárul. Ki tudja, hányan vannak köztük, akik nem konfirmáltak, hányan másvallásúak? Arról nem is szólunk, hogy hányan veszik fel az úrvacsorát babonás szokásból, vagy olyan körülmények között, hogy a gyülekezetnek kötelessége lenne eltiltani őket az úrvacsorától?”⁶¹⁹

Forgács rámutatott, hogy az úrvacsorához szükséges a presbitérium ellenőrzése. Ez a konfirmációban úgy nyilvánul meg, hogy a gyülekezet csakis olyan embereket bocsát az Úr asztalához, akik megbecsülik ezt a sákramentumot.⁶²⁰ A gyermekek konfirmációjáért a szülők felelősek,⁶²¹ ugyanakkor be kell vonni a folyamatba a presbitereket, mégpedig nemcsak úgy, hogy a vizsgán az egész presbitérium legyen jelen, hanem minden presbiterre rá kell bízni egy-két fiatalot, és a presbiternek figyelemmel kell követnie, „hogy a rábizott növendékek járnak-e a templomba, nem keveredtek-e rossz társaságba”.⁶²² Így a konfirmandus gyermekeknek „nemcsak értelmi haladását, hanem erkölcsi magaviseletét is” szemmel kell tartani.⁶²³

3.3.3. A kunhegyesi konferencia előkészületei

A kunhegyesi értekezlet meghívója szerint a konferencia célja egymás hitének erősítése, valamint az egyházban elvégzendő feladatok feltérképezése. Minden lelkipásztort és presbitert meghívtak. A meghívó több protestáns újságban megjelent, többek között a *Kálvinista Szemlében*, a *Reformációban*, a *Dunántúli Protestáns Lapban* és az *Egyházi Értesítőben*. Arra is felkérték a jelentkezőket, hogy írásban terjesszenek be javaslatokat a konferenciára,⁶²⁴ mégpedig a *Kálvinista Szemle* 30. számában felsorolt témákhoz.⁶²⁵ Az értekezlet céljával azt tűzték ki, hogy erősítsék egymás hitét, megvitassák a református egyház külső és belső megerősítését szolgáló teendőket, és ezekkel kapcsolatban javaslatokat terjesszenek az egyházi hatóságokhoz.⁶²⁶ Felkérték az olvasókat, hogy számoljanak be a Péceli Program alapján

⁶¹⁸ Forgács Gyula: *A konfirmáció – Mi a konfirmáció?* Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 59.

⁶¹⁹ Uo.

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ Forgács: *A konfirmáció (1)*.

⁶²² Forgács Gyula: *Útmutató – A konfirmáció*. Reformáció. 1921. 04. 01. II/7. 81–82.

⁶²³ Forgács: *A konfirmáció (2)*.

⁶²⁴ *A kunhegyesi értekezlet meghívója*. Ráday Levéltár. C27/11. 40.

⁶²⁵ *Meghívó a kunhegyesi értekezletre*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁶²⁶ *Egyházi értekezlet Kunhegyesen*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 31. XVII/31. 244.

a gyülekezetükben tett előrelépésekről.⁶²⁷ Ez a mozgalom egyik nagyon hangsúlyos alapelve volt: a megújulást nem felülről próbálták kikényszeríteni, hanem alulról építkezve, önkéntes alapon.

Emellett a jelentkezőket bátorították és kérték, hogy készüljenek bibliai helyekkel, gondolatokkal és tapasztalatokkal a következő témákban: a szolgálat akadályai, Isten akarata és a bajok gyökere; gyülekezeti tagság, konfirmáció, áttérések, gyülekezetek kapcsolata, fegyelem, presbiteri tisztség, egyház és társadalom, vallástanítás, evangélizáció.⁶²⁸

A kunhegyesi konferencia előkészületei között meg kell említenünk, hogy Sebestyén Jenő Willem van der Vaart Smit 's-gravelandi holland lelkipásztort is javasolta előadónak.⁶²⁹ Az előadás témája a keresztség, az úrvacsora és az egyházfegyelem kapcsolata lett volna.⁶³⁰ A holland lelkipásztor végül nem vett részt a konferencián.

Sebestyén Jenő a kunhegyesi értekezletre előzetesen úgy tekintett, hogy minden igazi lelkeszi konferencia számára mintaként fog szolgálni: „A magyar református egyház belső megújulásáért vívott küzdelmünkben elsőrangú állomásnak tartjuk a kunhegyesi konferenciát.”⁶³¹ Nagyon fontosnak látta, hogy az értekezleten, illetve az egyház életében ne az anyagi témákkal foglalkozzanak, hanem a lelkiekkel; meggyőződése szerint a virágzó lelki egyházi élet mellett az anyagiak maguktól megoldódnak.⁶³² A lelki élet felvirágoztatása érdekében a lelkipásztorokat személyesen kell megnyerni: „a papok meghódítása a mi renaissance-mozgalmunk legelsőrangú feladata”, és félre kell tenni azokat az ellentéteket, amelyek például a Dunamelléki és a Tiszántúli egyházkerületek között húzódtak.⁶³³

Témajavaslatok

A kunhegyesi konferencia meghirdetését követően számtalan témajavaslat érkezett. Olasz Sándor megfontolásra javasolta a hitvallások érvényét és tekintélyét, valamint az evangélizálás témáját.⁶³⁴ Gesztelyi Nagy László jogász⁶³⁵ szerint a kálvinista identitás megerősítésére van

⁶²⁷ *Felhívás. Reformáció. 1921. 06. 15. II/12. 139.*

⁶²⁸ Forgács Gyula: *Előmunkálatok a kúnhegyesi konferenciára. Reformáció. 1921. 07. 15. II/14. 157–158.*

⁶²⁹ Willem van der Vaart Smit az amszterdami Vrije Universiteitén Természetfilozófia és theizmus címmel doktorált. (*Sebestyén levele Forgácshoz. 1921. 01. 26.*)

⁶³⁰ *Hírek: a kunhegyesi konferencia. Kálvinista Szemle. 1921. 08. 07. II/32. 265.*

⁶³¹ Sebestyén Jenő: *A kunhegyesi konferencia. Kálvinista Szemle. 1921. 07. 24. II/30. 245–246.*

⁶³² Uo.

⁶³³ Uo.

⁶³⁴ *Olasz levele Forgácshoz. 1921. 07. 27.*

⁶³⁵ Gesztelyi Nagy László (1890–1950) Kolozsváron doktorált államtudományból. Az Országos Gazdasági Munkáspénztárnál, majd a Magyar Gazdaszövetségnél dolgozott. 1922-től a Kecskeméti Mezőgazdasági Kamara igazgatói pozícióját töltötte be. (Kenyeres: *Magyar életrajzi lexikon.*)

szükség.⁶³⁶ Sebestyén Jenő is fontosnak látta, hogy megállapítsák a hitvallások helyét és szükségét a református egyház életében, valamint foglalkozzanak a kálvinizmus alapelveivel, és olyan dogmatikai kérdésekkel, mint például a predestináció, a kegyelem tanai vagy a Lélek munkája.⁶³⁷ Korábban felmerült a püspökség reformja és a zsinat feloszlatása is, általános tisztégújítással egybekötve, de ezt Olasz szerint inkább meg kell hagyni az újságok számára.⁶³⁸ Marjay Károly szerint a megoldás nem várható a jelenlegi zsinattól, hanem a gyülekezeteknek kell elkezdeni a munkát.⁶³⁹

Marjay Károly indítványozta, hogy foglalkozzanak a liturgia megtisztításával: az evangéliumi berendezkedést „sok pópista maradvány” akadályozza, illetve az igehirdetésben „nincs semmi aktualitás”, vagy éppen az evangélium marad el a túl sok aktualitás mellett.⁶⁴⁰ Révész Imre azt javasolta, hogy a liturgiát mindvégig a lelkipásztor vezesse. Nagy István kisújszállási lelkész egy országos bűnbánati ünnep meghirdetésére tett javaslatot.⁶⁴¹ A temetés kapcsán Révész Imre azt az álláspontot képviselte, hogy minél kevesebb pompával végezzék, és az igeolvasás semmiképpen se maradjon el. A házi úrvacsorákat ugyanakkor kizárólag házi, családi istentisztelet keretében szabad elvégezni, hogy ne legyen hasonló az utolsó kenethez. A konfirmációi korhatárt fiúknál 18, lányoknál 16 évre kell felemelni, és a felkészítésnek legalább egy évig kell tartania.⁶⁴²

Mózes Ernő javasolja, hogy a további konferenciákon – így Kunhegyesen is – vezessenek jegyzőkönyvet.⁶⁴³ Sajnos a korábbi konferenciák anyagáról nem található ilyen dokumentum, de Sebestyén Andor⁶⁴⁴ jóvoltából a kunhegyesi értekezleten készült egy igencsak részletes jegyzőkönyv, amelyre a továbbiakban még fogunk hivatkozni.⁶⁴⁵

A javaslatok között megjelentek olyan törvények is, amelyek kicsit eltértek a gondolatok fő sodrától, és a nemzetgyűlés elé terjesztendő javaslatokról szóltak. Így Nagy István kultúr- és jótékonyági adó bevezetéséről szóló törvényjavaslatot kívánt beadni a nemzetgyűlésnek.⁶⁴⁶

⁶³⁶ *Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre.* Ráday Levéltár. C27/11. 52.

⁶³⁷ Sebestyén J.: *A kunhegyesi konferencia.*

⁶³⁸ *Olasz levele Forgácshoz.* 1921. 07. 27.

⁶³⁹ *Marjay levele Forgácshoz.* 1921. 07. 19.

⁶⁴⁰ Uo.

⁶⁴¹ *Nagy István levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 08.

⁶⁴² *Révész Imre levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 29.

⁶⁴³ *Mózes levele Forgácshoz.* 1921. 06. 04.

⁶⁴⁴ Sebestyén Andor (1889–1977) később a kelenföldi gyülekezet lelkipásztorja volt. (Isépy Gábor: *Egy méltatlanul feledésre ítélt lelkipásztor emlékezete. Hatvanéves a Kelenföldi Református Templom.* In *memoriam Sebestyén Andor (1889–1977).* Confessio. 1990. XIV/2. 97–101.)

⁶⁴⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁶⁴⁶ *Nagy István javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 16.

A felekezeten kívüliek kultúradóját Gönczy Béla vésztői lelkipásztor is támogatta.⁶⁴⁷ Ezen kívül Nagy István a kártya betiltásáról szóló törvényre is javaslatot tett.⁶⁴⁸ Juhász István nyugalmazott hadnagy, a kispesti református egyház gazdasági gondnoka pedig azt vetette fel, hogy a református lelkipásztorok a híveiket politikai tekintetben vezessék és tájékoztassák, valamint a református egyház lépjen fel a zsidókkal szemben, akik ellen még a római katolikusokkal való szövetséget is jónak látta.⁶⁴⁹ Nagy István a vasárnapot és a nagypénteket ünnepnappá kívánta tenni, valamint az istenkáromlást botbüntetéssel vagy éppen halálbüntetéssel akarta sújtani.⁶⁵⁰

A lelkipásztori tisztség

Gesztelyi Nagy László a lelkészképzés kapcsán kifogásolta, hogy az „sem nem magyaros, sem nem keresztyén, sem nem tudományos, sem nem gyakorlatias”, éppen ezért a katedrára gyakorló lelkipásztorokat kell állítani, a lelkészértekezleten pedig elméleti és gyakorlati kérdéseket egyaránt kell tárgyalni a lelkipásztori kar öntudatának felébresztéséhez, valamint szövetségek szervezése szükséges.⁶⁵¹ A bürokratikus rendszer helyett életre, hitre, gyakorlatiasságra van szükség, és a lelkészek számára fontos a továbbképzés.⁶⁵²

Az egyik legtöbb javaslat a lelkipásztorválasztás kapcsán érkezett. Hetessy Kálmán kecskeméti lelkész⁶⁵³ javaslata az volt, hogy a gyülekezet a presbitérium által gyakorolja a lelkészválasztást.⁶⁵⁴ Makláró Károly kunhegyesi lelkipásztor⁶⁵⁵ közvetlenül a gyülekezeti tagoknak akarta megadni e jogot.⁶⁵⁶ Okos Gyula ókéskei lelkipásztor azt indítványozta, hogy a gyülekezet egyhangúan válasszon lelkipásztort. Amennyiben nem sikerül az egyhangú választás, akkor az egyházi felsőbbség által kijelölt személyek közül kell választania

⁶⁴⁷ Gönczy levele Forgácshoz. 1921. 08. 06.

⁶⁴⁸ Nagy István javaslata.

⁶⁴⁹ Juhász István levele a Reformáció szerkesztőségéhez. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁶⁵⁰ Nagy István levele Forgácshoz. 1921. 08. 08.

⁶⁵¹ Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre.

⁶⁵² Gesztelyi Nagy László: *Javaslatok egyházi reformokról*. Reformáció. 1921. 08. 15. II/16. 175–177.

⁶⁵³ Hetessy Kálmán 1944-ben a kecskeméti református egyházmegye esperes volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

⁶⁵⁴ Hetessy Kálmán javaslata. Ráday Levéltár. C27/11. 3.

⁶⁵⁵ Makláró Károly (1876–1938) A kunhegyesi gyülekezet adatai szerint 1905-től 1934-ig Kunhegyesen, ezután Debrecenben szolgált (*Hírek – Makláró Károly meghívása*. Sárospataki Református Lapok. 1934. 01. 14. XXIX/3. 15.). 1936-ban követte Baltazár Dezsőt a tiszántúli egyházkerület püspökeként. (*Makláró Károly 1876–1938*. Theologiai Szemle. 1938. XIV/1–2. 176.)

⁶⁵⁶ Makláró Károly javaslata. Ráday Levéltár. C27/11. 4.

az egyházközségnek.⁶⁵⁷ Uray Sándor debreceni lelkipásztor⁶⁵⁸ fontosnak tartotta, hogy a gyülekezetek meghívás útján válasszanak, emellett arra is rámutatott, hogy szükséges egy tájékoztató füzetet készíteni a gyülekezeti tagok számára, amelyből tájékozódhatnak a választás szabályairól.⁶⁵⁹ Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a legtöbben fontosnak tartották a gyülekezet autonómiáját a lelkipásztor megválasztásában, és a helyes választásra fel akarták készíteni az egyháztagokat.

Nagy István kisújszállási lelkipásztor a lelkészek életét és tisztségét szigorú törvényekkel kívánta szabályozni.⁶⁶⁰ A lelkipásztori szolgálatot illetően Uray Sándor azt indítványozta, hogy a szolgálatokról, valamint a lelkipásztor egyéni és családi áhítatairól vezessen lelkipásztori naplót.⁶⁶¹ Mint arról már említést tettünk, a gyomai konferencián a békési lelkipásztori kör elfogadta, hogy Geleji Katona István kánonjait fel kell eleveníteni, és ebben a szellemben javasolta Gönczy Béla vésztői lelkipásztor, hogy a canonica visitatio során tegyenek fel többek között ilyen kérdéseket a lelkipásztoroknak, a presbitereknek és a tanítóknak:⁶⁶²

- „1. Vajjon a lelkész lelkipásztorhoz a tanító tanítóhoz illő szelidséggel viseltetik-e a gyülekezettel szemben illetőleg a gyülekezeti tagokkal szemben?
2. Meg van-e a testvéries szeretet és tisztelet az egyházi belhivatalnokok között?
3. Ha ez nem volna zavartalan miért nem az?
4. Nincsenek-e belemerülve a világi életbe, nevezetesen a túlságos gazdálkodásba, üzérkedésbe? Nem foglalkoznak-e üzletszerűen a jószágok vagy termények vételével és nyereségre eladásával?
5. Társalgásukból és a magán érintkezésben való minden beszédjükből az erkölcsi tisztaság sugárzik-e ki mindenkor? Sikamlós, kétértelmű vagy esetleg rothadt beszédmodorukkal nem botránkoztatnak-e meg vagy nem rontanak-e meg másokat?
6. Erkölcsileg feddhetetlen életet élnek-e, és pedig nem paráználkodók-e, nem részegeskedő tobzódók-e, nem Istenkáromlók-e?

⁶⁵⁷ *Okos Gyula javaslata*. Ráday Levéltár. C27/11. 2.

⁶⁵⁸ Uray Sándor (1878–1969) Kolozsváron és Debrecenben tanult teológiát. Debrecenben 1905-től vallástanár, 1909-től pedig lelkipásztor volt. 1938 és 1942 között egyházkerületi főjegyzői tisztséget töltött be. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

⁶⁵⁹ *Uray Sándor javaslata*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁶⁶⁰ *Nagy István levele Forgácshoz*. 1921. 08. 08.

⁶⁶¹ *Uray Sándor beadványa*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁶⁶² *Gönczy levele Forgácshoz*. 1921. 08. 06.

7. Kötelességeiket pontosan és lelkiismeretesen teljesítik-é?

8. A lelkipásztor a tanítókkal szemben kellő szeretettel, a tanítók viszont kellő tisztelettel viseltetnek-é a lelkipásztossal szemben?”⁶⁶³

A vallásoktatás

Ujszászi László sárbogárdi református tanító a vallásoktatás kapcsán több javaslatot is küldött Forgács Gyulának. Nem látta jónak, hogy a lelkipásztorok átvegyék a népiskolákban a vallásoktatást: a tanítók jobban értenek a gyermekekhez, és a lelkipásztorokon egyébként is túl nagy a terhelés. A lelkipásztor a gyermek-istentiszteleteken találkozzon a gyermekekkel. Mindazonáltal a tanítók és a lelkészek közötti kapcsolatokat szorosabbra kell fűzni: a tanító legyen a lelkipásztor munkatársa. Problémának látta, hogy a gyermekeket hitetlen tanítók oktatják a vallás dolgaira: egy hitetlen ember nem mutathat példát arra, hogyan él a hívő. Amikor a református tanító nem ismeri a vallás igazságait, és ezért a lelkipásztorra akarja hárítani a vallásoktatást, az voltaképpen saját hitetlenségének beismerése.⁶⁶⁴

Kiss Ernő sajtóhídvégi lelkipásztor is fontosnak találta a tanítók elvilágiasodása elleni küzdelmet.⁶⁶⁵ Éppen ezért Ujszászi szorgalmazta, hogy az egyházi tanítók számára tanfolyamokat szervezzenek, továbbá új tantervet és új tankönyveket adjanak ki, amelyek a gyermekek számára alkalmasabbak.⁶⁶⁶ Marjay Károly pedig azt javasolta, hogy legyen külön egyházi vizsga a tanítók és a tanárok részére,⁶⁶⁷ ezt Olasz Sándor is szorgalmazta.⁶⁶⁸ Gesztelyi Nagy László arra figyelmeztetett, hogy nem jó, ha a lelkipásztor az iskolában és az egyházban egyszerre tanít, ugyanakkor szükséges a tanítók megújulása.⁶⁶⁹ A továbbképzések és a munkatársak felkészítése kapcsán Nagy István kisújszállási lelkipásztor indítványozta, hogy állítsanak fel belmissziói és evangélistaképző intézményeket, valamint diakonisszaintézetet.⁶⁷⁰

Az egyházfegyelem és a presbitérium

Sebestyén Jenő fontosnak ítélte, hogy az egyházfegyelemről is legyen szó a kunhegyesi konferencián.⁶⁷¹ A *Kálvinista Szemle* többször is foglalkozott az egyházfegyelem kérdésével.

⁶⁶³ Uo.

⁶⁶⁴ *Ujszászi László ref. tanító levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁶⁶⁵ *Kiss Ernő levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 01.

⁶⁶⁶ *Ujszászi levele Forgács Gyulához.*

⁶⁶⁷ *Marjay levele Forgácshoz.* 1921. 07. 19.

⁶⁶⁸ *Olasz levele Forgácshoz.* 1921. 07. 27.

⁶⁶⁹ *Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre.*

⁶⁷⁰ *Nagy István levele Forgácshoz.* 1921. 08. 08.

⁶⁷¹ Sebestyén J.: *A kunhegyesi konferencia.*

Ruzsa József szerint az egyházfegyelem létfontosságú a hitélet tekintetében és az erkölcsi kérdések vonatkozásában, és amennyiben ennek alkalmazása elmarad, akkor hiányzik, illetve nem is lehetséges az egyház reformációja.⁶⁷² A gyomai lelkipásztori találkozón is volt szó az egyházi fegyelemről, amellyel kapcsolatosan Gönczy Béla a következő indítványokat javasolta a kunhegyesi konferenciára: az egyházi fegyelmezést végző presbitériumot jogilag védeni kell; a fegyelem alatt álló személy ne léphessen ki az egyházból; illetve az egyházi fegyelemmel való visszaélésnek legyen súlyos következménye.⁶⁷³ Az egyházfegyelmet Gesztelyi Nagy László is szorgalmazta.⁶⁷⁴ Marjay Károly szintén fontosnak látta, hogy az egyházi fegyelmet vezessék be, mivel „nincs a világon még egy szervezet, amelyben akkora mértékű szabadosság volna, mint a magyar református egyház”.⁶⁷⁵ Nagy István is támogatta a bevezetését⁶⁷⁶ csakúgy, mint Olasz Sándor.⁶⁷⁷ Kiss Ernő jelezte, hogy előadást tartana a gyülekezeti tagság és az egyházfegyelem ügyében.⁶⁷⁸

Szintén több javaslat érkezett a presbiteri tisztség kapcsán. Nagy István azt indítványozta, hogy a templomkerülő emberek ne lehessenek presbiterek.⁶⁷⁹ Deák Imre bugyi lelkipásztor azt szorgalmazta, hogy a csatlakozó gyülekezetek összefogására hozzanak létre egy presbiteri szövetséget.⁶⁸⁰ A vezsenyi lelkipásztor, Jóba József szintén amellet érvelt, hogy a presbitériumok között alakítsanak ki testvéri kapcsolatokat.⁶⁸¹ Gesztelyi Nagy László az egyház túlzott bürokráciáját kritizálta, és azt a javaslatot tette, hogy az élő hitű református világiakat jobban vonják be az egyházba.⁶⁸² Herczegh Béla, a kisújszállási református egyház főgondnoka felvetette, hogy félévente tartsanak olyan presbiteri gyűlést, amely a „presbyteri kötelességek érzetének fokozására, a keresztyéni jó cselekedetek gyakorlásának előmozdítására, az egyházi élet fejlesztésére, a vallási buzgóság emelésére, a református egyház ügyeiben szükséges és hasznos tájékozottság megszerzésére” szolgáló kérdésekkel foglalkozik. Ezen a gyűlésen a presbitereken kívül vegyenek részt a gondnokok, a tanárok és a tanítók is. Többek között ilyen kérdéseket lenne szükséges ezeken a gyűléseken tárgyalni: a közsegélyek kérdése, valamint a vallási és a belmissziói mozgalmak helyzete hazánkban és külföldön. Ezenkívül az egész

⁶⁷² Ruzsa József: *Egyházi fegyelem 2/3*. Kálvinista Szemle. 1921. 01. 16. II/3. 18–19.

⁶⁷³ *Gönczy levele Forgácshoz*. 1921. 08. 06.

⁶⁷⁴ *Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre*.

⁶⁷⁵ *Marjay levele Forgácshoz*. 1921. 07. 19.

⁶⁷⁶ *Nagy István levele Forgácshoz*. 1921. 08. 08.

⁶⁷⁷ *Olasz levele Forgácshoz*. 1921. 07. 27.

⁶⁷⁸ *Kiss Ernő levele Forgács Gyulához*. 1921. 08. 01.

⁶⁷⁹ *Nagy István levele Forgácshoz*. 1921. 08. 08.

⁶⁸⁰ *Deák Imre javaslata*.

⁶⁸¹ *Jóba levele Forgácshoz*. 1921. 07. 16.

⁶⁸² *Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre*.

egyházközség számára évente egy gyűlést össze kellene hívni, amelyen az aktuális egyházi és belmissziói kérdésekről tájékoztatnák az egyháztagokat.⁶⁸³

Fejezetünket zárja az a néhány mondat, amellyel Marjay Károly állt a kunhegyesi értekezlet elé:

„A kunhegyesi konferenciának nem az a rendeltetése szerintem, hogy csak ébresztő, szemnyitogató legyen, hanem az összes rendelkezésre álló erőket összemarkolja, és pozitív munka végzésére elindítsa, a munka tervet pontosan megállapítsa úgy hogy újabb lökést senki se várjon. Tiszántúlra nézve azt várom a konferenciától, hogy ez alkalommal sikerül összegyűjteni a tiszántúli összes buzgó lelkészeket, akikre számíthatunk, különösen a fiatal nemzedéket, és ezekkel megértetjük, hogy ez a reformátori munka nem a Péceli Köré, nem a pestieké csupán [. . .] a magyar reformált egyház megreformálásáról [van szó], amelyet más helyettünk nem végezhet el.”⁶⁸⁴

3.3.4. A kunhegyesi konferencia

„Tündöklő fehérre meszelt házak, melyek jellemző oszlopos tornácaikkal oly hivogatóan várják a vendéget, körülöttük a gyümölcsös kertek zöld koszorúja, a hajlékokban vendészerető nép, melynek őszinteségét és jószívűségét érintetlenül hagyta a háború, az utcákon is mindenütt a csinosság-, rend- és tisztaságszeretet alkotásai, az áldott jó fekete föld termékenységéből és a lakosság szorgalmából táplálkozó jólét, melyet megszentel a jóra való áldozatkészség, s ebben a kedves környezetben vett lelki áldások sokasága – mindez felejthetetlen emléke lesz annak a 150 lelkésznek, tanítónak és presbiternek, akik augusztus 23, 24 és 25 napjain résztvettek a kunhegyesi értekezleten” – olvashatjuk B. Major János tollából az *Egyházi Értesítő*ben a kunhegyesi konferenciáról szóló beszámolóban.⁶⁸⁵

A Péceli Kör és a *Kálvinista Szemle* közös szervezésében 1921. augusztus 23–25. között Kunhegyesen szervezték meg azt a lelkészértekezletet, amelyet ifj. Victor János „nagy egyházi reformkonferenciának” nevez.⁶⁸⁶ A konferencia célkitűzése a Kunhegyesi Memorandum szerint egymás hitének erősítése, valamint a Magyar Református Egyház válságos helyzetének

⁶⁸³ *Herczegh Béla levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 05.

⁶⁸⁴ *Marjay levele Forgácsához.* 1921. 07. 19.

⁶⁸⁵ B. Major János: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.* Egyházi Értesítő. 1921. 08. 28. XVII/35. 270–271.

⁶⁸⁶ Victor: *Ki hazudott Önnek, Hepp professzor úr?* 14.

és a kötelességeknek megvitatása.⁶⁸⁷ Arra a kérdésre keresték a választ, hogy „miképpen lehetne a magyar református egyházat siralmas állapotából felemelni”, és a népet öntudatos keresztyén életre nevelni.⁶⁸⁸ A konferencia szervezői Isten Igéje és a kálvini tanítások alapján, „Isten megújító kegyelmében, az evangélium hatalmában” bízva, az egyház sorsát szívében viselve hívták össze a részt venni akarókat.⁶⁸⁹

A konferencia főszerzője Forgács Gyula péceli lelkipásztor és Sebestyén Jenő budapesti teológiai tanár volt.⁶⁹⁰ A kunhegyesi református egyház részéről Maklár Károly és Masát Ferenc lelkipásztorok,⁶⁹¹ Jósa István kunhegyesi főgondnok, valamint Varga István jázsági felsőjárású főszolgabíró-földbirtokos vette ki a részét a rendezésből.⁶⁹² Erősen bizonyítja a kunhegyesi értekezlet jelentőségét, hogy a kisgazdák és földművesek politikai napilapjában is beszámolnak róla, mint a „magyar nemzet fenntartásáért folytatott küzdelemből maguknak mindig oroszlánrészt kivévő református lelkészek, tanítók és presbiterek” konferenciájáról.⁶⁹³

Az is látható, hogy miközben az értekezleten túlnyomó többségben lelkipásztorok vettek részt, mégis voltak presbiterek és más hallgatók is. Mintegy 150–160 résztvevőről beszélnek, köztük lelkipásztorok, tanítók, „egy pár előkelő, lelkes világi férfiú” és „egyszerű, falusi presbiterek” is megjelentek. Ravasz Lászlót is meghívták, aki ekkor már (június 26. óta) dunamelléki püspök volt,⁶⁹⁴ ő azonban nem vett részt a konferencián. Voltak holland meghívottak is, akik szintén nem tudtak eljönni.⁶⁹⁵ A névsort a *Kálvinista Szemle* teljes egészében közreadta.⁶⁹⁶ A konferencia körülményeire nézve érdemes megemlíteni a kunhegyesi református énekhar szolgálatát, valamint a kunhegyesi egyházközség közel 50 000 korona értékű élelmiszer-adományát.⁶⁹⁷

A kunhegyesi értekezlet fő eredménye a „a konferenciának az egyetemes zsinathoz intézett, egyházunk mai szükségleteire rámutató, nyugodt hangú, terjedelmes memorandum”, a Kunhegyesi Memorandum.⁶⁹⁸ Ezt 134-en írták alá, lelkipásztorok, tanárok, tanítók,

⁶⁸⁷ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁶⁸⁸ B. Major: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁶⁸⁹ Kovács: *Belmísiói jelentés.*

⁶⁹⁰ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.* Sárospataki Református Lapok. 1921. 09. 04. XVI/18–19. 110–111.

⁶⁹¹ Az *Új Barázda* Massák Ferencet említi, de a kunhegyesi református lelkipásztorok névsorával összevetve a *Sárospataki Református Lapokban* szereplő Masát Ferenc nevet fogadhatjuk el.

⁶⁹² N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁶⁹³ *Reformátusok országos értekezlete Kunhegyesen.* Új Barázda. 1921. 08. 28. III/190. 2–3.

⁶⁹⁴ Varga Gáborné: *Ravasz László és a református oktatáspolitikai Magyarország a két világháború között.* Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest. 2011.

⁶⁹⁵ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁶⁹⁶ *A kunhegyesi értekezlet névsora.* Kálvinista Szemle. 1921. 09. 11. II/37. 305–306.

⁶⁹⁷ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁶⁹⁸ *A kunhegyesi országos konferencia.* Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 10. XLI/37–38. 181–182.

gondnokok és presbiterek.⁶⁹⁹ A Memorandumot a zsinatnak terjesztették fel, a teljes szövegét először a *Reformáció* közölte,⁷⁰⁰ de például a *Dunántúli Protestáns Lap* is közreadta.⁷⁰¹

Érdekesség, hogy a *Kálvinista Szemlében* közreadott előzetes program még úgyszólván az utolsó pillanatokban is változott az előadók személyét és az előadások témáit illetően. Az előzetes program alapján J. Ronge hoogbloklandi református lelkipásztor tartott volna egy előadást a lelkipásztor jelleméről, amely azonban nem hangzott el.⁷⁰² Pálóczi Horváth Zoltán, a pesti egyházmegye főjegyzője *A kálvinizmus, mint nemzetfenntartó erő* című tervezett előadása szintén elmaradt.⁷⁰³

A konferencia előadásai

A konferencia három napján több neves előadó tartott beszédet. A kunhegyesi lelkészértekezlet kiemelkedő jellemzője, hogy különböző irányzatokhoz tartozó lelkipásztorokat és egyéb előadókat is megszólaltatott. Ezzel egyfajta közvetítő szerepet töltött be, és felkínálta annak lehetőségét, hogy a változatos evangéliumi csoportok közösen munkálkodjanak tovább a Magyar Református Egyház megújulásán. A következőkben a konferencia jegyzőkönyve, illetve a *Sárospataki Református Lapok*,⁷⁰⁴ az *Új Barázda*,⁷⁰⁵ a *Dunántúli Protestáns Lap*,⁷⁰⁶ valamint az *Evangélikusok Lapja*⁷⁰⁷ alapján áttekintjük az előadók névsorát és az előadások témáit.⁷⁰⁸

Az értekezleten az üléseket egyházi és világi elnökök vezették, akiknek személye minden fél napon más volt, megosztva az elnökséget a különböző egyházkerületekből érkező résztvevők között.⁷⁰⁹ Az első fél nap Török Imre kisújszállási esperes⁷¹⁰ és Jósa István kunhegyesi főgondnok, a második nap délelőtt Szalóczy Pál mezőcsáti lelkipásztor, valamint

⁶⁹⁹ Ladányi: *A református egyház (1919–1944)*. 364.

⁷⁰⁰ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

⁷⁰¹ *Kunhegyesi Memorandum (Dunántúli Protestáns Lap)*.

⁷⁰² *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet programja*. *Kálvinista Szemle*. 1921. 08. 14. II/33. 273.

⁷⁰³ *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet programja*. *Kálvinista Szemle*. 1921. 08. 21. II/34. 282.

⁷⁰⁴ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet*.

⁷⁰⁵ *Reformátusok országos értekezlete Kunhegyesen*.

⁷⁰⁶ *Vegyesek: A kunhegyesi konferencia*. *Dunántúli Protestáns Lap*. 1921. 09. 11. XXXII/37. 148.

⁷⁰⁷ *Egyházi élet: Kunhegyesen*. *Evangélikusok Lapja*. 1921. 09. 18. VII/38. 7.

⁷⁰⁸ Az *Új Barázda* említést tesz Kiss Dániel református lelkipásztor, a *Dunántúli Protestáns Lap* pedig Tildy Zoltán orczi református lelkipásztor előadásáról is. Az ő nevük a *Sárospataki Református Lapokból* kimarad, valamint a konferencia jegyzőkönyvében sem találkozunk velük, ezért úgy tekinthetjük, hogy ők valójában nem tartottak előadást.

⁷⁰⁹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*.

⁷¹⁰ Török Imre (1867–1952) Debrecenben végezte el a teológiát 1889-ben. 1892-től Tiszaroffon, 1902-től Kunhegyesen, 1904-től 1936-ig pedig Kisújszálláson volt lelkipásztor. 1917 és 1936 között a heves-nagykunsági egyházmegye esperese volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

Herczegh Béla kisújszállási főgondnok volt az elnök, míg délután Szalóczy helyét Kádár Lajos nagykanizsai lelkipásztor foglalta el, az utolsó napon Vincze Elek siófoki esperes⁷¹¹ és Tarnay Endre péceli főgondnok elnökölt.⁷¹² Az előadásokat Batta Árpád, Ferenczi Károly, B. Major János, H. Kiss Ernő és Sebestyén Andor jegyezte le.⁷¹³

A konferencia megnyitó imádságát Maklár Károly kunhegyesi lelkipásztor mondta el augusztus 23-án,⁷¹⁴ aki János evangéliumának 17. részét olvasta fel.⁷¹⁵ 24-én és 25-én reggel Csomasz Dezső és Sebestyén Jenő tartott bibliamagyarázatot. Érdekes módon egymástól függetlenül mindketten a 2Korinthus 4:1–2-t választották textusként.⁷¹⁶ Csomasz Dezső azt emelte ki, hogy a lelkipásztorok szolgák, „alsó evezősök a gályán”, és ezért teljes odaadással, teljes erővel kell szolgálniuk Krisztust. Sáfárként pedig vigyázniuk kell Krisztus egyházának javára, gondoskodniuk kell másokról, és példát kell adniuk a szolgálatban.⁷¹⁷ Sebestyén Jenő rámutatott, hogy ez a szakasz lelkipásztoroknak és más hívő embereknek egyaránt szól. „Ne így predikálj, hanem modernül, mondja a világ. Ez a lelki csábítás.”⁷¹⁸ Szolgaként azonban csak azt tehetjük, amit Urunk parancsol. Krisztus szolgájaként pedig nem szabad világi filozófiát hirdetni, hanem csak Jézus Krisztust. Nem szabad csak külsőleg, formálisan hirdetni Krisztust, és nem szabad saját bölcsességünket prédikálni, hanem Isten titkait kell megmutatni, és keresztyén világnézetet kell hirdetni. Az evangélium és az egyház megújulásának ügyében az első lépés a lelkipásztorok, a tanítók és a presbiterek megnyerése.⁷¹⁹

Az első nap elnöke, Török Imre, az egyetemes konvent későbbi tagja⁷²⁰ a következő gondolatokkal köszöntötte a konferenciát: a kunhegyesi értekezlet „fogantatott Sárospatakon, született Pécelen s nagyranőtt Kunhegyesen”.⁷²¹ Ezzel a konferencia ébredési mozgalmakban rejlő gyökerére utalt, továbbá értékelte a péceli református egyház és Forgács Gyula munkáját, illetve a Péceli Kör mozgalmát, valamint méltatta a kunhegyesi konferenciát.⁷²² A kisújszállási esperes rámutatott, hogy a konferencián mindenki egyenrangú, és a cél, hogy a hozott lelki

⁷¹¹ Vincze Elek 1920 és 1935 között volt a külsősomogyi református egyházmegye esperese (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

⁷¹² Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷¹³ Uo.

⁷¹⁴ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷¹⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷¹⁶ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷¹⁷ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ Uo.

⁷²⁰ Kiss László, Csurgó Bernadett: *Egyházi szerepek – politikai pozíciók. A két világháború közötti reformátusegyházi elit történet-szociológiai vizsgálata. In: Kötő-jelek. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve.* 85–115.

⁷²¹ *Egyházi élet: Kunhegyesen.*

⁷²² Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

kincseket egymással meg lehessen osztani.⁷²³ Krisztus követésében kell növekedni, és ehhez különösen fontos a lelkiség, valamint a keresztyén szolgálat.⁷²⁴

A református egyház egysége és külső kapcsolatai

Augusztus 23-án Forgács Gyula péceli lelkipásztor a keresztyén egységről tartott előadást. Ez egy kiemelkedő téma, hiszen ez adta az egyik legnagyobb feszültséget az általános keresztyénség és a történelmi kálvinizmus vitájában. Forgács előadásjegyzete alapján az előadás fő gondolata a misszió volt: az egyházban Krisztus munkája álljon a középpontban. Az a cél, hogy a világ elhiggye: Jézus az Isten küldötte. Az evangélium nemcsak a templomba, hanem az élet minden területére szükséges. Mindezekből kiindulva az egységet nem lehet külsőségektől várni: lelki, belső egységre van szükség az egyházban.⁷²⁵ Hangsúlyozta, hogy a konferencia az egységért gyűlt egybe.⁷²⁶ Az egységet egyedül Krisztus megváltása adhatja meg.⁷²⁷ A probléma az, hogy sok gyülekezet elveszítette a hitét Istenben, és ez a hitetlenség részben a gyülekezetek közötti egység hiányának köszönhető.⁷²⁸ A péceli, a hetesi, a bábonyi, a szekszárdi, a gyomai, a tahi és az őrszentmiklósi konferenciák ennek a belső egységnek az előmozdítására törekedtek.⁷²⁹

Ezután Sebestyén Jenő budapesti teológiai tanár egyházunk sorsdöntő órájáról beszélt.⁷³⁰ Rámutatott, milyen problémákat és nehézségeket lát a református egyház életében. E megállapítások többsége a Kunhegyesi Memorandum szövegébe is bekerült. Sebestyén szerint a gazdag örökséggel bíró magyar református egyház tragédiája, hogy „ilyen nagy mult mellett az egyház épen a mai súlyos időkben jutott belső életének legalacsonyabb pontjára. Mert ma mondhatatlanul gyenge és erőtelen a magy. ref. egyház”.⁷³¹ Ez az erőtlenség a közönyből és hitetlenségből fakad, amire csak a Lélek adhat gyógymódot. „Olyan a mi egyházi életünk, mint Katalin cárnő hivatalnokának, Potemkinnak a falai: csak külsőség, csak kormányzás. Az egyházi élet adminisztrációban merül ki. [. . .] Ilyen a mi egyházi életünk is. Nincs mögötte

⁷²³ S[ebestyén] A[ndor]: *A kunhegyesi konferencia*. Kálvinista Szemle. 1921. 09. 04. II/36. 295–296.

⁷²⁴ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*.

⁷²⁵ Forgács Gyula: *A református egységről. Előadásvázlat*. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

⁷²⁶ Koszorús István: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet*. Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 187–188.

⁷²⁷ S[ebestyén] A.: *A kunhegyesi konferencia*.

⁷²⁸ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*.

⁷²⁹ Uo.

⁷³⁰ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet*.

⁷³¹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*.

virágzó egyházi, igazi lelki élet”.⁷³² Hiányzik a református identitás, a református egyházi élet. Elveszett az üdvözítő hit, az élő hit, és az egyház ideáljai is eltűntek.⁷³³

Sebestyén előadásában azt is kiemelte, hogy hol kezdődött a romlás: a szószéken, az igehirdetésben, ezután a családokban, majd pedig az iskolákban. A hitetlenség győzelmes hadjáratot vív a hit ellen: „cél tudatosan szervezkedik a hit kipusztítására”: először a gazdasági életből, a politikából és az irodalomból tüntették el a hitet, majd a Tanácsköztársaság idején az iskolákból, a templomokból, és így – végső soron – a családból is ki akarták szorítani azt. Éppen ezért az egyház már úgyszólván csak protestálásból él. Az sem lehet ellenérv, hogy kevesen és szegényen vagyunk, hiszen egy lelkes szekta nagy eredményeket érhet el, és „Róma ereje egységében van”.⁷³⁴ A „negatív protestantizmus” veszedelmének elkerülésére szellemi egységre van szükség.⁷³⁵ A megoldás és a feladat a kálvinizmus ideáljainak felmutatása, az azokhoz való visszatérés.⁷³⁶ A református identitást meg kell erősíteni, fel kell vállalni. A belmisszió túlmutatva meg kell újítani az egész egyház szervezetét.⁷³⁷

Ifj. Victor János diákszövetségi főtitkár a Magyar Református Egyház külföldi összeköttetéseit mutatta be, így beszélt a holland, svéd, angol és amerikai protestánsokkal való kapcsolatáról.⁷³⁸ Sebestyén előadására reflektálva rámutatott, hogy nem kell elcsüggedni a problémák láttán, mert az egyház erőtlen ugyan, de „mégis mienk az evangelium, mégis mienk az erő”.⁷³⁹ Ebben nagy szerepet játszanak az egyház külföldi összeköttetése, amelyekből szintén nagy erő fakadhat.⁷⁴⁰ Amerikában, Skóciában, Hollandiában erkölcsi téren példaértékű állapotok uralkodnak. Magyarországon ugyanakkor a református név megvan, de a lényege hiányzik.⁷⁴¹

Victor utal arra, hogy külföldön is volt hanyatlás, azonban ott a megújulás is bekövetkezett. A megújuláshoz a magyarországi reformátusoknak is vissza kell térni a múlthoz, és meg kell erősíteni a külföldi összeköttetéseket is. A magyarság külföldi védelmezői is reformátusok voltak. Lelki rokonaink vannak külföldön, akikkel felelősségünk keresni a kapcsolatokat, így fel kell eleveníteni a régi ösztöndíjakat.⁷⁴²

⁷³² Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷³³ Uo.

⁷³⁴ Uo.

⁷³⁵ Koszorús: *A kúnhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷³⁶ S[ebestyén] A.: *A kunhegyesi konferencia.*

⁷³⁷ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷³⁸ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷³⁹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁴⁰ S[ebestyén] A.: *A kunhegyesi konferencia.*

⁷⁴¹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁴² Uo.

A lelkipásztori tisztség, a lelkésztovábbképzés és a lelkészválasztás

Augusztus 24-én Vass Vince pápai teológiai tanár a lelkipásztorképzés reformációjáról tartott előadást.⁷⁴³ „Mindenki tudja a lelkész képzés fontosságát”, és erre jó példák láthatóak a múltban és külföldön. Vass azt a radikális megállapítást tette, hogy a „a református egyház nem volt református. Kizárólag konzerváló munkára volt kárhóztatva [. . .]. Csak predikátor volt a ref. pap”.⁷⁴⁴ A pásztori munka hiánya mutatkozott meg az egyház életében. A missziót pártolókat általános keresztyénséggel, a teológián alakított bibliaköröket egyházellenességgel vádolták. Mindezekkel együtt „a lelkész képzés is csak konzerváló irányban haladt”: a bizonyágtétel helyett csak adminisztrációra és prédikációra tanították az embereket, a hitbeli és hitre való nevelés elmaradt.⁷⁴⁵

Vass Vince előadásához többen hozzászóltak. Már a konferencia előtt érkező javaslatokból is látható volt, hogy a lelkipásztori szolgálat és képzés szabályzását meg kell változtatni. Mészáros Károly budapesti ügyvéd summás megállapítása szerint „a mai állapotoknak legfőbb oka a lelkészképzésben és a lelkészekben van”: Sárospatakon például a dogmatikaprofesszor „kigúnyolta Krisztus születését”, és „a széles út és keskeny út között egy arany középutat ajánlott növendékeinek”.⁷⁴⁶

A *Sárospataki Református Lapok* szerint Vass Vince javasolta, hogy egy-egy kiváló lelkipásztor mellé állítsanak segédlelkészt hat hónapra,⁷⁴⁷ ez azonban a jegyzőkönyv szerint Nagy Béla sárospataki teológiai tanár felvetése volt.⁷⁴⁸ A hozzászólásokban többen kiemelték, hogy a lelkipásztori képzést a gyermekekben és a fiatalokban elő kell készíteni. Szabó János történelmi gondnok arra mutatott rá, hogy már a középiskolában és a családokban is úgy kell nevelni a fiatalokat, hogy kedvük legyen a papi hivatáshoz, amihez Gönczy Béla véstői lelkipásztor hozzátette, hogy a középiskolai felkészítésnek magában kell foglalnia egy erős bibliaismereti anyag átadását, amelyet a teológiai felvételin számon lehetne kérni.⁷⁴⁹ Csomasz Dezső mezőtúri lelkipásztor egyetértett azzal, hogy a református gimnáziumoknak is e cél szolgálatában kell működniük, Mészáros Károly pedig azt hangsúlyozta, hogy már kiskortól kezdve készíteni kell a gyermekeket a majdani lelkipásztori szolgálatra. Uray Sándor

⁷⁴³ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁴⁴ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁴⁵ Uo.

⁷⁴⁶ Uo.

⁷⁴⁷ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁴⁸ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁴⁹ Uo.

debreceni lelkipásztor azt javasolta, hogy a Kalvineum lelkészárvaít készítsék lelkipásztori pályára.⁷⁵⁰ Nagy István kisújszállási lelkipásztor felvetése az volt, hogy az egyes kerületekben alakítsanak szervezeteket arra, hogy az iskolákból teológushallgatókat toborozzanak.⁷⁵¹ A gimnáziumok működésével kapcsolatban – különösen a Lónyai utcai budapesti református főgimnáziumot illetően – Juhász István kispesti gondnok erőteljes kritikát fogalmazott meg (ezt sajnós a jegyzőkönyv nem részletezi), amit Máthé Elek főgimnáziumi tanár elutasított arra hivatkozva, hogy iskolájukban foglalkoznak az ifjúsággal, és bibliaköröket is szerveznek számukra.⁷⁵²

A teológiára való előzetes felkészítést követően a teológiai felvételi szigorításához is érkeztek felvetések. Már említettük, hogy Gönczy Béla bibliaismereti vizsgát akart bevezetni a felvételire, id. Victor János pedig a párizsi lelkészképzés mintájára javasolta, hogy olyan jellegű kérdéseket is kérdezzenek a jelöltektől, mint például: „Mit csinál az ifjú lelkész a presbyteriummal? Mit csinál a kath. misszionáriussal? bibliakörökkel stb.”, valamint „az ifjak előéletét tegyék vizsgálat tárgyává”.⁷⁵³

A teológiai képzésen Szabó János gondnok szerint szigorítani kell.⁷⁵⁴ Nagy István a nevelés és a pásztorolás feladatát hangsúlyozta: szerinte a teológián a hallgatókból gyülekezetet kell alakítani, amelynek gondozása a tanárok feladata, ezért személyes kapcsolatokat kell kialakítaniuk a teológusokkal.⁷⁵⁵ A teológiai tanárok szerepe Várady Lajos tatabányai lelkipásztor szerint is fontos: azt javasolta, hogy „a theol. tanárok maguk is vizsgáltsanak meg, mert egy lelkész legfeljebb csak egy gyülekezetet ront el, de egy rossz tanár egy egész lelkész generációt s vele igen sok gyülekezetet”.⁷⁵⁶ Vincze Elek somogykiliti esperes a teológiai képzést a valláslelektannal kívánta kiegészíteni.

A hozzászólások között a lelkésztovábbképzés témája is előkerült. Szabó János javaslata az volt, hogy a lelkipásztorokat a teológia elvégzése után is ellenőrizzék. Csomasz Dezső kiemelte a lelkésztovábbképzés jelentőségét, és Makláró Károly is egyetértett azzal, hogy „a lelkész tovább képzés szempontjából a konferenciák állandósítsanak”.⁷⁵⁷

⁷⁵⁰ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁵¹ Uo.

⁷⁵² Uo.

⁷⁵³ Uo.

⁷⁵⁴ Uo.

⁷⁵⁵ Uo.

⁷⁵⁶ Uo.

⁷⁵⁷ Uo.

Szintén a lelkipásztori szolgálathoz kötődött Nagy Béla sárospataki teológiai tanár⁷⁵⁸ előadása, amelyben a lelkipásztorválasztás tervezett reformációját mutatta be.⁷⁵⁹ Megállapította, hogy a korabeli gyakorlat szerint a lelkészválasztás sok esetben erkölcstelen: rejtett szimónia folyik, amelynek során a jelöltek különféle ígéreteket tesznek a gyülekezetnek, pl. adóelengedést vagy a díjlevél csonkítását.⁷⁶⁰ Radikális reformra van tehát szükség,⁷⁶¹ amelynek alapelvei a következők: a lelkipásztorok megválasztásánál el kell kerülni a korrupciót; minden ember kerüljön alkalmas helyre; minden hely kapja meg a maga emberét; végül a református lelkipásztori pályán valósuljon meg egyfajta fokozatos előrehaladás.⁷⁶²

Nagy Béla rámutatott, hogy mivel a lelkipásztorokat a kerület neveli, ezért méltányos hogy legyen befolyása a választásban. Egyébként „egy gyülekezet sem képes teljesen megismerni a megválasztandó lelkészt”.⁷⁶³ Javaslatképpen egy vegyes bizottság felállítását indítványozza a választások alkalmából, amelyben részint a gyülekezet, részint a kerület emberei vesznek részt: két-két ember az egyházközségből, a presbitériumból, az egyházmegyéből, valamint a kerületből. A bizottság mindenkori elnöke a püspök legyen.⁷⁶⁴ Szintén utalt a lelkipásztori fizetések korrekciójára, amelyet három fokozatban tervezett: a bírói fizetésekkel egy szinten 2400, 4400 és 6400 korona, amelyek között hatévente lehetne feljebb lépni.⁷⁶⁵

Nagy Béla javaslatait nem fogadta osztatlan egyetértés. Némelyek inkább a gyülekezet tagjainak a kezébe akarták tenni a választás jogát, mások pedig a felsőbbség kezében látták jó helyen a lelkipásztorválasztás jogát. Hetessy Kálmán szerint a választás a „gyülekezet szent joga”, és ennek helyes gyakorlásához hívő presbiterekre van szükség.⁷⁶⁶ Nagy Béla szerint ugyanakkor „a népnek nincs »szent« joga”, viszont az egyetemes egyház beleszólhat a helyi egyházak életébe. Okos Gyula megadta volna a gyülekezetnek az egyhangú meghívás jogát, és ha ez nem működik, akkor van szükség a felsőbbség javaslatára.⁷⁶⁷ Koszorús István problémának látta, hogy a korabeli választás esetében a jelöltek közül sokszor „a leghangosabbak és igen gyakran a leglelkiismeretlenebbek győznek”.⁷⁶⁸ Mészáros Károly azt

⁷⁵⁸ Nagy Béla (1877–1938) Sárospatakon végezte el a teológiát 1898-ban. 1902-től Tiszanánán káplánként, ezután Egerben lelkészként szolgált. 1905-től 1924-ig a sárospataki teológiai akadémia rendszeres teológiai tanára volt.

⁷⁵⁹ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁶⁰ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁶¹ Uo.

⁷⁶² N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁶³ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁶⁴ Uo.

⁷⁶⁵ Uo.

⁷⁶⁶ Uo.

⁷⁶⁷ Uo.

⁷⁶⁸ Uo.

javasolta, hogy a lelkipásztort ne élethosszig, hanem csak meghatározott időszakra, 5–10 évre válasszák, nehogy a gyülekezet tönkremenjen egy rossz pásztor keze alatt. Ezt Nagy Béla nem tartotta kivitelezhetőnek.⁷⁶⁹ Uray Sándor a választók felvilágosítására és tájékoztatására szolgáló traktátusokat akart készíttetni.⁷⁷⁰ Várady Lajos a törvények helyett a lelkipásztorok lelkiismeretére hivatkozott: a lelkészértekezleteken szükséges lenne a lelkipásztorok szentségét hangsúlyozni.⁷⁷¹

Figyelemre méltó Sebestyén Jenő javaslata is, aki azt emelte ki, hogy az egyház ügyét csak hívő ember vezetheti. Éppen ezért a gyülekezetben csak azok választhassanak, akik a választottak seregéhez (tudniillik a kiválasztottakhoz) tartoznak: „hívő gyülekezetet kell nevelni, és arra bízni a választást.”⁷⁷²

Református tudományos gondolkodás

Kovács Andor kecskeméti jogtanár a református tudományos irodalom kérdéséről beszélt.⁷⁷³ Problémaként megállapította, hogy vannak ugyan református írók, például Szabó Dezső vagy Ady Endre, de azok nem kálvinista világnézetűek. Az egyház szolgálatában éppen ezért református tudományos irodalmat kell létrehozni.⁷⁷⁴ Nagyon fontosnak látta annak „megszervezését, erkölcsi és anyagi támogatását”.⁷⁷⁵ A meglévő Protestáns Irodalmi Társaságot nem látta erre a célra alkalmasnak; a katolikusok és a zsidók mintájára öntudatosan kell gyűjteni az írókat, és meg kell alakítani a kálvinista tudósok szervezetét, egyfajta kálvinista reneszánszot kell elindítani,⁷⁷⁶ fel kell állítani a Kálvinista Tudományos Intézetet.⁷⁷⁷ Az értekezlet résztvevői Nagy Béla indítványozására⁷⁷⁸ Ravasz Lászlót és Kovács Andort kérték fel arra, hogy dolgozzanak ki ennek megvalósítására egy tervet, a zsinatot pedig arra kérték, hogy a közalapról adjanak erre a célra is támogatást, a járulék szükséges mértékű emelésével. Ehhez kapcsolódóan egy református napilap indítását is tárgyalták Mészáros Károly és Bogdán Gyula (az *Őrálló* című folyóirat szerkesztője) javaslata alapján.⁷⁷⁹

⁷⁶⁹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁷⁰ Uo.

⁷⁷¹ Uo.

⁷⁷² Uo.

⁷⁷³ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁷⁴ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁷⁵ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁷⁶ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁷⁷ S[ebestyén] A.: *A kunhegyesi konferencia.*

⁷⁷⁸ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁷⁹ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

Bogdán Gyula ugyanakkor azt is jelezte, hogy a tudományos társaság munkáját az általa szerkesztett újság már elkezdte. Szalánczy Károly seregélyesi tanító azonban az *Órálló* munkáját inkább szociális irányúnak látta, míg Kovács javaslata tudományos célokat tűzött ki. A vitában ifj. Victor János is szembeszállt Bogdánnal, Herczegh Béla támogatta Kovács Andor javaslatát. Mészáros Károly a Kálvinista Politikai Szövetség⁷⁸⁰ munkáját alkalmasnak látta arra, hogy az ilyen munkát elvégezze.⁷⁸¹

Békítőül Forgács Gyula lépett fel, aki rámutatott, hogy a tervezett tudományos társaság és az *Órálló* más-más feladatot szolgálna. Fontos a tudományos társaság létrehozása, de a lapot is meg kell tartani. Elhatározták, hogy felterjesztik a zsinathoz a Református Tudományos Társaság javaslatát, és a közalapról kérnek forrást erre a célra. Ifj. Victor János figyelmeztetett, hogy ne a zsinat nevezze ki a társaság tagjait.⁷⁸²

Tildy Zoltán hozzászólásában bejelentette a Magyar Tractátus Társaság megalakulását, amely nem speciálisan református, hanem missziói iratok kiadását is tervezi. Ennek a társaságnak az alapítói között szerepel ifj. Victor, Sebestyén, Vass és Forgács neve, és a konferencia előtt már két füzetet is megjelentettek. Vadon Béla a *Téli Újság* újraindítását szorgalmazta. Gönczy Béla jelezte, hogy ez a békésbánati egyházmegye lapja, de bizonyára használható lenne a cél érdekében.⁷⁸³

A vallástanítás kérdése

Ujszászi László sárbogárdi tanító a tanítók egyháziatlanságáról tartott előadást. Problémaként jegyezte meg, hogy még a református oktatásban is hiányzik a vallásoktatás, kevés a tanítók és az iskolai munka anyagi támogatása. A tanító számára rossz példaként szolgál a világiasan élő lelkipásztor, és sokszor nincs jó kapcsolat a lelkipásztor és a tanító között. Éppen ezért „több megértő szeretetre és a Lélek erejére van szükség” a lelkipásztor és a tanító kapcsolatában. Ugyanakkor az egyházfegyelmet a tanítók esetében is alkalmazni kell. A memorandumhoz azt a javaslatot tette hozzá, hogy a tanítóképzőkben legyen alaposabb a vallásoktatás.⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ A Kálvinista Politikai Szövetség 1920-ban alakult. Célja az egyháztagok számára adott politikai útmutatás és a keresztyén politikai elvek kidolgozása volt. Főtitkári tisztségét Sebestyén Jenő töltötte be. [Klestenitz Tibor: *Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között*. In: Klestenitz Tibor, Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti Tanulmányok 2020*. 55–74.]

⁷⁸¹ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve*.

⁷⁸² Uo.

⁷⁸³ Uo.

⁷⁸⁴ Uo.

A hozzászólásokban Szalánczy Károly tanító arra a problémára mutatott rá, hogy a tanító és a pap között nagy az intelligenciabeli különbség, mivel a tanítók nem tanulnak apológiát és filozófiát, és sokszor panteisták vagy materialisták. A tanítóképzők V–VI. évében éppen ezért szükséges az apológia és a filozófia oktatása.⁷⁸⁵ Uray Sándor a gyakorlati vallásoktatás jelentőségét emelte ki,⁷⁸⁶ Koszorús István pedig olyan példamutató, lelkes vallástanítók munkába állítását szorgalmazta, akik a tanítóképzőkben tudnak másokat is lelkesíteni.⁷⁸⁷ Kiss Dániel saját gyülekezeti gyakorlatát mutatta meg, ahol a tanítókkal rendszeresen tartottak megbeszéléseket, és ők is részt vettek a belmissziói munkában.⁷⁸⁸ A lelkipásztor és a tanító közötti barátságot Uray Sándor is hangsúlyozta, és javasolta, hogy a tanítók számára is szervezzenek konferenciákat.⁷⁸⁹

Augusztus 25-én Bocsor László⁷⁹⁰ is a vallásoktatás témájában tartott előadást, mégpedig a vallástanítás reformjáról beszélt.⁷⁹¹ A konferencia jegyzőkönyvéből ez az előadás hiányzik, de a helyet Sebestyén Andor jegyző kihagyta a papíron. Forgács levéltári anyagában ugyanakkor megtalálható az előadás vázlata. Bocsor szerint „a vallásos oktatás célja nem bizonyos ismeretek közlése és megrögzítése, hanem a vallásos lelkiület és erkölcsi érzés felkeltése, fejlesztése, vallásos élmények elősegítése a gyermeki szívben, egyszerűen: a vallásos nevelés”.⁷⁹² „Rideg tudás helyett új életet” kellene adni a gyermekeknek. Ehhez arra van szükség, hogy a vallástanítók megújult életű, megtért emberek legyenek. Továbbá a felekezeti iskolai vallástanítás mellett a lelkipásztoroknak vasárnapi iskola vagy gyermekistentisztelet keretében a gyermekekkel külön is foglalkozniuk kell.⁷⁹³ A tananyag mennyiségét csökkenteni szükséges: fontos ugyan az ismeret átadása, de a végső cél a gyermekekben bizonyos érzések és elhatározások felébresztése. Ehhez az is szükséges, hogy minél tovább foglalkozzanak velük, ezért a konfirmációt is célszerű legalább 15 éves korra felemelni.⁷⁹⁴

Bocsor előadásához is többen hozzászóltak. Szalánczy Károly fontosnak látta, hogy a népiskolákban ne a lelkipásztor, hanem a tanító oktassa a hittant.⁷⁹⁵ Koszorús István hangsú-

⁷⁸⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

⁷⁸⁶ Uo.

⁷⁸⁷ Uo.

⁷⁸⁸ Uo.

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ Érdekesség, hogy az Evangélikusok Lapja – tévesen – Boros Lajos néven említi ezt az előadót. *Egyházi élet: Kunhegyesen.*

⁷⁹¹ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁷⁹² *Elemi népiskolai vallástanításunk reformja.* Ráday Levéltár. C27/11. 55.

⁷⁹³ Uo. Figyeljük meg a Vasárnapi Iskolai Mozgalom hatását Bocsor gondolatmenetében..

⁷⁹⁴ Uo.

⁷⁹⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.*

lyozta, hogy az iskolákban az Istenben való hitet kell megalapozni, és ehhez nagyon fontos, hogy milyen tanítási módszert használ a vallástanító.⁷⁹⁶ Uray Sándor a lelkipásztor feladatának látta a hitelemzést, míg a tanítóé a hit gyakorlását. Javasolta, hogy a konferenciákon tárgyalják a gyermekekkel és a fiatalokkal kapcsolatos kérdéseket, valamint a korábbi rossz kézikönyvek helyett készítsenek újakat.⁷⁹⁷ Vincze Elek szükségesnek látta, hogy a tanítók képzésébe vegyék be a gyermekekkel kapcsolatos valláslélektani ismereteket.⁷⁹⁸

Az egyházfegyelem

Érdekes előadás volt Kiss Ernő⁷⁹⁹ sajóhídvégi lelkipásztoré is, aki a gyülekezeti élet helyreállításáról és az egyházfegyelemről beszélt, mégpedig a Sajóhídvégi Református Egyházközség gyakorlatát bemutatva. A korábbiakban láttuk, hogy az egyházfegyelmet abban az időben több helyen gyakorolták az egyháztagokra nézve is. A *Sárospataki Református Lapok* azonban egyértelműen mutatja, hogy a nagyobb gyülekezetekben „hiába álmodoznak az egyházfegyelem áldásairól”.⁸⁰⁰

Az egyházfegyelem témájában Sütő Kálmán Kiss Ernővel egyeztetve készített előadást, de azt csak írásban küldte el.⁸⁰¹ Meglátása szerint az egyház munkája fegyelem nélkül ellehetetlenül. Szükséges az egyháztagok kötelességeiről is beszélni, és az egyházi törvények között szereplő fegyelmi vétségeket és büntetéseket ki kell egészíteni.⁸⁰² Kiss Ernő rámutatott, hogy a gyülekezeti élethez elsősorban a gyülekezeti tagok helyes öntudatára van szükség: „nem a véletlen, a születés, hanem élő hit és tiszta öntudat fűzze őket az egyházhoz.”⁸⁰³ Ehhez meg kell határozni, mi az egyháztagság fogalma. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy az egyházi adó befizetésével pénzen meg lehet váltani a gyülekezeti tagságot, hiszen ez „az Úr által szerzett örök javaknak lebecsülése”.⁸⁰⁴

Fontos kérdés annak tisztázása, hogy egyháztagok-e a gyermekek, akik még nem értik az igét. Őket az egyház annak reményében veszi fel, hogy őket majd élő tagokként láthatja. A másik hangsúlyos kérdés a konfirmációi oktatás és maga a konfirmáció. Kiss

⁷⁹⁶ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezéslet jegyzőkönyve.*

⁷⁹⁷ Uo.

⁷⁹⁸ Uo.

⁷⁹⁹ A konferencia jegyzőkönyve – tévesen – H. Kiss Gézaként nevezi meg az előadót, de a többi forrással és a résztvevők névsorával egybevetve egyértelműen Kiss Ernő volt az előadó.

⁸⁰⁰ N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezéslet.*

⁸⁰¹ Uo.

⁸⁰² Sütő Kálmán: *Az egyházfegyelem (a kunhegyesi konferenciára beküldött előadás és indítvány).* Reformáció. 1921. 09. 15. II/18. 191–193.

⁸⁰³ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezéslet jegyzőkönyve.*

⁸⁰⁴ Uo.

szerint „a konfirmációi oktatás egyháztagságra nevelés”, és „a vizsgának hitvallás tétellel kell történni”.⁸⁰⁵ Mivel a felvétel során a konfirmált személyt egyháztagsági jogokkal ruházzák fel, ezért 12 éves kor helyett 18–20 év között kellene sort keríteni az oktatásra, de semmiképp sem 15–16 éves kor előtt.⁸⁰⁶

A harmadik kérdés, hogy miként lehet az egyházat a belső ellenségektől megtisztítani. Az egyháztagnak nevelése Kiss Ernő szerint az iskolai vallásoktatással kezdődik. Itt a bibliaolvasás, az egyháztörténet, valamint a hit- és erkölcsstan tanítása játszik fontos szerepet. Az egyháztagnak között négy kategória megkülönböztetését javasolta: kiskorú, önálló és teljes jogú egyháztagnak, valamint kényszertagnak.⁸⁰⁷ „A makacs vétkezőket a gyülekezet színe elé kell vinni”, és alkalmazni kell a feddést, vagy akár a kiközösítést is a Geleji Kánonok alapján.⁸⁰⁸ Ennek preventív (intés négy szemközt vagy a presbitérium előtt), valamint megtorló (pénzbírság, az úrvacsorától való eltiltás, kényszertaggá nyilvánítás) jellegűnek kell lennie.⁸⁰⁹

Gönczy Béla szerint a nagy alföldi gyülekezetekben a presbiterek fegyelmezésén kell kezdeni.⁸¹⁰ Forgács Gyula óva intett attól, hogy valaki egyedül, megfelelő előkészületek és alkalmas presbiterek nélkül kezdje meg a fegyelmezést: nem értené a gyülekezet, ezért először meg kell tanítani az egyháztagnak minderre. Ebben hasznosak lehetnek a Péceli Református Egyházban használatos tagsági könyvek.⁸¹¹ Nagy Béla arra is figyelmeztetett, hogy a fegyelmezéshez a gyülekezetben megfelelő légkör szükséges.⁸¹²

Az előadásokból világosan látható, hogy a konferencia leghangsúlyosabb témái a lelkipásztori szolgálatot, a hitoktatást és az egyháztagságot érintő kérdések voltak. Ezek a területeken látták a legnagyobb problémákat, és itt tartották a legfontosabbnak a reformáció, a megújulás sürgetését. Megoldást kellett találni az egyház szolgálóinak helyzetére, az egyháztagnak állapotára és nevelésére, a szentségben való előbbre vitelükre. Az itt felvetett válaszok napjainkban is tanulságosak, megfontolandóak lehetnek.

⁸⁰⁵ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkészi értekezéslet jegyzőkönyve.*

⁸⁰⁶ Uo.

⁸⁰⁷ Uo.

⁸⁰⁸ Uo.

⁸⁰⁹ Uo.

⁸¹⁰ Uo.

⁸¹¹ Uo.

⁸¹² Uo.

3.4. A Reformáció

Már többször utaltunk a Péceli Kör által elindított folyóiratra, a *Reformációra*, amelynek főszerkesztője Forgács Gyula volt. Az első szám nem sokkal az 1920-as péceli konferencia után került kiadásra, 1920. október 31-én. Az utolsó évfolyam 1931-ben jelent meg, ezután a folyóirat elsősorban anyagi okok miatt megszűnt. Forgács csak ideiglenes szüneteltetésre gondolt, de ez véglegesnek bizonyult.⁸¹³ A lap kezdetben havonta kétszer jelent meg, ez 1923-tól havonta egyszeri alkalomra csökkent.

A *Reformáció* cikkeinek témáiban és a folyóirat rovataiban az évek során jelentős változások figyelhetők meg. Az induláskor nagy hangsúlyt kapott a péceli értekezlet bemutatása, illetve az ott felvetett témák kibontása. Az első két évfolyam állandó rovatai: tanulmányok, gyülekezeti élet, egyházi élet és belmisszió.⁸¹⁴ Ezenkívül helyet kaptak az újság lapjain különféle útmutatók is, így például bibliaolvasó körök számára,⁸¹⁵ vagy a konfirmáció⁸¹⁶ tekintetében.

A cikkek az első időszakban, 1920 és 1922 között a problémák azonosításáról, valamint a Péceli Kör által felvetett témák gyakorlati vonatkozásairól szóltak. Így több ponton megjelent az egyháztagság és az egyházfegyelem kérdése,⁸¹⁷ a lelkészek helyzetének kérdése,⁸¹⁸ vagy a hitoktatás kérdése.⁸¹⁹ Emellett beszámolókat olvashatunk különböző konferenciákról,⁸²⁰ sőt sok esetben a tanulmányok is konferencián elhangzott előadások rövidített leiratai.

Az általános keresztyénség és a történelmi kálvinizmus vitája erősen érinti a *Reformáció* történetét. Már 1921-ben megjelentek cikkek a két nézet összevetéséről. A folyóiratban olvasható Fülep Lajos előadása, amely az 1921. május 19–23-i szekszárdi értekezleten

⁸¹³ Forgács így indokolta a lap szüneteltetését: „Lapunk XI. évfolyamát e számmal lezárván, további kiadását elhalasztom a remélt és várva-várt jobb időkre. Mindenki beláthatja, hogy havi 17 q. búza főjövedelem mellett a lapkiadással járó kockázatot a jelen körülmények között nem vállalhatom, és én sem kívánhatom, hogy előfizetőim, akik hasonló, vagy rosszabb helyzetben vannak mint én, 1 q. búzával fizessenek elő a lapra.” (Forgács Gyula: *Lapunk Előfizetőihez és Barátaihoz*. Reformáció. 1931. december. XI/12. 177.)

⁸¹⁴ Pl. *Belmissziói mozgalmak (04.01.)*.

⁸¹⁵ Pl. *Vezérfonal a bibliaolvasó körök számára*.

⁸¹⁶ Pl. Forgács: *A konfirmáció – Mi a konfirmáció?* vagy Forgács: *A konfirmáció (1)*.

⁸¹⁷ Pl. Forgács: *A kényszertagok*. Victor: *Az egyháztagság fogalma*. vagy Tildy Zoltán: *A magyar kálvinizmus belső egysége*. Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 13–14.

⁸¹⁸ Pl. Vass: *A lelkészi elhívás (előadás a hetesi konferencián)*. és Bocsor László: *Egyházi élet – Egységes központi minimális adózás*. Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 89–90.

⁸¹⁹ Muraközy: *Vallástanítás és pszichológia. A vértessaljai ref tanítótéstület*. Reformáció. 1922. 05. 15. III/10. 80.

⁸²⁰ Pl. *A balatonendrédi belmissziói konferencia konkrét határozatai, illetve javaslatai.*, Enyedy: *Lelkészerterkezlet Sárospatakon.*, V.Z.: *A hevesnagykunsági eh. lelkészegyletének kunhegyesi köre.* és Tildy: *A hetesi lelkészkonferencia*.

hangzott el, ebben a szerző így írt erről a témáról: „a kettő egymásra van utalva, hogy egyik a cél, a másik az út, de a cél az út nélkül nem érhető el s az út a cél nélkül semmi [. . .] hol az általános keresztyénség, hol a felekezet szempontjának hangsúlyozása válik szükségessé missziói-propagandikus célból és taktikai okokból a gyakorlatban.”⁸²¹

1922-ben a *Reformáció* még szorosabban kötődött Sebestyén Jenő köreihez, hiszen hírt ad az április 20–21-én szervezett holland–magyar konferenciáról,⁸²² amelyről később be is számol.⁸²³ Ez év második felében azonban ifj. Victor János nagyobb tért nyert az újságban, több ízben is ő írta a vezércikket *Kálvinista belmisszió* címmel.⁸²⁴ Ezekben a cikkekben erősen Sebestyén Jenő ellen fordult, és kritikával illette a kizárólagosan kálvinista belmisszióra törekvő mozgalmakat. Az egyik írásban például ezeket a jellegzetes szavakat olvashatjuk Victortól:

„Megértenők, ha pl. a Kálvinista Szemle egy napon felróná a »belmissziói« keresztyénségnek, hogy semmi hajlandóságot nem mutatott egy olyan jellegzetesen református keresztyén akcióban való részvételre, mint amilyen a Kálvinista Politikai Szövetségé. A magyarázata azonban ennek nem abban van, hogy a »belmissziói« keresztyének nem eléggé kálvinisták, és nincs fogékonyságuk az Isten uralmának politikai téren való érvényesítése iránt; hanem ellenkezőleg abban, hogy nagyon is kálvinisták és ezért tudják, hogy az Isten uralma csakis Krisztus által újjáteremtett emberek által érvényesülhet a világban.”⁸²⁵

Az 1922. november 15-i számban Forgács keserű hangvételű cikkét olvashatjuk, amelyben egyértelművé válik, hogy a *Kálvinista Szemlével* való vita szakadáshoz vezetett a két tábor között.⁸²⁶ A meg hasonlításról Sebestyén lapjában is olvashatunk.⁸²⁷ A közvetlen kiváltó ok a Bethánia kérdése volt. A *Kálvinista Szemle* ismeretlen cikkírója így fogalmaz:

„Ezelőtt 3 évvel és azóta is, úgy képzeltük el mi, a központi szereplések kulisszáitól távolabb élő vidékiek, hogy a kettő: a Kálvinista Szemle és a Reformáció c. lap elvlaszthatatlan testvérek [. . .] fennhangon követeljük, hogy valljon színt minden

⁸²¹ Fülep: *Általános keresztyén vagy református? (Folytatás)*.

⁸²² Szabó Aladár: *Holland-magyar konferencia*. Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 33–34.

⁸²³ *Holland-magyar konferencia*. Reformáció. 1922. 05. 01. III/9. 70.

⁸²⁴ Az első cikk: Victor János: *Kálvinista belmisszió*. Reformáció. 1922. 07. 01. III/13. 97–99. Ezután egészen novemberig több alkalommal is ugyanilyen című vezércikkkel jelent meg az újság.

⁸²⁵ Victor János: *Kálvinista belmisszió*. Reformáció. 1922. 10. 01. III/19. 133–136.

⁸²⁶ Forgács Gyula: *A vádlottak padja*. Reformáció. 1922. 11. 15. III/22. 158–160.

⁸²⁷ Sebestyén Jenő: *A Bethánia-egylet és a történelmi egyházak*. Kálvinista Szemle. 1922. 10. 07. III/41. *A Kálvinista Szemle és a „Reformáció”*. Kálvinista Szemle. 1922. 10. 28. III/44. 370–371.

ref. egyén, különösen lelkipásztor, hogy a kálvinizmus vezetése alatt álló s működő belmissziói munka harcosa-e [. . .]. Teljes nyugodtsággal tesszük fel a kérdést, hogy református vagy-e, vagy bethánista?”⁸²⁸

Ezen események után Sebestyént nem is látjuk a Forgács által szervezett konferenciákon. A *Kálvinista Szemlével* való szakadást követően a lap – a korábbiakban említettek szerint – havi folyóirattá alakult, és a Péceli Program, valamint a Kunhegyesi Memorandum céljainak gyakorlati propagálást tűzte ki célul.⁸²⁹ Ekkor már ifj. Victor János kevesebb cikket ír a *Reformációba*. Ebben a második időszakban, 1923-ban és 1924-ben a fő témák továbbra is az egyháztagság, az egyházfegyelem, illetve a belmisszió, a vallástanítás, de kevesebbszer olvashatunk a gyülekezetek életéről. Az egyházi rendezvényekről való beszámolók is megfogytakoznak, de nem tűnnek el teljesen.⁸³⁰ Megjelennek olyan témák is, mint az önkéntes adózás⁸³¹ és a gyülekezet missziói feladatai.⁸³²

A *Reformáció* harmadik nagy korszakának azt az időszakot tekinthetjük, amikor Forgács zsinati képviselő lett, és Ravasz a missziói bizottság elnökévé tette.⁸³³ Ebben az időszakban, azaz 1928 és 1931 között a korábbi témák mellett egyre hangsúlyosabbá válik a misszió, mégpedig mind a belmissziói, mind a külmissziói munka. Részletes leírást olvashatunk például a missziói törvényjavaslatról⁸³⁴ és a zsinaton tárgyalt ügyekről.⁸³⁵

A Péceli Programra és a Kunhegyesi Memorandumra a *Reformáció* egész története során visszautalt. 1926-tól kezdve az újság belső borítóján egy-egy bekezdés szerepelt mindkét dokumentumból, amelyek az egyháztagság jelentőségét, az öntudatos, szolgálatkész tagok szükséges voltát hangsúlyozták.

⁸²⁸ A *Kálvinista Szemle és a „Reformáció”*.

⁸²⁹ A „*Reformáció*” *Olvasóihoz*. *Reformáció*. 1923. január. IV/1. 24.

⁸³⁰ Pl. Sz[abó] Zs[igmond]: *Konferencia Pécsett*. *Reformáció*. 1923. augusztus. IV/8. 184–185. és Szabó Andor: *Lelkeszi és presbitéri értekezlet Sárospatakon*. *Reformáció*. 1924. szeptember. V/9. 117–119.

⁸³¹ Pl. Forgács Gyula: *Az önkéntes adózás*. *Reformáció*. 1924. március. V/3. 33–37.

⁸³² V(ass) V(ince): *Gyülekezeti belmissziói bizottság*. *Reformáció*. 1923. január. IV/1. 8–12. és Forgács Gyula: *Missziói feladatok a gyülekezetben*. *Reformáció*. 1924. augusztus. V/8. 97–99.

⁸³³ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 83.

⁸³⁴ Forgács Gyula: *A missziói törvénytervezet*. *Reformáció*. 1928. május. VIII/5. 85–90.

⁸³⁵ Révész Imre: *A gyülekezeti fegyelmzés ügye a zsinat előtt*. *Reformáció*. 1928. április. VIII/4. 69–73., vagy Forgács Gyula: *Az egyház alkotmányáról szóló új törvénycikk és a missziói törvényjavaslat*. *Reformáció*. 1930. október. X/11. 166–167.

A *Reformáció* oldalain Forgács sokféle lelkipásztort engedett megszólalni, a folyóirat 10 éve alatt számtalan gyülekezet lelki munkájába be lehetett tekinteni. A lapot végigtanulmányozva jól látható, hogy a Péceli Kör legintenzívebb története a *Reformáció* első szakaszában, 1922-ig zajlott, amikor Sebestyén és ifj. Victor vitája a *Kálvinista Szemle* és a *Reformáció* kapcsolatára is árnyékot vetett. Forgács azonban nem hagyta elveszni a Péceli Kör ügyét. A *Reformáció* szerkesztésével 1931-ig biztosította, hogy Pécel és Kunhegyes gondolatait ne felejtsek el a református gyülekezetekben.

4. fejezet

A Péceli Kör meghatározó dokumentumainak teológiai vizsgálata

A Péceli Kör két kiemelkedő dokumentuma – amint azt a korábbiakban már említettük – a Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum. Ebben a két nyilatkozatban sűrítve megtalálható minden olyan probléma, amelyet a mozgalom orvosolni szeretett volna. Ezen fejezetünk kérdésfeltevése, hogy a Péceli Kör és dokumentumainak szellemisége beleilleszkedik-e a kálvini hitvallásos hagyományba. Ezért a Péceli Programot és a Kunhegyesi Memorandumot összevetjük a református hitvallásokkal (Heidelbergi Káté, Második Helvét Hitvallás). Helyenként kitérünk a Belga Hitvallásra és a Westminsteri Hitvallásra is. Ezek relevánsak a témánk szempontjából, hiszen ebben az időszakban a legtöbb teológushallgató Edinburghben, Utrechtben vagy más nyugati teológiákon is eltöltött egy (esetleg több) tanévet, és ott szembesülhettek ezekkel a hitvallásokkal.

4.1. A Péceli Program

A Péceli Program bizonyoságot tett az Isten felőli elhívásról, amely a nemzetet és az egyházat ért megrázkódtatás közepette is célt adott, és kiutat mutatott a romlásból. Az egyház jövőjét Jézus Krisztus szeretetéhez és Isten munkájához kötötte, miközben megvallotta az egyház nyomorúságát okozó bűnöket. Célkitűzése a Jézus Krisztusról szóló evangéliumhoz való visszatérés, és ezzel összefüggésben a gyülekezetek megújítása, a hitvalló egyházak létrehozása volt. Ladányi Sándor egyháztörténész véleménye szerint „a Péceli Program kifejezi a kör tagjainak azon meggyőződését, hogy az egyház megújulására egyetlen út vezet: ha

tagjaiban és vezetőiben az egyház visszatér a Jézus Krisztusban kijelentett kegyelemnek megtapasztalására”.⁸³⁶

Az alábbiakban kibontjuk a Péceli Program teológiai témáit, és összehasonlítjuk azokat a református hitvallásokkal, azaz a Heidelbergi Kátéval és a Második Helvét Hitvallással.

4.1.1. Elhívás

A Péceli Program hangsúlyozta az Isten elhívása felőli bizonyosságot, és így kívánt választ adni a nemzetet és az egyházat ért megrázkódtatásra. Már a dokumentum felütéséből is látható a – korra jellemző – prófétai nyelvezet. Szintén megfigyelhető benne a történelmi kálvinizmus és a belmisszió irányzata közti közvetítés, megegyezés keresése. A hit és a szolgálat személyes vonásainak hangsúlyozása mellett jelentős kérdéssé vált az egyházi tisztségviselők (a presbiterek és a lelkipásztorok) személye, valamint az egyháztagok közössége, a gyülekezeti élet is.

A Péceli Program szerzői az egyház és a lelkipásztorok Istentől való elhivatottságát emelték ki. Szolgálatuknak ez adta meg az alapját. Az Istentől való elhivatottság felől pedig a Szentírásból győződtek meg. Hangsúlyozták a kegyelem újjászüelő munkáját, ami egyértelműen a belmissziói háttérből származik. A dokumentum mindvégig kiemelkedő jelentőségűnek tartotta az élő hitet, mint ami nélkül nincs jövője az egyháznak. Megállapították, hogy minden nyomorúság egyedüli orvossága Jézus Krisztus megváltó szeretete, és a missziót az erről a szeretetről szóló bizonyágtételben látják. Mindazonáltal a református egyház kereteit is elengedhetetlennek vallották, és az egész mozgalmat meg kívánták őrizni annak keretében.

A szomorú egyházi állapotokat és a nemzetet érő nyomorúságot két fő okra vezették vissza: egyrészt a lelkipásztori szolgálatról alkotott hamis elképzelésekre, másrészt a kálvini elvek hiányára.⁸³⁷ Az egyház nyomorúsága a következőkben jelent meg: a lelki erőben, az erkölcsben és az anyagiakban való hiányosságok. Megállapították, hogy az egyház olyan helyzetben van, hogy ha nem tesznek sürgősen valamit, az a végét jelenti. Valóban, 1848-tól kezdve a század végére rohamosan csökkent a templomi istentiszteletek látogatottsága és az otthoni vallásos élet is, egyre nagyobb méreteket öltött a lelki közöny.⁸³⁸

⁸³⁶ Ladányi: *A református egyház (1919–1944)*. II:364.

⁸³⁷ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 80.

⁸³⁸ Bíró–Bucsay–Tóth–Varga: *A Magyar Református Egyház története*. 366.

4.1.2. Az egyház önfenntartása

Az egyház önfenntartásáról szóló kérdés is jelentős volt. A lelkipásztorok sokszor nehéz körülmények között éltek, 1848-tól kezdve fizetésük nehézségekbe ütközött, és 1857-re már teljes anyagi nyomorúság jellemezte a református lelkipásztorok többségét. Éppen ezért csak az állam segítségére számíthattak. Végül 1881-ben egyetemes egyházi pénztárat hoztak létre a szegény gyülekezetek és lelkipásztorok támogatására, ez az egyházi közalap nevet kapta.⁸³⁹ A Péceli Program rámutatott arra, hogy a gyülekezet méltóságához tartozik a bizonyágtétel és a szolgálat anyagi biztosítása az önkéntes adományokból olyannyira, hogy csak a Krisztus evangéliumáért való felelősségből származó anyagi javakat szabad elfogadnia az egyháznak. Az önkéntes egyháztagság maga után vonta az anyagi önállóságot is, és így jöhetett létre az önálló gyülekezet. Az egyháztagság jelentőségét a Második Helvét Hitvallás is kiemeli, amikor a látszólagos egyháztagokról beszél: „Van ugyanis sok képmutató, aki külsőképpen hallgatja az Isten igéjét és a sakramentumokat nyilvánosan magához veszi [. . .] de belül a Lélek igazi megvilágosításának, a hitnek és a szívbeli tisztaságnak és a mindhalálíg való állhatatosságnak híjával van [. . .] valójában inkább betegségei és éktelenségei a testnek, mintsem igazi tagjai.”⁸⁴⁰ Amikor a Péceli Program azt tűzte ki célul, hogy a gyülekezet „megszünjék a kényszertagok nehézkes tömege lenni és az Isten igéjének értelmében vett öntudatos tagok önkéntes csatlakozásával létrejött hívő gyülekezetté válják”,⁸⁴¹ akkor a Második Helvét Hitvallás figyelmeztetésének engedett, amely így szól: „éberem vigyázni kell, hogy [. . .] az istentelenek erőre ne kapjanak és kárt ne okozzanak az anyaszentegyházban.”⁸⁴²

4.1.3. A Krisztusról szóló bizonyágtétel

A nyomorúság oka a Péceli Program szerint a Krisztusról szóló bizonyágtétel elhalványodása volt. Itt a racionalista, liberális igehirdetésre utaltak, amely nem mutatta fel világosan Krisztus evangéliumát, ezzel pedig meggyengítette a gyülekezetek lelki életét. A bizonyágtétel eltűnése vonta maga után az erkölcsi és anyagi problémákat. A lelki közöny forrása az evangéliumi tanítás hiánya: a liberális teológia képviselői nem tudták az embereket az egyházhoz visszafordítani.⁸⁴³

⁸³⁹ Bíró–Bucsay–Tóth–Varga: *A Magyar Református Egyház története*. 360–364.

⁸⁴⁰ *Második Helvét Hitvallás. In: I. A Heidelbergi Káté/II. A Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁴¹ *Péceli Program*.

⁸⁴² *Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁴³ Sípos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. 28.

A Péceli Program úgy tekintett Jézus Krisztus megváltó szeretetére, mint amelyben „az elgyötört világ minden bajának egyedüli elégséges orvosságát is tudják és vallják”.⁸⁴⁴ Ez a személyes hangvétel különösen fontos volt az egyház tagjainak számára, hogy kiutat mutathassanak a „nemzetünket és vele együtt egyházunkat is ért pusztító megrázkódtatásokból”.⁸⁴⁵

Éppen ezért tartotta lényegesnek a Péceli Program a Jézus Krisztusról szóló bizonyágtétel hirdetését, a Jézus Krisztusban kijelentett kegyelemhez való visszatérést. A Péceli Program szerzői az egyház létjogosultságát a Krisztus megváltó szeretetéről való bizonyágtételben látták. Itt felfedezhető az a program, amelyet később így emlegettek: „az egyházat missziósítani, a missziót egyháziasítani kell.”⁸⁴⁶

A Péceli Program felismerése az volt, hogy Krisztus evangéliumának hirdetése nélkül nem újulhat meg az egyház. Arra is rámutattak, hogy éppen ez a bizonyágtétel az egyház rendeltetése. Az egyház azért vált működésképtelenné, mert nem teljesítette ezt a rendeltetést. Mindent annak akartak alárendelni, hogy az élő bizonyágtétel elhangozhasson. Az egyház életképességét nem az egyházszerkezet meglétében, hanem az evangéliumban látták. A Péceli Program meghatározónak tartotta az egyházat, de nem csupán intézményként, hanem Krisztus tanújaként. Ebben a tekintetben összhangban áll a Második Helvét Hitvallással, amelyben az igaz egyház ismertetőjegyeként olvashatjuk „Isten igéjének helyes vagy tiszta hirdetését”, és amely az egyházat úgy jellemzi, mint ahol „Krisztuson és a benne való hiten kívül semmiféle igazságot és életet nem keresnek”, így a megújulást is Krisztusban és a belé vetett hitben keresték, valamint „Krisztust ismerik el az anyaszentegyház egyedüli fejének és fundamentomának és erre a fundamentomra helyezkedve naponta bűnbánatban megújulnak”.⁸⁴⁷

4.1.4. Szolgáló gyülekezeti közösség

A gyülekezeteket „a Jézus Krisztusban hívő emberek testvéri szeretet- és munkaközösségeivé”⁸⁴⁸ akarták formálni. Ehhez elsősorban azt kell elérni, hogy az egyház gyülekezetei éljen olyan lelkipásztorok álljanak, „kiket Isten e bizonyágtétel szolgálatára belsőleg elhívott”.⁸⁴⁹

A Péceli Program aláírói vállalták, hogy saját igehirdetésükkel és lelkipásztori munkájukkal

⁸⁴⁴ Péceli Program.

⁸⁴⁵ Uo.

⁸⁴⁶ Ezt az idézetet általában Ravasz Lászlótól származónak tekintik [pl. Ladányi: *A református egyház (1919–1944)*. II:366.], de Makkai Sándor ifj. Victor Jánosnak tulajdonítja, és így idézi tőle: „az egyháznak misszióivá tétele és a missziói munkának egyházivá tétele.” (Makkai Sándor: *Mi a „missziói munka”?* Theologiai Szemle. 1941. XVII/1. 31–43.)

⁸⁴⁷ *Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁴⁸ Péceli Program.

⁸⁴⁹ Uo.

ehhez hozzájárulnak törekedve arra, hogy minél többen befogadhassák Isten kegyelmét, és növekedhessenek a hitben. „A kör tagjai ünnepélyesen megfogadták, hogy minden erejüket egyházuk megújulásának szentelik, arra törekszenek, hogy élő hitű egyháztagokat neveljenek munkatársul a gyülekezeti szolgálatba, s főképp, hogy a presbiterek is alkalmasak legyenek gyülekezetépítésre.”⁸⁵⁰ Itt is látható a belmissziói mozgalom hatása az élő hit jelentőségének hangsúlyozásánál, de közben az intézményes egyházhoz való ragaszkodás is megfigyelhető.

Emellett azt is célul tűzték ki, hogy a gyülekezeti szolgálatban is újjászületett, hívő emberek álljanak. Ehhez először a gyülekezeti tisztségekbe, különösen a presbiteri szolgálatba álló embereknek kell hívőnek, illetve „a gyülekezetnek a Jézus Krisztusban való építésére”⁸⁵¹ alkalmasnak lennie. A lelkipásztorok először erre törekszenek, hogy elérhessék a „kényszer-tagság” megszűnését, és a hívő gyülekezet kialakítását. Az egyházi szolgák jelentőségét az is mutatja, hogy a Második Helvét Hitvallásban egy teljes fejezet foglalkozik velük és feladataikkal. A Péceli Program aláírói elkötelezték magukat, hogy „igehirdetésükkel, minden egyéb lelkipásztori munkájukkal és személyes életükkel alkalmasak igyekeznek lenni arra Isten kezében, hogy az egyháznak mennél több tagja eleven kapcsolatba jusson Isten kegyelmével és növekedjék abban a Jézus Krisztus által”.⁸⁵² A Második Helvét Hitvallás azt a követelményt állítja az egyházi szolgák elé, hogy „legyen istenfélő, szüntelenül imádkozzék, merüljön el a Szentírás olvasásába, mindenben és mindig legyen éber és életének tisztaságával mindenki előtt példaként világoljon”.⁸⁵³ Ezt a célt a Péceli Program évente egyszer tartandó, „bizalmas, lehetőleg több napig tartó” konferenciákkal, valamint a tagok közti szoros és baráti kapcsolattal könnyítette meg.

4.1.5. Az egyházfegyelem kérdése

Az erkölcsi problémákkal úgy tudnak megküzdeni, ha minden tag aláveti magát „Isten Igéje és a testvéri közösség fegyelmezésének”.⁸⁵⁴ Egyes gyülekezetekben, például a Péceli Református Egyházközségben ez gyakorlattá is vált, a péceli gyülekezet irattárában őriznek egyházfegyelmi eljárásról szóló formanyomtatványt. A Péceli Kör egyik hatásának tekinthető, hogy „a Dunamelléki Református Egyházkerület 1921. október 1. napján tartott közgyűlése határozatban rendelte el, hogy a presbitériumok haladéktalanul szervezzék meg a gyülekezeti

⁸⁵⁰ Ladányi: *A református egyház (1919–1944)*. II:364.

⁸⁵¹ *Péceli Program*.

⁸⁵² Uo.

⁸⁵³ *Második Helvét Hitvallás*. XVIII. fejezet.

⁸⁵⁴ *Péceli Program*.

fegyelmezést”.⁸⁵⁵ Ehhez útmutatóul Forgács Gyula készített egy tájékoztató füzetet, amelyet az egyházközségek részére megküldtek.⁸⁵⁶

A református hitvallások is foglalkoznak az egyházfegyelem kérdésével. A Második Helvét Hitvallás szerint „az egyház szolgálainak az is a feladata [. . .], hogy ezt a fegyelmet a tagok épülésére az időkhöz, a közállapotokhoz és a szükséghez szabva gyakorolják”.⁸⁵⁷ A Heidelbergi Káté pedig úgy mutatja be a keresztyén egyházi fegyelmet, mint ami az evangélium hirdetésével együtt a kulcsok hatalmát alkotja, és amelynek keretében azokat, „akik keresztyén név alatt nem keresztyén tanítást vallanak vagy nem keresztyén módon élnek”, többszöri intés után ki kell zárni „a szent sákramentumoktól való eltiltással a keresztyén gyülekezetből”.⁸⁵⁸

A Péceli Program ugyanakkor azt is kiemelte, hogy az egyházfegyelem nem öncélú, hanem az a rendeltetése, hogy az egyház hűségesebben szolgálja Krisztust, és az egyháztagok életét Isten igéje határozza meg. A Heidelbergi Káté is rámutat, hogy az egyházfegyelem nem végleges kizárást jelent, hiszen ha az érintettek „valóságos megjobbulást ígérnek és mutatnak fel, mint Krisztusnak és az egyháznak tagjai ismét visszafogadtatnak”.⁸⁵⁹ Az egyházfegyelmet tehát nem öncélúan gyakorolták, hanem azért, hogy élő hitű gyülekezeteket alakítsanak ki, és „az egyháznak mennél több tagja eleven kapcsolatba jusson Isten kegyelmével és növekedjék abban a Jézus Krisztus által”.⁸⁶⁰

4.1.6. A keresztyénség egyetemessége

A Péceli Program a gyülekezetek jelentős szerepe mellett hangsúlyozta a „keresztyénség egyetemességének tudatát és az ebből fakadó felelősségérzetet más gyülekezetért, valamint az Isten országáért bárhol folyó bármilyen munkáért.” Ez a felelősségtudat a dokumentum szerint magukban a gyülekezetekben jelenhet meg, ha azokat valóban élő hitű, áldozatkész egyháztagok fogják alkotni.

A keresztyénség egyetemessége, azaz az egyetemes keresztyén anyaszentegyház az Apostoli Hitvallás egyik hitcikkelyeként alapvető jelentőségű kérdés. A református hitvallások is foglalkoznak ezzel. A Második Helvét Hitvallás így ír az egyetemes egyházzól: az egyház

⁸⁵⁵ Szathmáry: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése*. 253.

⁸⁵⁶ Forgács Gyula: *Útmutatás a gyülekezeti fegyelmezés gyakorlására*. Budapest. 1921.

⁸⁵⁷ *Második Helvét Hitvallás*. XVIII. fejezet.

⁸⁵⁸ *Heidelbergi Káté. In: I. A Heidelbergi Káté/II. A Második Helvét Hitvallás*. 83. és 85. kérdés-felelet.

⁸⁵⁹ Uo. 85. kérdés-felelet.

⁸⁶⁰ *Péceli Program*.

„egyetemes és kiterjed a világ minden részére és minden időkre”, és az egyház tagjai „mivel Krisztust ismerik el az anyaszentegyház egyedüli fejének és fundamentomának [. . .] színlelés nélküli szeretet által Krisztus minden tagjával összekapcsolódva bebizonyítják, hogy ők Krisztus tanítványai”.⁸⁶¹ Ez az egyház tagjainak felelőssége: nemcsak a saját gyülekezeten belül, hanem Krisztus más gyülekezeteivel is kapcsolatokat kell ápolni, értük is felelősséget kell vállalni. Ugyanez a gondolat jelenik meg a Heidelbergi Kátéban is, amely a szentek közösségéről így ír: „minden egyes hívő [. . .] kötelességének ismerje, hogy Istentől nyert ajándékait készséggel és örömmel a többi tag javára és üdvösségére fordítsa.”⁸⁶² A keresztyénség egyetemességének tudata azonban a Péceli Program szerint csak akkor lehet erős, ha az egyháztagok élő kapcsolatban vannak Isten kegyelmével Jézus Krisztus által. Így a misszió és a szeretetszolgálat az egyház belső életéből fakad, ahhoz szervesen kötődik.

A Péceli Program a meglévő intézményi keretek megőrzésével, de a hitbeli megerősödést és a személyes kapcsolatok megújítását megelőzve kívánta megeleveníteni az elgyengült egyházat. A jellegzetes és kiemelkedő jelentőségű kordokumentum a felvetett témákra a református hitvallásokkal összhangban álló válaszokat adott, és a megújulás járható, biblikus és hitvallásos útját vázolta fel az 1920-as évek magyar református gyülekezetei számára.

4.2. A Kunhegyesi Memorandum

A kunhegyesi értekezlet második napján Sebestyén Andor jegyző felolvasta a rendezőség által elkészített Kunhegyesi Memorandumot. Ez magában foglalta a résztvevők legfőbb javaslatait. A Memorandum végleges szövegét a konferencia végén állították össze, ehhez a fő dokumentumból kimaradt javaslatokat is csatolták. A harmadik napon felolvasták az átdolgozott Memorandumot is. A résztvevők nevét feltüntették a dokumentumon, amelyet minden zsinati tagnak elküldtek.⁸⁶³

A Kunhegyesi Memorandum a bűnbánatból indult ki, olyannyira, hogy Vass Vince szerint a Memorandum lelke az „alázatos bűnbánatban leroskadás az Úr előtt s azután [. . .] felemeltetés a megújított elhivatás diadalmas bizonyosságára”.⁸⁶⁴ A történelmi eseményeket Isten ítéletének tekintették, és elismerték, hogy „Jézus Krisztus evangéliumát, amelyet a Mindenható Isten

⁸⁶¹ *Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁶² *Heidelbergi Káté*. 55. kérdés-felelet.

⁸⁶³ Sebestyén A.: *A kunhegyesi lelkesi értekezlet jegyzőkönyve*.

⁸⁶⁴ Vass Vince: *Jobb jövő felé: A „Kunhegyesi Memorandum” elvi kifejtése*. Magyar Vallásos Traktátus Társulat. Budapest. 1922. 5.

minden népek üdvösségre rendelt, nem hirdettük az iskolában és szószékből s nem tettünk arról bizonyosságot életünkkel és önfeláldozó szolgálatunkkal oly mértékben, hogy útját állhattuk volna a hitetlenség terjedésének”.⁸⁶⁵ Ezzel az egyház küldetésének kérdését vetették fel, és azt adták válaszul, hogy az egyház fő célja Jézus Krisztus evangéliumának diadala, az evangélium hirdetése. A megújuláshoz a Lélek megújító munkája szükséges.⁸⁶⁶

Fontos kérdésnek látták az egyháztagság problémáját is. Célkitűzésük ezen a téren az volt, hogy csak hitvalló egyháztagek legyenek: az egyetlen helyes elv az lenne, hogy „a Református Egyháznak csak az lehetne a tagja, aki valójában református keresztyén”.⁸⁶⁷ Ezzel szorosan összefügg az egyházi élet romlásának egyik legfőbb oka, amely a Kunhegyesi Memorandum szerint a „bibliai és kálvini fegyelmezés hiánya”. Felvetették és rendezni kívánták az egyházi tisztségviselők, azaz a lelkipásztorok és a presbiterek kérdését. Itt anyagi kérdések is felmerültek: sok lelkipásztor „állása vagy földmiveléssel, vagy hitoktatással lévén összekötve, vagy a csekély javadalom miatt más úton kényszerülve kenyerét megkeresni, a lelkipásztorból csak a funkcionárius marad meg s a halhatatlan lelkek pásztor nélkül tévelyegnek”.⁸⁶⁸

A Memorandum tárgyalta az egyház és az állam viszonyát is. Miközben elismerték, hogy „törvényes jogunk van állami segítséget fogadni el abban az országban, amelyben [. . .] Egyházunk tiszteletreméltó munkát teljesít”, inkább az egyház „buzgó tagjainak Isten iránti hálájukból és Egyházuk iránti szeretetükből fakadó” áldozatkészségére szerették volna alapozni az egyház „anyagi létének biztosítékát”.⁸⁶⁹ Ez gyakorlatilag nem más, mint az egyház és az állam szétválasztása.

4.2.1. Az egyház küldetése

A Memorandum fő témája az egyház megújulása, célkitűzése „Jézus Krisztus evangéliumának diadala” volt.⁸⁷⁰ Jézus Krisztus evangéliuma az Isten országáról szóló örömteljes híradás (vö. Mt 24:14), amely Jézus Krisztust, az Ő váltságművét és kegyelmét (vö. Csel 20:24) állítja a hallgatók elé. A Szentírás úgy beszél az evangéliumról, mint ami dicsőséges (2Kor 4:4). A *Reformációban* „sv.” jelige alatt író személy szerint a Memorandum központi gondolata:

⁸⁶⁵ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁸⁶⁶ Uo.

⁸⁶⁷ Uo.

⁸⁶⁸ Uo.

⁸⁶⁹ Uo.

⁸⁷⁰ Uo.

„Alázatos bűnbánatban leroskadás az Úr előtt s azután [. . .] felemeltetés a megújított elhivatás diadalmas bizonyosságára.”⁸⁷¹ Aláírói létfontosságúnak tekintették az evangélium hirdetését. Ezzel Pál apostol mellé álltak, aki így szól: „Jaj ugyanis nékem, ha az evangéliumot nem hirdetem” (1Kor 9:16).

Az egyház legnagyobb problémájának azt látták, hogy „Jézus Krisztus evangéliumát, amelyet a Mindenható Isten minden népek üdvösségre rendelt, nem hirdettük az iskolában és szószerűben.”⁸⁷² Nincs tiszta igehirdetés, nem hangzott fel a Krisztusról szóló bizonyágtétel. „Egyházi életünk szinte teljesen anyagi utakra tévedt s a szentek egységének mennyei kötelékei helyett csak a száraz adminisztráció bizonytalan és sokszor személyeskedő szálai tartják össze a félig már bomladozó kévét.”⁸⁷³ A Memorandum szerint az egyház eltévesztette rendeltetését, és ahelyett, hogy az evangéliumot hirdetné, ahelyett, hogy hirdetné „annak hatalmas dolgait, a ki a sötétségből az ő csodálatos világosságára” hívta el (vö. 1Pt 2:9), már csak az intézmény fenntartására törekszik. Miközben a Kunhegyesi Memorandumtól távol állt az intézmény abszolút kritikája (maga a Memorandum is a Zsinathoz volt címezve), arra nagyon világosan rámutatott, hogy az intézmény önmagában kevés, és nem sok haszna van az evangélium szempontjából. A Memorandum szerint nem elegendő, hogy valaki külsőleg tagja lesz az egyháznak, vagy valaki bekerül az egyházi nyilvántartásba, ha közben „megveti Krisztus evangéliumát”, vagy „egyenesen egyháza ellen fordul”.⁸⁷⁴ Jézus Krisztus így szólta kora vallási vezetőihez: „Jaj néktek képmutató írástudók és farizeusok! mert megkerületek a tengert és a földet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyetek; és ha azzá lett, a gyehenna fiává teszitek őt, kétszerte inkább magatoknál” (Mt 23:15). Az egyház küldetése tehát nem csupán annyi, hogy növelje tagsága létszámát. A Második Helvét Hitvallás az igaz egyház egyik ismertetőjegyének „Isten ígéjének helyes vagy tiszta hirdetését”⁸⁷⁵ tekinti, hasonlóan a Belga Hitvalláshoz, amely szerint az „igaz egyház megismerhető, ha [. . .] az evangéliumot tisztán prédikálja”.⁸⁷⁶ Csak az az igaz egyház, ahol tisztán hirdetik Isten ígéje. A Kunhegyesi Memorandum ezzel a hitvallásos tanítással teljesen összhangban áll. A hitvallásokkal együtt vallották, hogy Krisztus evangéliuma nélkül az egyház romlásra van ítélve.

⁸⁷¹ sv.: *A memorandum lelke*. Reformáció. 1921. 11. 15. II/22. 226–228.

⁸⁷² *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

⁸⁷³ Uo.

⁸⁷⁴ Uo.

⁸⁷⁵ *Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁷⁶ *Belga Hitvallás*. 29. cikkely.

Mi az egyház rendeltetése? Erre a választ egyedül az adhatja meg, aki az egyház Alkotója, „csak Őtőle tudhatjuk meg, hogy mi” ez a rendeltetés.⁸⁷⁷ Valóban, az egyházban az evangélium „Krisztus parancsa szerint minden hívőnek egyenként és együttesen” hirdtetik, miszerint „Isten a Krisztus érdeméért minden bűnüket megbocsátja, valahányszor az evangélium ígérését igaz hittel elfogadják”.⁸⁷⁸ A Memorandum ezzel összhangban úgy mutatta be az egyház küldetését, az egyház misszióját, mint ami az evangélium szolgálata – és mindent ennek kell alárendelni. Az egyház hivatása: „Az egyetlen szuverén Úr dicsőségének manifesztálása, Isten országának teljes diadala.”⁸⁷⁹

Az egyháznak ma is ez a rendeltetése. Amennyiben az egyház nem ezzel foglalkozik, akkor eltér eredeti hivatásától. A Memorandum gondolkodásmódja szerint elmondhatjuk, hogy az egyház nem a kultúra letéteményese, elsősorban nem a művelődés, az emberi társadalom jóléte, a világ gyarapodása a célja, hanem egy küldetése van: az evangélium hirdetése. A Memorandum szerint ezt a legfőbb és egyetlen missziót az egyház „csakis abban az esetben töltheti be [. . .], ha megújul Annak Lelke által, aki mindeneket megújít”.⁸⁸⁰

A Szentírás és a hitvallások fényében egyet kell értenünk azzal, amit a Memorandum az egyház küldetéséről tanít: ez az evangélium hirdetése, „amelyet a Mindenható Isten minden népek üdvösségére rendelt”,⁸⁸¹ és amellyel egyedül Krisztusnak adunk meg minden dicsőséget.

4.2.2. Bűnbánat

Az aláírók „Isten előtt alázatosan leborulva”⁸⁸² tettek bűnvallást, mivel ezt az evangéliumot nem hirdették, arról nem tettek bizonyosságot. Fontos motívum, hogy ők is felelősséget vállaltak az egyház romlásáért. Nem külső szemlélőként, nem tárgyilagosan számoltak be arról, hanem megvallották személyes érintettségüket. „Ez a Memorandum lelke. Alázatos bűnbánatban leroskadás az Úr előtt s azután [. . .] felemeltetés a megújított elhivatás diadalmas bizonyosságára.”⁸⁸³

Az egyház megújulását mindig bűnbánat előzte meg. Igaz volt ez a bibliai időkben is, amint arra Vass Vince, a Memorandum egyik pártfogója rámutatott, ahogyan Jákób alakját állította elének: amikor Jákób meghallotta, hogy közeledett felé Ézsau, akkor „rettentő sullyal

⁸⁷⁷ Vass: *Jobb jövő felé.* 6.

⁸⁷⁸ *Heidelbergi Káté.* 84. kérdés-felelet.

⁸⁷⁹ Vass: *Jobb jövő felé.* 25.

⁸⁸⁰ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁸⁸¹ Uo.

⁸⁸² Uo.

⁸⁸³ Vass: *Jobb jövő felé.* 5.

nehezedik rá a bűntudat. Igen, ő nem méltó az isteni ígéretre, őt nem illeti az meg, jogtalanul bitorolja: »Kisebb vagyok minden te jótéteményidnél és minden te hűségednél, amelyet a te szolgálóddal cselekedtél« (1Móz 32:10)».⁸⁸⁴ Utalhatunk még Jósiás bűnbánatára, aki amikor „hallotta [. . .] a törvény könyvének beszédit, megszagatá az ő ruháit” (2Kir 22:11), vagy Nehémiás idejében, amikor felolvastak „a könyvből, Isten törvényéből világosan, s azután magyarázának, és a nép megérté az olvasottakat”, és „sír vala az egész nép, mikor a törvény beszédeit hallá” (Neh 8:9–10).

Amikor az egyház elfordult az evangéliumtól és Isten ígéreteitől, akkor azok, akik ezt felismerték, mindig bűnbánatot tartottak. Igaz volt ez Jákób, Jósiás vagy Nehémiás idejében, igaz a Kunhegyesi Memorandum kiadásakor, és igaz ma is.

Melyek tehát azok a vétkek és mulasztások, amelyek kapcsán a Memorandum bűnbánatra szólított fel? Rögtön az első helyen az evangélium hirdetésének elmulasztása szerepel. A Memorandum abban látja az egyház legnagyobb vétkét, hogy nem hirdette „Jézus Krisztus evangéliumát”.⁸⁸⁵ Mivel ez lett volna az egyház rendeltetése, és ezt nem töltötte be, ezért bűnbánatra van szükség.

Hol kellett volna hirdetni az evangéliumot? Az iskolában és a szószékben. Ez azt jelenti, hogy sem az igehirdetés, sem a hitoktatás nem volt helyén, pedig ezek által lehetett volna útját állni „a hitetlenség terjedésének”, és a hívekből „olyan sereget toborozni, amely a nemzet testét-lelkét alattomosan emésztő bűnök légióival felvehetette volna a harcot”.⁸⁸⁶

Az iskolát és a szószéket a Heidelbergi Káté is egymás mellé állítja. Tanítása szerint Isten a szombat megszenteléséről szóló negyedik parancsolatban, azt kívánja, hogy „az igehirdetés szolgálata és az iskolák fenntartassanak”.⁸⁸⁷ Az iskolák alatt itt természetesen a hitoktatás értendő, amit a Második Helvét Hitvallás is megerősít, amikor rámutat arra, hogy az Úr már az Ószövetségben is megparancsolta népének, hogy „az ifjúság kisgyermekkortól való helyes oktatására a legnagyobb gondot fordítsák”, és „az Ő törvényében oktassák az ifjúságot és a sakramentumok titkait magyarázzák meg neki.” Az újszövetségi egyház idején is bölcs dolog, ha a gyülekezet pásztorai „az ifjúságot már korán és szorgalmasan tanítják a katechizmusra, megvetvén a hit első alapjait és hűségesen tanítván vallásunk elemeit”.⁸⁸⁸ Ezzel tehát a Memorandum ismét a Biblia és a hitvallások álláspontjára helyezkedett.

⁸⁸⁴ Vass: *Jobb jövő felé.* 1–2.

⁸⁸⁵ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁸⁸⁶ Uo.

⁸⁸⁷ *Heidelbergi Káté.* 103. kérdés-felelet.

⁸⁸⁸ *Második Helvét Hitvallás.* XXV. fejezet.

A Memorandum szerint az is bűnbánatra ad okot, hogy „híveink önkéntes buzgó áldozatkészsége helyett külső segítségekre támaszkodtunk”,⁸⁸⁹ illetve az egyház nem emelte fel szavát a hitetlenség, a képmutatás és a tévelygések ellen. Sok olyan egyháztags van, akik megvetik Krisztus evangéliumát, és külsőleg az egyházhoz tartoznak ugyan, „de szívüket maguknak tartják”.⁸⁹⁰ Szintén bűnbánatra indít az egyházi tisztségviselők hitetlensége, valamint az is, hogy az egyház híveinek áldozatkészsége helyett külső anyagi segítségre támaszkodik.

Mindezekért Istentől kérték, hogy adjon „igaz bűnbánatot és bocsássa meg bűneinket Jézus érdeméért”.⁸⁹¹ A bűnbánat mellett a Memorandum rámutatott Isten ajándékára, arra a reménységre, amely „tudja, hogy a mi Istenünk emésztő tűz ugyan, de kegyelmes Atyánk is a Krisztusban”.⁸⁹²

A Memorandum jellemzője az „Isten szerint való szomorúság”, amely „üdvösségre való megbánhatatlan megtérést szerez” (2Kor 7:10). Ez a szomorúság, a bűnbánat fontos része a keresztyénségnek. Bűnbánat nélkül nem ismerhetjük meg a kegyelmet. Bűnbánat nélkül nincs lehetőség arra, hogy az egyház megújuljon.

4.2.3. Egyháztagság

Az egyik kiemelkedő probléma az egyház tagjaihoz kapcsolódott. A Memorandum szerint „egyház-tagjaink nagy része Mammont imád s nemcsak megveti Krisztus evangéliumát, hanem egyenesen egyháza ellen fordul.” Az egyháztagsok külsőleg ugyan tagok voltak, de „szívüket maguknak tartják”, Választófalak emelkedtek a munkatársak között.⁸⁹³

A Memorandum szerint az egyetlen helyes elv az, hogy „a Református Egyháznak csak az lehetne a tagja, aki valójában református keresztyén.” Más joggal senki nem lehet egyháztags. A Péceli Kör tagjai felismerték, hogy a népegyház keretein belül nem megvalósítható, hogy minden tag odaszánt, hívő ember legyen. Úgy látták, hogy csak az adhat megoldást, ha hitvalló egyháztagságot vezetnek be.

A Szentírás több helyen is buzdít hitünk megvallására. Most a Lukács 14:33-at emeljük ki: „Ezenképen azért valaki közületek búcsút nem vesz minden javaitól, nem lehet az én tanítványom.” Ezzel teljes összhangban van a Memorandum megállapítása: „az a »gyülekezet«,

⁸⁸⁹ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁸⁹⁰ Uo.

⁸⁹¹ Uo.

⁸⁹² Uo.

⁸⁹³ *Kunhegyesi Memorandum (Dunántúli Protestáns Lap).*

[. . .] amely missziói rendeltetésének betöltésére komolyan igyekeznek, [. . .] csakis Krisztusban hívő, a jóra igyekező, minden áldozatra kész emberekből állhat.”

Ennek komolyan vétele minden bizonnyal a tagok számának csökkenésével járna. Azonban a Memorandum Gedeon példáját hozta elő, akinek a serege kicsiny volt ugyan, de Isten győzelmet adott nekik. Akik a hitvalló egyháztagság miatt elhagynák az egyházat, azok közé tartoznának, akikről János így ír: „Közülünk váltak ki, de nem voltak közülünk valók; mert ha közülünk valók lettek volna, velünk maradtak volna” (1Jn 2:19).

Az egyháztagság hitvallásainkban is kiemelt szerepet tölt be. A Heidelbergi Káté kiemeli az egyház személyes vonatkozását. A Káté szerint a szentek egységéhez hozzátartozik, hogy „minden egyes hívő [. . .] Istentől nyert ajándékait készséggel és örömmel a többi tag javára és üdvösségére fordítsa”.⁸⁹⁴ Hitvallásunk szerint nem lehetséges, hogy valaki külsőleg az egyház tagja, de szív szerint nem. A Memorandum szomorúan említi, hogy ehelyett csak az adminisztráció fogja össze az egyházat, és a szívekben nincs jelen a buzgó áldozatkészség, az egyház szolgálatával kapcsolatos készség és öröm.

A Második Helvét Hitvallás és a Belga Hitvallás egyaránt arra int, hogy szükséges Isten igaz egyházához (ti. egy helyi gyülekezethez) csatlakozni. Mindkét református hitvallás nagyra becsüli a „Krisztus igaz egyházával való közösséget”, mivel akik attól elszakadnak, azok „nem élhetnek az Isten színe előtt”.⁸⁹⁵ Éppen ezért „minden ember köteles csatlakozni” ehhez a szent közösséghez.⁸⁹⁶

Az egyháztagság kérdése ma is nagyon aktuális. Több helyi egyházban foglalkoznak azzal, hogy voltaképpen kit is tekinthetünk egyháztagnak. „Sokan teljesen elszakítják magukat az intézményes egyháztól, a presbiterek fennhatósága alól és a hűségesen hirdetett evangéliumtól.”⁸⁹⁷ Ugyanakkor sokszor maguk a gyülekezetek sem veszik komolyan, hogy valójában kik a tagok. Ma is igaz az, hogy a helyi református egyházak olyan tagokat tartanak számon, „akiknek fogalmuk sincs Egyházuk hitelveiről, akik keresztyén kötelességeik teljesítése helyett pogány módon élnek”.⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ *Heidelbergi Káté*. 55. kérdés-felelet.

⁸⁹⁵ *Második Helvét Hitvallás*. XVII. fejezet.

⁸⁹⁶ *Belga Hitvallás*. 28. cikkely.

⁸⁹⁷ Steven R. Key: *Egyháztagság egy gonosz korban*. Online: https://cprc.co.uk/languages/hungarian_churchmembership. 2023. 08. 25.

⁸⁹⁸ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

4.2.4. Bibliai fegyelmezés

Az egyháztagság kérdése szorosan kapcsolódik a bibliai fegyelmezéshez, azaz a keresztyén egyházfegyelemhez. A Kunhegyesi Memorandum megállapította, hogy az egyházi élet romlásának egyik legfőbb oka „a bibliai és kálvini fegyelmezés hiánya.” Hiányoztak az egyházfegyelem lelki célzatai és megfelelő módjai: az úrvacsorától való eltiltás és az egyházból való kizárás. Kizárólag egyházi tisztségviselők kerülhettek a fegyelmezés hatálya alá, és ők is csak akkor, „ha azokat magánbosszú viszi oda, vagy már közbotránnyá fajultak”.⁸⁹⁹ Természetesen csak olyan embert lehet fegyelmezni, aki valódi egyháztag, azaz a testvéries fegyelem körébe esik. Amennyiben az egyházfegyelmet nem állítják helyre, az „kockára teszi minden más jóindulatu intézkedéseink eredményét”.⁹⁰⁰ Ez tehát a Memorandum meglátása szerint létkérdés az egyház számára.

A Memorandumnak ez a kérdésfelvetése máig aktuális. Számos helyi egyházban hiányzik a biblikus egyházfegyelem, pedig a Bibliában több helyen is találkozunk ennek jelentőségével. Maga a Memorandum Éli főpap példájára utalt, aki nem fegyelmezte fiait, akinek idejében zűrzavar volt Izráelben, ezért elvesztették a szövetség ládáját, és Isten ítélete elérte Éli házát (vö. 1Sám 2–5).

Az Újszövetségből idézzük Megváltónk szavait: „Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között: ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát; Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egyet vagy kettőt, hogy két vagy három tanú vallomásával erősíttessék minden szó. Ha azokra nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek; ha a gyülekezetre sem hallgat, legyen előtted olyan, mint a pogány és a vámszedő” (Mt 18:15–17). Innen kiderül, hogy az egyházfegyelem célja: a bűn ellen való küzdelem, az egyház szentségének megőrzése. Ha ez nincs jelen, akkor az egyház tisztasága forog kockán. Nem véletlen, hogy a Belga Hitvallás a tiszta igehirdetés és a sákramentumok helyes kiszolgáltatása mellett az egyházfegyelem gyakorlását sorolja fel az igaz egyház ismertetőjegyei között.⁹⁰¹

A Heidelbergi Káté is tanít erről a kérdésről. Az Úr asztalához nem bocsáthatóak azok, „akik vallástételükkel és életükkel azt bizonyítják, hogy hitetlenek és istentelenek”, „mert ez az Isten szövetségének a megcsúfolása volna és az Ő haragját felgerjesztené az egész gyülekezetre. Ezért kötelessége a keresztyén gyülekezetnek az ilyeneket Krisztus és az apostolok rendelése

⁸⁹⁹ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁹⁰⁰ Uo.

⁹⁰¹ *Belga Hitvallás.* 29. cikkely.

szerint a kulcsok hatalmával élve kebeléből kizárni, míg életüket meg nem jobbítják”.⁹⁰² A kulcsok hatalmához pedig az evangélium hirdetése és a keresztyén egyházi fegyelem tartozik.⁹⁰³ Az utóbbi azt jelenti, hogy azokat, „akik keresztyén név alatt nem keresztyén tanítást vallanak vagy nem keresztyén módon élnek”, és többszörös intést követően sem térnek meg, „kirekesztik őket a szent sákramentumoktól való eltiltással a keresztyén gyülekezetből, Isten pedig a Krisztus országából.” Ennek a célja azonban a vétkes megjobbítása: „De viszont, ha valóságos megjobbulást ígérnek és mutatnak fel, mint Krisztusnak és az egyháznak tagjai ismét visszafogadtatnak.”⁹⁰⁴ A Westminsteri Hitvallás szerint az egyházi fegyelmezés céljai: a vétkező testvérek megjobbítása, valamint a gyülekezet büntől való megtisztítása.⁹⁰⁵

Mind a Heidelbergi Káté, mind a Westminsteri Hitvallás figyelmeztet arra, hogy az egyházfegyelem hiánya „Isten szövetségének a megcsúfolása”⁹⁰⁶ és az Ő haragjának felgerjesztése a gyülekezetre. Ez összhangban van a Memorandum korábban említett szemléletével, miszerint „egyházi életünk jelen siralmas hiányait” főként a bibliai és kálvini fegyelmezés hiánya idézte elő.

Az egyházi fegyelmezés kérdése ma is sürgető. Úgy látszik, hogy az elmúlt száz év során nem történt lényegi változás ezen a téren, és helyi egyházainkban megtűrjük, ha nem bátorítjuk az erkölcsi és a tanbeli fegyelmezetlenséget. A Memorandum megállapítása ma is érvényes: ez siralmas hiányokhoz vezet az egyházi életben, és Isten szövetségének megcsúfolása.

4.2.5. Egyházi tisztségviselők

A Memorandum az egyháztagság mellett az egyházi tisztségviselők, azaz a lelkipásztorok és a presbiterek kérdését is fontosnak tekintette. A lelkipásztorok kapcsán főként anyagi kérdések merültek fel, mégpedig a városi gyülekezetekben elvégzendő szolgálatok mennyisége, valamint a vidéki gyülekezetekben lévő alacsony javadalmak kapcsán. Fájdalmas az a megállapítás, hogy az egyház azért nem tudta teljesíteni küldetését, azért nem tudta hirdetni az evangéliumot, mert a lelkipásztorok „állása vagy földmiveléssel, vagy hitoktatással lévén összekötve, vagy a csekély javadalom miatt más úton kényszerülve kenyerét megkeresni, a lelkipásztorból csak a funkcionárius marad meg s a halhatatlan lelkek pásztor nélkül tévelyegnek”.⁹⁰⁷ A cél

⁹⁰² *Heidelbergi Káté*. 82. kérdés-felelet.

⁹⁰³ Uo. 83. kérdés-felelet.

⁹⁰⁴ Uo. 85. kérdés-felelet.

⁹⁰⁵ *Westminsteri Hitvallás*. Presbiteriánus Kiadó. Miskolc. 2000. XXX:3.

⁹⁰⁶ *Heidelbergi Káté*. 82. kérdés-felelet.

⁹⁰⁷ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

a lelkipásztor kiemelése ebből a lehetetlen helyzetből, hogy Istennek ezek a szolgálói az evangélium hirdetésére tudjanak összpontosítani.

A Memorandum itt egybecseng azzal a bibliai tanítással, hogy „Méltó a munkás a maga jutalmára” (1Tim 5:18), illetve azzal, hogy „a kik az evangéliomot hirdetik, az evangéliomból éljenek” (1Kor 9:14). Ugyanezt a gondolatot a hitvallásokban így olvassuk: „Minden hű egyházi szolga is, mint jó munkás, méltó a maga bérére. Nem vétkeznek tehát, ha fizetést és minden más szükséges dolgot elfogadnak a maguk és családjuk számára.”⁹⁰⁸

Az igehirdetőket meg kell becsülni és elegendő javadalmat kell számukra biztosítani, különben kénytelenek más munkát is vállalni. A Memorandum ebben a kérdésben is összhangban áll a hitvallásokkal és a Szentírással.

A lelkipásztorok mellé hűséges szolgálókat kell állítani, olyan tanárokat, tanítókat, presbitereket és egyháztagokat, akik a gyülekezeti munkában segítségükre lehetnek. A Memorandumnak ez a gondolata nagyon fontos, hiszen az egyházban nemcsak a lelkipásztor szolgál, hanem Krisztus az Ő egész népét az Ő szolgálatával bízta meg.

Azonban ezzel a céllal szemben „sok gyülekezet van, ahol presbiternek való egyén nincs”.⁹⁰⁹ A presbitereket sokszor olyanok közül választották, „akik rangban, vagyonban és népszerűségben talán megütik a mértéket”, miközben nem is jártak templomba.⁹¹⁰ Az akkori törvénykönyvvel szemben azt hozták kifogásul, hogy nem található benne meg, hogy a Magyar Református Egyház „mely hitvallásokat tart még érvényeseknek, s mily alapelvek megtartását és hirdetését kívánja meg lelkipásztoraitól, tanáraitól, presbitereitől, s a gyülekezet tagjaitól”.⁹¹¹

Az egyháztagsághoz hasonlóan a tisztviselők területén is nagy problémák jelentkeztek. Itt is az a javaslat, hogy csak az kaphasson tisztséget az egyházban, „aki bizonyágot tett már keresztyén életéről és Református Egyházunkhoz való hűségéről”.⁹¹²

A Memorandum követelményei biblikus értékrendet képviseltek. Maga Pál apostol így ír az egyház presbitereiről, felvigyázóiról (püspökeiről): „Mert szükséges, hogy a püspök feddhetetlen legyen, mint Isten sáfára; nem akaratos, nem haragos, nem részeges, nem verekedő, nem rút nyereszkedő; hanem vendégszerető, jónak kedvelője, mértékletes, igaz, tiszta, maga túrtető; a ki a tudomány szerint való igaz beszédhez tartja magát, hogy inthessen az egészséges

⁹⁰⁸ *Második Helvét Hitvallás*. XVIII. fejezet.

⁹⁰⁹ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció)*.

⁹¹⁰ Uo.

⁹¹¹ Uo.

⁹¹² Uo.

tudománnyal és meggyőzhesse az ellenkezőket” (Tit 1:7–10). A püspök (episzkoposz) itt felvigyázót jelent, aki egy adott helyi egyház (gyülekezet) élén áll. Ugyanez az episzkoposz szó szerepel a Cselekedetek 20:28-ban, ahol Pál így inti az efézusi egyház véneit: „Viseljetek gondot azért magatokra és az egész nyájra, melyben a Szent Lélek titeket vigyázókká tett, az Isten anyaszentegyházának legeltetésére, melyet tulajdon vérével szerzett.”

A Második Helvét Hitvallás útmutatást ad arra nézve is, hogy milyen egyházi szolgákat kell választani: „De ne akárkit válasszanak, hanem alkalmas embereket, akik szent és igaz tudománnyal, kegyes ékesszólással, természetes bölcseséggel, mértékletességgel és életük tisztességével tűnnek ki az apostoli előírás szerint, amelyet az apostol a Timótheushoz írt első levél harmadik részében és a Titushoz írt levél első részében fogalmazott meg.”⁹¹³

A Kunhegyesi Memorandum felismerte, hogy ha az egyházi szolgák nem tekintik szívügyüknek Krisztus ügyét, akkor az egyház nem fogja tudni beteljesíteni missziói küldetését. Ebben is megegyezik a Szentírás és a hitvallások tanításával.

4.2.6. Összegzés

A fentiek alapján láthattuk, hogy a Kunhegyesi Memorandum a Szentírás és a református hitvallások talaján állt. Sürgette az egyház kálvini értelemben vett további reformációját, és az egyházi helyzet lényegét illető kérdéseket vetett fel. A Memorandum szerzői mindent az egyház legfőbb küldetésének, az evangélium hirdetésének, a Krisztusról való bizonyágtételnek akartak alárendelni. Ebből a szemszögből vizsgálták az egyháztagságot, az egyházfegyelmet, a konfirmációt, az egyházi tisztségviselők kérdését és egyéb témákat is.

4.3. A Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum összevetése

A Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum sok közös témát hozott elő, illetve megoldásokat javasolt a tapasztalt problémákra. Az alábbiakban összevetjük a két dokumentumban szereplő témákat. Fontos megjegyeznünk, hogy a Péceli Program elsősorban a Péceli Kör tagjai számára készült mintegy „alapító okiratul”, míg a Kunhegyesi Memorandumot a zsinathoz címezték, és oda fel is terjesztették.

⁹¹³ *Második Helvét Hitvallás*. XVIII. fejezet.

Az eddigiekből is látható, hogy mindkét dokumentumban nagy hangsúlyt kapott a válaszut előtt álló egyház. A Péceli Kör mozgalma úgy tekintett saját korára, hogy az „a nemzetünket és vele együtt egyházunkat is ért pusztító megrázkódtatások”⁹¹⁴ a „sok szenvedés, megaláztatás és veszteség fájdalmai mellett ítélettel is sújtják”⁹¹⁵ az egyházat. A nyomorúság okát mindkét dokumentum abban fedezte fel, hogy az egyházban „az élő bizonyágtétel, mely megteremtette és százados veszedelmeken át is megtartotta, elhalványodott”.⁹¹⁶ Ez a mozgalom tagjai szerint abban mutatkozott meg, hogy „Jézus Krisztus evangéliumát [. . .] nem hirdettük az iskolában és szószékben s nem tettünk arról bizonyágot életünkkel és önfeláldozó szolgálatunkkal”.⁹¹⁷ Mindennek a következménye pedig az egyház „lelki erőben, tagjai erkölceiben és anyagi életképességében való megrokkánása”,⁹¹⁸ az egyházi élet anyagi utakra tévedése, a hamis tanítások szabad terjesztése, az adminisztratív terhek elhatalmasodása és az egyháztagok elidegenedése az egyháztól és egymástól.⁹¹⁹

A Péceli Kör a megújulás egyetlen lehetséges útját abban látta, ha az egyház „megújul Annak Lelke által, aki mindeneket megújít”,⁹²⁰ „tagjaiban és vezetőiben visszatér annak a Jézus Krisztusban kijelentett kegyelemnek megtapasztalására, melyről való bizonyágtétel a létjogosultsága”.⁹²¹ A célkitűzésük tehát a gyülekezetekben hangzó igehirdetés megerősítése volt. Mindkét dokumentum ebből indult ki, és ezen vezérelv alapján tett javaslatokat a reformációra.

A Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum egyaránt beszélt személyi és anyagi kérdésekről. A Péceli Program külön kitért a keresztyénség egyetemességére, ezáltal az egyetemes egyházhoz való tartozást erősítette. A Kunhegyesi Memorandum ugyanakkor nagyobb hangsúlyt fektetett a helyi gyülekezetek szintjére – erről rövidebben ugyan, de a Péceli Program is írt –, és részletes útmutatást adott az egyházfegyelemmel kapcsolatosan.

A személyi kérdések tekintetében mindkét dokumentum kiemelte a lelkipásztorok szerepét, noha ez az egyház életében magától értetődőnek vehető. A Péceli Programban a lelkipásztorok elhatárolását olvashatjuk: „Igehirdetésünkkel, minden egyéb lelkipásztori munkájukkal és személyes életükkel alkalmasak igyekeznek lenni arra Isten kezében, hogy az

⁹¹⁴ Péceli Program.

⁹¹⁵ Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).

⁹¹⁶ Péceli Program.

⁹¹⁷ Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).

⁹¹⁸ Péceli Program.

⁹¹⁹ Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).

⁹²⁰ Uo.

⁹²¹ Péceli Program.

egyháznak mennél több tagja eleven kapcsolatba jusson Isten kegyelmével és növekedjék abban a Jézus Krisztus által.”⁹²² Itt is látható az aláírók törekvése arra, hogy ne csak általánosságban beszéljenek megújulásról, hanem saját maguk is elinduljanak ezen az úton. A Kunhegyesi Memorandum ugyanakkor e munka külső körülményeinek rendezésére tett javaslatot. A problémát abban látta, hogy sok lelkipásztor nem tudja zavartalanul elvégezni feladatát, mert „állása vagy földmiveléssel, vagy hitoktatással lévén öszekötve, vagy a csekély javadalom miatt más úton kényszerülván kenyerét megkeresni”,⁹²³ vagy a nagyobb gyülekezetekben ránehezedik „a hitoktatás és az adminisztráció”⁹²⁴ súlya. Ezt a problémát a Memorandum szerint a kisebb gyülekezetek összevonásával, illetve a nagyobbak felosztásával oldhatná meg az egyház.

A két dokumentum egyaránt nagy hangsúlyt fektetett az egyház többi szolgálójára is. Miközben „az evangélium hirdetésének szolgálata a lelkipásztorokra van bízva”,⁹²⁵ fontos, hogy a gyülekezeti szolgálatban részt vegyenek a presbiterek és a többi egyháztag is. Ebből a célból szükségesnek látták, hogy a presbiterek „alkalmasak legyenek a gyülekezetnek a Jézus Krisztusban való építésére”.⁹²⁶ Emellett az egyháztagokat is be kell vonni a szolgálatba – a cél, hogy „a gyülekezetek a Jézus Krisztusban hívő emberek testvéri szeretet- és munkaközösségeivé” váljanak⁹²⁷. Miközben a Péceli Program még csak a célkitűzést fogalmazta meg, a Kunhegyesi Memorandum arra is rámutatott, hogy ez úgy érhető el, ha a tanárok, tanítók, presbiterek és egyháztagok számára olyan tanfolyamokat szerveznek, amelyek elvégzésével „a családi áhitatok bevezetésében, a biblia elterjesztésében, a hitetlenség ellen való küzdelemben, a szegények gondozásában, betegek látogatásában és általában a gyülekezeti munka teljesítésében a lelkipásztoroknak segítségére” lehetnek,⁹²⁸ így például beállíthatóak a „vasárnapi iskolai, a serdülő és ifjúság között sürgősen megindítandó evangélizáló munkába”.⁹²⁹

Az egyháztagok akkor fognak szolgálatba állni, ha a gyülekezet megszűnik „a kényszerű tagok nehézkes tömege lenni”, ehelyett „öntudatos tagok önkéntes csatlakozásával” jön létre.⁹³⁰ A Kunhegyesi Memorandumban még világosabban olvasható a Péceli Kör álláspontja: „a Református egyháznak csak az [legyen] a tagja, aki valójában református keresztyén”, és

⁹²² Péceli Program.

⁹²³ Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).

⁹²⁴ Uo.

⁹²⁵ Uo.

⁹²⁶ Péceli Program.

⁹²⁷ Uo.

⁹²⁸ Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).

⁹²⁹ Uo.

⁹³⁰ Péceli Program.

csak az lehessen választható, illetve csak az részesülhessen az úrvacsorában, „aki bizonyoságot tett már keresztyén életéről és Református Egyházunkhoz való hűségéről.”⁹³¹ A Memorandum a Péceli Programhoz képest sokkal erőteljesebb nyelvezetet használt ezen a ponton: az úgynevezett kényszertagok „egész életükkel [az egyház] rontásához” járultak hozzá.⁹³²

A Kunhegyesi Memorandum hosszan foglalkozott az egyházfegyelem kérdésével, amelyről a Péceli Programban csak érintőlegesen olvashatunk. Az egyházi élet „jelen siralmas hiányait” előidéző okok között az első helyen „a bibliai és kálvini fegyelmezés hiányát” említette.⁹³³ A Memorandum a fegyelmezés preventív és lelki jellegét hangsúlyozta, és megállapította, hogy csak akkor lehet elérni az egyház reformációjának célját, ha az egyház „Isten előtti felelősséggel atyai szemlét [. . .] tart az egyháztagok hit- és erkölcsi élete fölött”.⁹³⁴

A kényszertagsággal összefüggésben állnak az anyagi kérdések is. A Péceli Programban kiemelték annak jelentőségét, hogy a gyülekezet saját szolgálatát „az önmaga önkéntes adományaival tartsa fenn és ne támaszkodjék olyan anyagi erőkre, melyek nem a Krisztus evangéliumáért való felelősségből fakadnak”.⁹³⁵ Megjegyzendő, hogy a Péceli Református Egyházközségben valóban vissza is utasították azok adományát, akik nem voltak egyháztagok. A Kunhegyesi Memorandum is megállapította, hogy „híveink áldozatkészsége bezárult”, és szükségesnek látta felébreszteni ezt az áldozatkészséget. Nem zárkózott el azonban a külső, állami támogatásuktól. Noha a törvénytelen segélyeket nem támogatták, kimondták, hogy „nagy szükség lenne arra, hogy a magyar állam [. . .] levénne Egyházunk és gyülekezeteink vállairól az iskolák fenntartásának óriási terheit”.⁹³⁶

A Péceli Program nagy jelentőséget tulajdonított annak is, hogy a gyülekezetekben ápolják „a keresztyénség egyetemességének tudatát”. Ez a Kunhegyesi Memorandumban is tetten érhető, amikor kimondták: „rendkívül nagy szükségünk lenne külföldi összeköttetéseink és az elszakított testvéreinkkel való kapcsolataink állandó ápolására.”⁹³⁷ A közösség ápolását egyébként egy közös folyóirattal, valamint nyilvános értekezletek megrendezésével látták megoldhatónak.

⁹³¹ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁹³² Uo.

⁹³³ Uo.

⁹³⁴ Uo.

⁹³⁵ *Péceli Program.*

⁹³⁶ *Kunhegyesi Memorandum (Reformáció).*

⁹³⁷ *Péceli Program.*

A Péceli Kör két jelentős dokumentumának összehasonlításával elmondhatjuk, hogy a Péceli Programban megfogalmazott célok és gondolatok a Kunhegyesi Memorandumban is megjelentek, és ott bővebben kerültek kifejtésre. A két dokumentum közti eltéréseket azzal magyarázhatjuk, hogy míg a Péceli Program a mozgalom tagjai közti szövetséget alapozta meg, a Kunhegyesi Memorandum konkrét reformjavaslatokat tárt a zsinat elé.

5. fejezet

A Péceli Kör utóhangjai

5.1. A Kunhegyesi Konferencia után

„A kunhegyesi konferencia napjai elmúltak s hálaadással és örömmel kell megállapítanunk, hogy reménységeinkben nem csalatkoztunk. A konferencia külső és belső lefolyása várakozásainknak megfelelt s egyházi életünk további alakulására vonatkozó jelentősége már most is megállapítható.”⁹³⁸ Sebestyén Jenő örömmel állapította meg, hogy a konferencia nagy előrelépést jelentett a „belső szellemi egység” kialakulása, így pedig az egyház reformációja felé.⁹³⁹ Pálóczi Horváth Zoltán budapesti ügyvéd meggyőződése, hogy a kunhegyesi konferencia a kálvinista megújulás útja.⁹⁴⁰ A „kálvinizmus renaissancea”, illetve „az ebben az ideálban való találkozás közelebb hozta egymáshoz azokat az elemeket, amelyek egyházkerületi vagy a belmisszióval kapcsolatos különböző felfogásuk miatt talán hűvösebben vagy idegenül vagy egymást meg nem értve állottak egymás mellett, vagy éppen egymással szemben”.⁹⁴¹ A konferencia résztvevőinek eltökélt szándéka volt, hogy ne elégedjenek meg „elvi határozatok proklamálásval”, hanem azok végrehajtását kérik a zsinattól, és „az összes reformgondolatokat az egyházmegyei és egyházkerületi gyűléseken és gyűlések által is” ébren tartásuk.⁹⁴²

A Kunhegyesi Memorandumot a mellékleteivel együtt valóban be is nyújtották a zsinatnak, ugyanakkor a kunhegyesi konferencia utáni évben több lelkipásztori értekezletet is rendeztek, ahol a Péceli Programra és a Kunhegyesi Memorandumra hivatkozva kötelezték el magukat a résztvevők azok gondolatai és értékei mellett. A konferencia eredményeinek hatását

⁹³⁸ Sebestyén Jenő: *A kunhegyesi konferencia eredményei*. Kálvinista Szemle. 1921. 09. 04. II/36. 293–294.

⁹³⁹ Uo.

⁹⁴⁰ Pálóczi Horváth Zoltán levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/6. 259. 1921. 11. 20.

⁹⁴¹ Sebestyén J.: *A kunhegyesi konferencia eredményei*.

⁹⁴² Uo.

leginkább a lelkipásztori körökben követhetjük nyomon – a zsinaton nem igazán foglalkoztak a Memorandummal.

Vass Vince pápai teológiai tanár felvetette Forgácsnak a Kunhegyesi Memorandum elvi kidolgozását.⁹⁴³ 1922-ben a Magyar Vallásos Traktátus Társulat ki is adta *Jobb jövő felé* című füzetét, amelyben a Kunhegyesi Memorandumot részletesen bemutatta az olvasóknak.⁹⁴⁴

Az elvi kifejtés voltaképpen továbbviszi a Kunhegyesi Memorandum gondolatait. Abból kiindulva, hogy az egyház feladata „az egyetlen szuverén Úr dicsőségének manifesztálása, Isten országának teljes diadala”⁹⁴⁵ megmutatja az evangéliumi igehirdetés szükségét,⁹⁴⁶ ehhez pedig kiemeli a lelkipásztor megújulásának és prófétai tisztségének jelentőségét.⁹⁴⁷ Hangsúlyozta az egyháztagság újragondolásának feladatát, és az egyházfegyelem bevezetésének elengedhetetlen voltát.⁹⁴⁸ Végül pedig kitért az egyház és az állam viszonyára is, a kettő szétválasztását látta helyesnek.⁹⁴⁹

Maga a Péceli Kör sosem alakult egyesületté, ifj. Victor szerint nem is volt róla más nyilvántartás, mint a *Reformációra* való előfizetők névsora.⁹⁵⁰ Forgács „szervezetlen mozgalomnak” nevezte, amelynek célja 1923-ban már a gyülekezet kálvinista egyházideálra való formálása volt apró lépésekben.⁹⁵¹ 1925-ben ifj. Victor János ezt írta: „Nincs mögöttünk semmiféle tábor vagy egyesület, tömörülés vagy akármilyen zárt társaság.”⁹⁵²

Forgács Gyula a Péceli Kör mozgalmára 1925-ben így tekintett vissza: „Az a program pedig, amellyel utnak indultunk, sokkal nagyobb, semhogy megvalósulása pár éven belül véghez mehetne. Mi bizva Isten kegyelmében a mostani generáció életét az előkészületek, az uttörések, a kísérletezések korszakának tekinjük s csak a következő generáció életére tekintünk úgy, mint a megvalósulások gyümölcstermő alkalmára.”⁹⁵³

⁹⁴³ Vass Vince levele Forgács Gyulához. Ráday Levéltár. C27/5. 257. 1921. 10. 14.

⁹⁴⁴ Vass: *Jobb jövő felé*.

⁹⁴⁵ Uo. 25.

⁹⁴⁶ Uo. 31–34.

⁹⁴⁷ Uo. 35–38.

⁹⁴⁸ Uo. 39–43.

⁹⁴⁹ Uo. 44–47.

⁹⁵⁰ Victor János: *Uj pálya kezdetén*. Reformáció. 1925. január. VI/1. 1–2.

⁹⁵¹ Forgács Gyula: „*Kérjétek az aratás Urát!*”. Reformáció. 1923. július. IV/7. 145–150.

⁹⁵² Victor: *Uj pálya kezdetén*.

⁹⁵³ Forgács Gyula: *Visszapillantás*. Reformáció. 1925. január. VI/1. 3–5.

5.1.1. Visszhang a lelkipásztori karból

Koszorús István szerint „1921. augusztus 24-ike a magyar református egyháznak pünkössti napja lett”.⁹⁵⁴ Az ország több pontján valóban sokan támogatták a konferencia eredményeit. Forgács megállapítása szerint a Péceli Kör első évében elérték a céljukat: a lelkipásztorok közül munkára kész sereget gyűjtöttek.⁹⁵⁵ A *Reformációt* a lelkészek fele megrendelte.⁹⁵⁶ A következő célkitűzés a többi lelkész elérése,⁹⁵⁷ valamint a program tanítók és presbiterek közti népszerűsítése volt.⁹⁵⁸

Sárbogárdon és környékén 1921 szeptemberében több lelkipásztor kifejezte a Péceli Programmal való egyetértését. 1921. szeptember 21-én a Péceli Program elfogadásával megalakult a sárbogárd-vidéki lelkészi kör Kis Dániel sárbogárdi, Kulifay László abai, Dávid Lajos alapi, Koroknay István cecei, Fülöp László igari, Bózsa Sándor sáregresi, valamint Bödy Lajos seregélyesi lelkipásztorok részvételével⁹⁵⁹ (közülük a kunhegyesi konferencián Kis, Kulifay és Bödy voltak jelen). Seregélyesen továbbképző tanfolyamot indítottak a tanítók számára, továbbá a lelkészi kör tagjai megállapodtak a konfirmációi oktatás kétévesre való meghosszabbításában, elhatározták, hogy a *Lelki próbát* fogják tankönyvnek használni, és havi rendszerességű lelkipásztori találkozót terveztek.⁹⁶⁰ A sárbogárdi lelkészi kör tagjai 1922 márciusában is összegyűltek egy értekezletre, ahol Kis Dániel, Forgács Gyula, Laky Zsigmond, Sebestyén Jenő és Galambos Zoltán adtak elő.⁹⁶¹

A tisztviselőtelepi református missziói egyházköztség⁹⁶² is elkötelezte magát a Memorandum mellett. Ezt a határozatot hozták: „A tisztviselőtelepi misszió egyháztanácsa a kúnhegyesi memorandumban foglalt eszméket és reformjavaslatokat [. . .], a memorandumot létrehozó mozgalmat örömmel üdvözli, a memorandum törekvéseit magáévá teszi.”⁹⁶³

További konferenciák is megrendezésre kerültek. A teljesség igénye nélkül megemlítnék ezek közül néhányat. A makói Bethánia fiókegylet 1921. októberi gyűlésén megjelentek is üdvözölték a kunhegyesi konferencián tett lépéseket és a memorandumot.⁹⁶⁴ Pápán 1922.

⁹⁵⁴ Koszorús: *A kúnhegyesi országos egyházi értekezlet.*

⁹⁵⁵ Forgács Gyula: *Ében haézer.* Reformáció. 1921. 09. 15. II/18. 189.

⁹⁵⁶ *A Reformáció ez évfolyama.* Reformáció. 1921. 12. 15. II/24. 241.

⁹⁵⁷ Uo.

⁹⁵⁸ Forgács: *Ében haézer.*

⁹⁵⁹ *Kiss Dániel levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/6. 256. 1921. 09. 26.

⁹⁶⁰ Uo.

⁹⁶¹ *Hírek: A sárbogárdi lelkészértekezlet.* Kálvinista Szemle. 1922. 03. 11. III/12. 84.

⁹⁶² Ma: Budapest-Nagyvárad téri Református Egyházköztség.

⁹⁶³ *A kúnhegyesi memorandum útja.* Reformáció. 1921. 10. 31. II/21. 223.

⁹⁶⁴ *A makói Bethánia fiókegylet gyűlésének jegyzőkönyvi kivonata.* Ráday Levéltár. C27/11. 54. 1921. 10. 03.

február 20-án került sor a pápai egyházmegye lelkészértekezletére, ahol Forgács Gyula, Vass Vince és Laky Zsigmond voltak az előadók. Laky az őskeresztyén gyülekezetek modelljéhez való visszatérést, valamint a teljes Szentírás érvényesítését sürgette.⁹⁶⁵

A *Debreceni Protestáns Lap* beszámolt a heves-nagykunsági egyházmegye 1922. áprilisi gyűléséről, ahol a kunhegyesi konferencia egyik résztvevője, Csomasz Dezső rámutatott „a vallástalanság, az Istentől elfordulás ijesztő módon való elterjedésére s e siralmas állapot megszüntetését szolgáló teendőkre.” Szintén a kunhegyesi konferencia szellemében megállapították, hogy a belmissziói munka szükséges, „azonban a hivatalos egyháztól különálló nem lehet, mert az egyházért, az egyházban folytatódik”.⁹⁶⁶

Kápolnásnyéken ismét Forgács Gyulát és Laky Zsigmondot találjuk B. Szabó János, Varga Sándor, Kulifay László és Nagy Vince előadók társaságában. A *Vértesalján* 1922. június 13–14-én megrendezett konferencián a református népiskolák, az egyházfegyelem, a belmissziói munkák, valamint a konfirmáció ügyét tárgyalták.⁹⁶⁷

Révész Imre debreceni lapja, a *Hit és Élet* szerint a kunhegyesi konferencia legfontosabb eredményei „a magyarországi öt református egyházkerület lelki egységének megteremtése”, valamint a „külföldi református testvérekkel való összeköttetés megkeresése és megszilárdítása”.⁹⁶⁸ A „Jelen volt” jelige alatt író szerző nagy várakozással állt a bekövetkezendő zsinat elé a gyakorlati eredmények megvalósítása kapcsán, és reménykedve várta a kunhegyesi igék testet öltését.⁹⁶⁹

A *Hit és Élet* következő száma vezércikkének ismeretlen szerzője a Memorandumot így jellemezte: „Hangja, fogalmazása, szerkesztése, a maga nemesen egyszerű és áttekinthetően világos, történelmi komolyságu stílusában, méltó a tartalmához. A tartalma pedig méltó a magyar református egyház fölébredt lelkiismeretéhez, amely ilyen öntudatosan és ilyen reményteljesen még soha és sehol sem szembesítette magával a múltat, a jelent és a jövőt, mint most Kunhegyesen. A magyar református egyházi ébredés és ujjászületés alapokmánya ez.”⁹⁷⁰ Csernák Béla⁹⁷¹ nagyváradi lapja, a *Református Híradó* egyetértéssel idézte Révész

⁹⁶⁵ *Hírek: Ébredés mindenfelé.* Kálvinista Szemle. 1922. 03. 25. III/14. 103.

⁹⁶⁶ hs: *A heves-nagykunsági egyházmegye.* Debreceni Protestáns Lap. 1922. 04. 29. XLII/17. 131–132.

⁹⁶⁷ *Konferencia Vértesalján.* Kálvinista Szemle. 1922. 07. 15. III/29. 247–248.

⁹⁶⁸ *Országos református értekezlet.* Hit és élet. 1921. 09. 11. I/15. 2.

⁹⁶⁹ Uo.

⁹⁷⁰ *A memorandum.* Hit és élet. 1921. 09. 18. I/16. 1.

⁹⁷¹ Csernák Béla (1875–1967) 1897-ben végzett a debreceni teológián. Egy évet a baseli egyetemen töltött. 1901-től Nagyváradon káplán, 1902-től Furtán, 1914-től Berettyóújfaluban, 1918-tól pedig Nagyváradon lelkész. 1922 és 1924 között bihari esperes. 1946-ban püspökké választották ugyan, de ez nem került jóváhagyásra, ezért 1947-ben lemondott, 1950-ben pedig nyugalomba vonult. A Református Híradó szerkesztője volt 1921-től. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

lapját, és „reformátori okmányok” nevezte a Kunhegyesi Memorandumot.⁹⁷² A *Hit és Élet* szerkesztőcsapata csatlakozott a magyar kálvinista mozgalomhoz, a Memorandum seregéhez.⁹⁷³

5.1.2. A Belsősomogyi Református Egyesület

Belsősomogyban sokáig nyomon lehet követni a Kunhegyesi Konferencia hatását. Kaposváron a kaposvárvidéki lelkészi körben 1921. szeptember 6-án Szabó Bálint vezetésével szintén a kunhegyesi konferencia eredményeit tárgyalták. Kovács József az egyház aggasztó jelenségeiről tartott előadást. Izsák Aladár felvetése alapján megalapították a Belsősomogyi Református Egyesületet.⁹⁷⁴ Ez az egyesület mint „szabad egyháztársadalmi szervezet” indult útnak.⁹⁷⁵

A *Dunántúli Protestáns Lap* így jellemezte az egyesület kezdeti munkáját: „Közvetlenül kapcsolódik a megújítási törekvésekbe a B.-somogyi Ref. Egyesület, mint szabad egyháztársadalmi szervezet és a belmissziói bizottság, mint hivatalos egyházmegyei szerv, amelyeket az egyházmegyei közgyűlés életre hívott. Mint újszülött gyermekeket, még bölcsőben ringatja az édesanya. Isten beszédének tiszta tejével táplálja, hogyha majd felnevekednek, segítségére legyenek a sokfelől szorongatott anyaszentegyháznak.”⁹⁷⁶

Ez a lelkészi kör 1927-ben még bizonyosan működött: 1927 márciusában a Belsősomogyi Református Egyesület Nagybajomban belmissziói napot szervezett, ahol Izsák Aladár és Szabó Bálint is tartott beszédet.⁹⁷⁷ A *Dunántúli Protestáns Lap* arról is hírt adott, hogy Kovács József ugyanebben az évben a lelkipásztorok lelki reformációjáról beszélt, illetve a Belsősomogyi Református Egyesület egy presbiteri konferenciát szervezett.⁹⁷⁸

5.1.3. A Kálvinista Szemle és a Reformáció

1922. április 20–21-én Budapesten megrendezték a holland–magyar konferenciát a *Kálvinista Szemle* és a *Reformáció* közös szervezésében. A külföldi kapcsolatok ápolásában kitüntetett szerepet kapott a holland szigorú egyházzal való kapcsolat.⁹⁷⁹ Itt a magyar lelkipásztorok

⁹⁷² A memorandum. *Egy reformátori okmány*. Református Híradó. 1921. 10. 29. I/8. 3–4.

⁹⁷³ A memorandum.

⁹⁷⁴ *Hírek: A Kaposvárvidéki Lelkészi Kör*. Kálvinista Szemle. 1921. 10. 16. II/42. 346.

⁹⁷⁵ Kovács József: *A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához*. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. 10. 03. XXXI/11. 33–34.

⁹⁷⁶ Uo.

⁹⁷⁷ *A Belsősomogyi Református Egyesület*. Dunántúli Protestáns Lap. 1927. 04. 10. XXXVIII/14. 56.

⁹⁷⁸ *A Kaposvárvidéki Lelkészi Kör*. Dunántúli Protestáns Lap. 1927. 11. 13. XXXVIII/46. 199.

⁹⁷⁹ Szabó A.: *Holland-magyar konferencia*.

közül Szabó Aladár az imádságról és a bibliamagyarázatról, Forgács Gyula pedig a református keresztyénség gyakorlati következményeiről tartott előadást. Holland részről F. W. Grosheide a Szentírás tekintélyéről, H. Bouwman az egyház és a hitvallás kapcsolatáról, valamint az egyháztagságról és az egyházfegyelemről, T. Hoekstra a református ifjúság neveléséről, B. Wielenga pedig az egyház és az evangélizáció kapcsolatáról beszélt.⁹⁸⁰ A konferenciáról Sebestyén Jenő így számolt be: „Egyházunk belső élete szempontjából [...] azért volt nagyjelentőségű ez a konferencia, mert tisztán református jellegű és szellemű volt s indirekt célja volt az is, hogy egy táborba terelje mindazokat, akik határozottan református szelleműnek kívánnak s a magyar református egyház kereteiben és érdekében végzendőnek tartanak minden evangélizációt és ébredési mozgalmat.”⁹⁸¹ A konferencia egyik megállapítása az volt, hogy „az igazi kálvinizmus nem nagyhangu beszédben, hanem alázatos szolgálatban áll Krisztusért és egyházunkért”.⁹⁸²

1922. június 6-án többek között Forgács Gyula és Sebestyén Jenő is előadott az alsónyéki lelkészkonferencián, ahol a kálvinizmus gyakorlati megvalósításáról, konfirmációi oktatásról, egyházfegyelemről és egyebekről volt szó.⁹⁸³

A *Kálvinista Szemle* és a *Reformáció* együttműködése nem tartott sokáig. 1922 júliusától kezdve ifj. Victor János több cikket írt a *Reformáció*ba, amelyekben nem is annyira burkolt kritikával illette Sebestyén történelmi kálvinizmusát. Kijelentette, hogy a kálvinista öntudat önmagában elégtelen, a belmissziói mozgalom eddig is elég jó volt,⁹⁸⁴ és vitatta, hogy valaki a „valódi kálvinizmus” egészének képviselőjében jogosan felléphet.⁹⁸⁵

Sebestyén Jenő úgy látta, hogy a Péceli Körhöz kapcsolható mozgolódás 1922 októberére túlságosan is közel sodródott az általános keresztyénséghez, és a *Kálvinista Szemle*, valamint a Bethánia közti ellentét rányomta a bélyegét a *Reformáció*val való kapcsolatra is.⁹⁸⁶ Így a *Kálvinista Szemle* és a „Forgács-féle mozgalom” útjai ebben az évben elváltak.⁹⁸⁷ Novemberben Forgács keserűen panaszkolt fel a Sebestyén részéről az ő személyét és a *Reformációt* érő kritikákat, és rámutatott, hogy a cél a belmisszió egyházasítása lenne.⁹⁸⁸ Ettől az évtől kezdve Sebestyén Jenő neve nem fordul elő a *Reformáció* szerzői között, bár Forgács időről időre

⁹⁸⁰ *Hírek: Ébredés mindenfelé.*

⁹⁸¹ Sebestyén Jenő: *A konferencia mérlege.* *Kálvinista Szemle.* 1922. 04. 29. III/18. 149.

⁹⁸² *Holland-magyar konferencia.*

⁹⁸³ *Lelkészkonferencia.* *Reformáció.* 1922. 05. 15. III/10. 79.

⁹⁸⁴ Victor: *Kálvinista belmisszió.*

⁹⁸⁵ (Victor János): *Kálvinista belmisszió.* *Reformáció.* 1922. 09. 01. III/17. 118–121.

⁹⁸⁶ Sebestyén J.: *A Bethánia-egylet és a történelmi egyházak.*

⁹⁸⁷ *A Kálvinista Szemle és a „Reformáció”.*

⁹⁸⁸ Forgács: *A vádlottak padja.*

ajánlotta a neves teológus könyveit. Forgácsék lapja 1923-tól kezdve más formátumot öltött. Innentől nem találjuk nyomát benne az általános keresztyénség és a történelmi kálvinizmus közti vitáknak, hanem inkább a misszió témája vált hangsúlyossá.⁹⁸⁹

5.2. Hatások a Dunamelléki Református Egyházkerületben

A Dunamelléki Református Egyházkerületben a Péceli Körnek több pozitív hatása is volt. Forgács Gyula 1920. november 5-én, a kerületi értekezleten elhangzott előadására hivatkozva három fontos javaslatot tárt a november 6-i közgyűlés elé az egyháztagság és az egyházfegyelem kapcsán. Az első határozat a konfirmációt érintette, ahol eldöntötték, hogy a gyülekezetekben ne legyen lehetőség arra, hogy „konfirmációi vallástételt és fogadalmat éretlen és kellő komolyságot nélkülöző gyermekek tegyenek”, és a konfirmációi életkornak legalább a 14. életévet ajánlották.⁹⁹⁰ Javasolták egy tagsági könyvecske létrehozását, amely az egyháztagok kötelességeire is figyelmeztet, valamint a presbitériumokat illetően azt, hogy végezzék el „az egyháztagok hithűségére és erkölcsi életére is kiterjedő testvériesen fegyelmező kötelességeiket”.⁹⁹¹

1921-ben az egyházkerület belmissziói bizottságot hozott létre, amelyben a Péceli Kör több javaslata is megvalósult. Az adatgyűjtés és a tanácsadás mellett határoztak tanfolyamok szervezéséről, a lelkészi és a tanítói pályák középiskolai népszerűsítéséről, valamint vallásos irodalmi termékek terjesztéséről.⁹⁹²

A Dunamelléki Református Egyházkerület 1921. október 1-jén kezdődött közgyűlésén elhatározták egy új konfirmációi vezérkönyv és káté megalkotását, valamint a Forgács által kialakított tagsági könyvecske terjesztését, illetve a gyülekezeti fegyelmezés megszervezését.⁹⁹³ Az 1920. novemberi értekezleten elhangzott javaslatok alapján a kerületi közgyűlés az egyházmegyék és a belmissziói bizottság véleményezése után egy évvel később, 1921. október 3-án a következő módon határozott: a konfirmáció reformjáról nem hoztak érdemleges határozatot, csupán egy új konfirmációi vezérkönyv és káté elkészítésével bízták meg a belmissziói

⁹⁸⁹ Vö. A „Reformáció” Olvasóihoz.

⁹⁹⁰ *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1919. évi november hó 8-án, 1920. évi november hó 6-án és következő napjain tartott évi rendes közgyűlései, bírósági ülései, továbbá az 1919. és 1920. év folyamán tartott egyházkerületi intéző bizottság ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása.* Budapest. 1921. 41.

⁹⁹¹ Uo. 41.

⁹⁹² *Szabályrendelet.* Reformáció. 1921. 11. 15. II/22. 231–232.

⁹⁹³ *Belmissziói mozgalmak.* Reformáció. 1921. 11. 30. II/23. 239–240.

bizottságot.⁹⁹⁴ A gyülekezetek figyelmébe ajánlották a *Reformációban* is hirdetett tagsági könyvecskét, és az egyháztagok identitását erősítő füzetek készítésével bízták meg a belmissziói bizottságot.⁹⁹⁵ Végül az egyházfegyelem tekintetében arra hívták fel a presbitériumokat, hogy ezt minél előbb szervezzék meg a belmissziói bizottság által kiadandó füzet útmutatásai alapján.⁹⁹⁶

Ismét egy évvel később, az 1922. október 21-én kezdődött közgyűlésen a belmissziói bizottság a konfirmáció kapcsán határozati javaslatot tárt a kerületi közgyűlés elé, amelyben többek között kimondták, hogy a konfirmáció feltétele legyen a betöltött 14. életév, valamint az úrvacsora sákramentumának őrzése miatt a konfirmandusok hite és életvitele megvizsgáltságok. A javaslatot a közgyűlés elfogadta, és az egyházmegyéknek véleményezésre elküldte.⁹⁹⁷ A későbbiekben az egyházkerület nem tárgyalta ezt az ügyet, 1923-ból egyetlen visszajelzést olvashatunk, miszerint több egyházmegye örömmel vette a megkapott útmutatót.⁹⁹⁸ A belmissziói bizottság vezetője 1924-ig Forgács Gyula volt, ő ebben az évben Pécelről Sárospatakra került, és ott folytatta a szolgálatot. Eddig az időpontig Forgács indítványozására került újra és újra a konfirmáció kérdése a kerületi közgyűlés elé, ezután a Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyveiben nem találkozhatunk ezzel a témával. Mindazonáltal elmondhatjuk, hogy a konfirmációi útmutatás terén a Péceli Kör hatása érvényesült az egyházkerületben.

5.3. A zsinat előtt

Forgács 1921. szeptember 28-án átadta a Memorandumot a zsinat elnökségének.⁹⁹⁹ Röviden beszámolt a kunhegyesi értekezletről, és jelezte, hogy nagy várakozással vannak a zsinat felé a Memorandum tárgyalását illetően,¹⁰⁰⁰ és meg vannak győződve a zsinat jóindulata felől.¹⁰⁰¹ „A memorandum ez átadásának legfőbb jelentősége abban áll, hogy egyházunk

⁹⁹⁴ *A Dunamelléki Református Egyházkerület Intéző-Bizottságának 1921. június hó 27., augusztus hó 4 és október hó 11-én tartott ülései és az 1921. szeptember hó 30-ik és következő napjain tartott évi rendes közgyűlése és bírósági ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása.* Budapest. 1921. 12.

⁹⁹⁵ Uo. 12.

⁹⁹⁶ Uo. 12.

⁹⁹⁷ *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1922. évi október hó 21-én és következő napjain Budapesten tartott őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest. 1922. 141–145.

⁹⁹⁸ *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1923. évi november hó 17-én és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest. 1923. 161.

⁹⁹⁹ *Egyházi élet.* Reformáció. 1921. 10. 15. II/20. 213.

¹⁰⁰⁰ B. Major János: *A kúnhegyesi memorandum sorsa.* Reformáció. 1921. 10. 15. II/20. 209–210.

¹⁰⁰¹ *Egyházi élet.*

törvényhozó testülete előtt igazolást nyer az a tény, hogy az egyház megújulásán munkálkodó lelkészek és egyháztagok nem elszigetelten s nem is visszavonultan, hanem nyilvánosan és egymással testvéri közösségben igyekeznek küzdeni azokért az eszményekért, amelyek az emlékiratban kifejezésre jutottak.”¹⁰⁰² Baltazár Dezső püspök az elnökség nevében átvette a Memorandumot, és azt mondta, hogy ők is látják az egyházi élet helyzetét, a dokumentum pedig sok jó gondolatot tartalmaz.¹⁰⁰³

A zsinat elé terjesztett Kunhegyesi Memorandumhoz mellékletként csatolták Nagy Béla *Zsinat előtt* című tanulmányát, a debreceni református egyház istentiszteleti rendtartását, valamint a *Reformáció* 58 cikkét, amelyek többek között az alábbi témákkal foglalkoztak: egyháztagság, egyházfegyelem, lelkészkonferenciák, konfirmáció, presbitérium, vallástanítás, istentiszteleti rendtartás, lelkészi hivatás.¹⁰⁰⁴ Ezek a Memorandum megállapításainak és javaslatainak alátámasztására, valamint részletes kifejtésére szolgáltak.

A Memorandumot a zsinat 1921. szeptember 27–29. között tárgyalta.¹⁰⁰⁵ Kormos a következőt állapította meg: „A Zsinat elé terjesztett emlékiratot 1921. szeptember 27., 28., 29-én a zsinat behatóan tárgyalta, szakbizottságainak feldolgozásra kiadta, de a döntést elodázta 1922. szeptember 24-re.”¹⁰⁰⁶ A zsinat állásfoglalására a világi sajtó is reflektált. Az *Egyetértés* című debreceni politikai napilap így számolt be a zsinat álláspontjáról: „A tagok többségének véleménye szerint a jelenlegi viszonyok nem alkalmasok új törvények hozására, sőt a meglevők lényeges módosítása sem kívánatos mindaddig, míg nyugodtabb állapotok nincsenek.”¹⁰⁰⁷ A zsinatot elnöklő Baltazár Dezső, valamint Degenfeld József világi elnök is úgy látta a beszámoló szerint, hogy „a forradalmas idők nem alkalmasak a ref. egyház törvényeinek meghatározására”.¹⁰⁰⁸

A zsinat 1922 szeptemberében újra megvizsgálta ugyan a Memorandumot, de időszzerűtlennek tartotta az egyházalkotmány átdolgozását. Ezért levették a napirendről, noha a konfirmáció tekintetében elfogadták a legalább a 12 esztendőes kort, amint arról beszámol

¹⁰⁰² *Egyházi élet.*

¹⁰⁰³ B. Major: *A kúnhegyesi memorandum sorsa.*

¹⁰⁰⁴ *A Kunhegyesi Memorandumhoz csatolt mellékletek.* Ráday Levéltár. C27/11. 53.

¹⁰⁰⁵ *A magyarországi református konvent tárgyalásai.* Prágai Magyar Hírlap. 1922. 09. 24. I/95. 4.

¹⁰⁰⁶ Kormos László: *A református egyház a magyar politikai életben.* In: Barcza Dezső (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből.* 271–298. 232.

¹⁰⁰⁷ *A református zsinat nem változtat a törvényeken.* Egyetértés. 1921. 10. 15. III/224. 4.

¹⁰⁰⁸ Uo.

a *Szózat* című keresztény politikai napilap,¹⁰⁰⁹ Az *Ujság*,¹⁰¹⁰ valamint a *Prágai Magyar Hirlap*.¹⁰¹¹

Kájel István felrótta, hogy a hivatalos egyház nem támogatja az evangéliumi munkában részt vevő lelkészeket, és a számtalan konferencián megszülető határozatokat nem hajtják végre. A hivatalos egyházi gyűléseken csak adminisztrációról van szó. A lelkészi konferenciák feladata, hogy a hivatalos egyházat is beállítsák az evangéliumi munkába.¹⁰¹² Forgács Gyula meglátása szerint az egyetemes egyház „nem bír megmozdulni és a kúnhegyesi memorandumban elősorolt bajok sajnos, változatlanul fennállanak, sőt egyre növekednek”.¹⁰¹³

Kormos szerint az 1928-ban összeült zsinat már nem foglalkozott a Kunhegyesi Memorandummal.¹⁰¹⁴ Ezt a megállapítást az 1928–1937-es IV. budapesti zsinat jegyzőkönyvei alapján annyiban kell helyesbítenünk, hogy a Kunhegyesi Memorandumot és a Péceli Kör gondolatait a missziói törvény, valamint az egyházfegyelem megalkotásához használták.

Dókus Ernő¹⁰¹⁵ egyházkerületi főgondnok, az 1928-as zsinat világi elnöke május 9-én megnyitó beszédet mondott, amelyben méltatta az egyházfegyelemről és a missziói munkáról szóló törvényeket. A missziói munkára nézve intett az egyház Isten és emberek előtti felelősségére, a missziói munka, az evangélium örök igazságai hirdetésének feladatára. A Péceli Program jeligéje csendül vissza, amikor így szól: „Isten előtti felelősségünk tudatában, az ő kezéből fogadva el a nagy megbízatást, amelyre méltóztattunk, lehetetlen nem látnunk azt, hogy az aratni való gabona sok, az arató pedig kevés. Éppen azért, Mesterünk tanácsát követve, kérjük az aratásnak Urát, küldjön munkásokat az Ő aratásába.”¹⁰¹⁶

A missziói bizottság elnöke Forgács Gyula volt, aki e dokumentum alapján tett javaslatot a törvényalkotásra. Különösen tetten érhető ez a hatás az 1933. évi III. törvénycikk bevezetésében: „A magyarországi református egyház isten lelkének engedelmeskedve, a Szentírás szellemétől és saját történelmi multjának, valamint jelenének felemelő bizonyosságaitól áthatva, a Megváltó missziói parancsának (Máté XXVIII. 18–20.) minél tökéletesebb teljesítése

¹⁰⁰⁹ *Befejezték a református zsinat idejű ülészeit.* Szózat. 1922. 09. 22. IV/217. 2.

¹⁰¹⁰ *Véget ért a református zsinat.* Az Ujság. 1922. 09. 22. XX/215. 2.

¹⁰¹¹ *A magyarországi református konvent tárgyalásai.*

¹⁰¹² Kájel István: *Egységre törekvés.* Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 34–35.

¹⁰¹³ *Forgács Gyula naplója.* 145.

¹⁰¹⁴ Kormos: *A református egyház a magyar politikai életben.* 232.

¹⁰¹⁵ Dókus Ernő (1852–1934) zempléni politikus, 1910-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka, 1926-tól a konvent és a zsinat világi elnöke (Hőgye István: *Emlékezés Dókus Ernőre.* Zempléni Múzsza. 2009. nyár. IX/2. 89–90.)

¹⁰¹⁶ *A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának jegyzőkönyve.* Budapest. 1928. 27.

céljából a missziói munkát is törvényesen szabályozott feladatai közé iktatja [. . .] valamint az egyház tagjaira nézve is kötelezőnek nyilvánítja.”¹⁰¹⁷

Az Egyetemes Konvent az egyházfegyelemmel kapcsolatban törvényjavaslatot tárt a zsinat elé. Révész 1928 áprilisában így írt: „gyülekezeti fegyelmezés nélkül nincs valódi református egyház.”¹⁰¹⁸

Dókus Ernő megnyitó beszédében arra figyelmeztetett, hogy „a kálvini egyháznak nemcsak arra kell törekednie, hogy a tiszta ígét hirdesse és a sákramentumokat helyesen szolgáltatassa ki, hanem az igaz egyház harmadik pecsétjét, a szentség kezességét, az Ige javallta egyházfegyelmet is gyakorolnia kell [. . .] Ezt a törvényjavaslatot nem szabad tisztán jogi szempontból nézni, hanem bibliai és pásztori alap gondolatát és igazságát kell szem előtt tartanunk”.¹⁰¹⁹

A törvényjavaslatot el is fogadták. Ez a törvénycikk az egyháztagokra is vonatkozott. Visszacsengenek a *Reformációban* olvasható szavak a törvény egyháztagokra vonatkozó részének indoklásában: „Az idők folyamán jórészt feledésbe ment, de az egyház áldásos működése érdekében újból erőteljesebb mértékben visszaállítandó egyházfegyelem az egyház tagjaival szemben az evangélium szellemében, nem a megtorlás, hanem a szeretet fegyvereivel gyakorlandó.”¹⁰²⁰ A törvény a Máté 18 eljárása értelmében a lelkipásztor részéről való négy szemközti intéssel kezdődik, az egyházközségi bíróság két tagja jelenlétében való ismételt intéssel folytatódik, és csak ezután állítható bíróság elé.¹⁰²¹

Az egyháztagokkal szembeni büntetések ezek voltak: feddés, választás és választhatóság jogától való megfosztás, az úrvacsorától való eltiltás, az egyháztagok jogaitól való megfosztás.¹⁰²² A Péceli Kör által hirdetett egyházfegyelem itt tehát utat tört a „hivatalos egyházba”.

¹⁰¹⁷ 1933/III. tc. 1. §. *Törvénycikk az egyház missziói munkájáról.* **In:** *A Magyar Református Egyház törvényei.* 115–116.

¹⁰¹⁸ Révész: *A gyülekezeti fegyelmezés ügye a zsinat előtt.*

¹⁰¹⁹ *1928-as zsinati jegyzőkönyv.* 25.

¹⁰²⁰ 1933/VI. tc. 46. §. *Törvénycikk az egyházi törvénykezésről.* **In:** *A Magyar Református Egyház törvényei.* 153–195.

¹⁰²¹ M.f.

¹⁰²² 1933/VI. tc. 47. §. M.f.

5.4. Hatások a határon túl

5.4.1. Erdély

A Péceli Kör mintájára jött létre Erdélyben a Vécsi Szövetség. E mozgalom ötlete először 1921. július 4-én merült fel, amikor a kolozsvári teológián Csíky István marosvécsi, Gönczy Lajos¹⁰²³ gyulafehérvári, Hegyi András körtvélyfáji, Kosa Mihály vajdakamarási, Mátyás Ernő¹⁰²⁴ székelyföldvári, Kovács Benedek kézdivásárhelyi, Soós Béla¹⁰²⁵ árvapataki és Zoltáni Pál sáromberki lelkipásztorok elhatározták, hogy „egymás keresztyén életének és munkájának elmélyítése, megszervezése céljából” összehívják egy konferenciát.¹⁰²⁶

Fekete Makkai Sándor¹⁰²⁷ és Tavaszy Sándor¹⁰²⁸ kezdeményezését is kiemeli.¹⁰²⁹ Az 1921. augusztus 9–14. között lezajlott marosvécsi értekezleten megalakult szövetség¹⁰³⁰ célja az egyház lelki megújítása volt.¹⁰³¹ Makkai Sándor visszatekintése szerint „a magyarországi Péceli Kör, az erdélyi Vécsi Szövetség egymástól teljesen függetlenül, egymástól sokban eltérő helyzetben ugyanazt az utat találta meg a Lélek indítására, a missziói munkához”.¹⁰³²

Visky későbbi visszaemlékezése szerint a Vécsi Szövetség „egyetlen célja az egyház lelki megújítása volt”.¹⁰³³ A missziót a gyülekezet ügyévé kívánta tenni, és a szövetség tagjai

¹⁰²³ Gönczy (Gönczi) Lajos (1889–1986) Kolozsváron végezte a teológiát. 1914-től Gyulafehérváron, 1922-től Décsen volt lelkész. 1923-tól 1948-ig Kolozsváron gyakorlati teológiai tanár volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰²⁴ Mátyás Ernő (1888–1950) Kolozsváron végezte el a teológiát 1911-ben. 1914-től Székelyföldváron volt lelkipásztor. 1925-től Sárospatakon újszövetségi tanár volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰²⁵ Soós Béla (1896–1945) Kolozsváron végezte el a teológiát 1918-ban. Brassón és Kézdivásárhelyen volt káplán, illetve 1924-ig árvapataki lelkészként szolgált. Ezután el kellett hagynia Erdélyt. 1933-tól debreceni lelkész, 1938-tól helyettes, 1942-től rendes egyháztörténeti teológiai tanár volt Debrecenben. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰²⁶ Nagy Géza: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában.* In: Nagy Géza: *Akik kősziklára építettek. Egyháztörténeti dolgozatok.* 221–241. 223.

¹⁰²⁷ Makkai Sándor (1890–1951) Kolozsváron végezte el a teológiát 1912-ben. 1915-től Vajdakamaráson volt lelkipásztor, 1918-tól pedig Kolozsváron rendszeres teológiai tanár lett. 1926-tól lemondásáig, 1936-ig kolozsvári lelkész és erdélyi püspök volt, ezután Debrecenbe került a gyakorlati teológiai tanszékre. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰²⁸ Tavaszy Sándor (1888–1952) Kolozsváron végezte el a teológiát. 1920-tól helyettes tanár, 1921-től rendes tanár volt az egyháztörténeti tanszéken, 1926-tól pedig dogmatikát tanított. 1937-től az erdélyi egyházkerület főjegyzője lett. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.*)

¹⁰²⁹ Fekete Károly: *A kisebbségi létparadoxon tusája Makkai Sándornál.* In: Makkai Sándor: *Magunk revíziója.* 5–44. 19.

¹⁰³⁰ Uo. 19.

¹⁰³¹ Makkai Sándor: *Élő gyülekezet.* Református Egyetemes Konvent. Budapest. 1949. 74.

¹⁰³² Uo. 74.

¹⁰³³ Visky István: *A Magyar Református Egyház élete az elcsatolt részekben 1920–1941 között.* Confessio. 2010. XXXIV/2. 55–92.

között az evangélium alapján családi, testvéries viszonyt akart teremteni,¹⁰³⁴ egy „hívőlelkű papi munkaközösség érdekében” fáradoztak.¹⁰³⁵

A Péceli Körhöz hasonlóan a Vécsei Szövetség Makkai Sándor szavaival arra a megállapításra jutott, „az egyház nem akart egyház lenni, s lényegét a nemzeti ellenállás, majd a nemzetmegtartás feladatában látta. Az egyház legfontosabb, sőt egyedül lényeges szolgálata a tiszta igehirdetés, gyülekezeti istentiszteleti és evangelizációs formájában s döntő tisztsége a lelkipásztorság [. . .] Az intézményes és adminisztráló hivatalos egyházi szervezet önmagáért való életének napjai meg vannak számlálva, a lelki, missziói egyház kegyelmi ideje következik”.¹⁰³⁶ Nagy Géza a Vécsei Szövetséget az erdélyi egyházkerület egyik legfontosabb szövetségének nevezi.¹⁰³⁷ Munkáját Makkai szerint az egyházmegyék, majd az erdélyi, később pedig a királyhágómelléki egyházkerület is elfogadta.¹⁰³⁸ Vásárhelyi János későbbi püspök¹⁰³⁹ azonban igencsak tartózkodóan viszonyult ehhez az evangéliumi körhöz: „már az első megindulásnál a szövetséges munkának pietistáskodó módszereit, szektás ízű magatartását a hivatalos egyházzal szemben ellenszenvesnek találtam.”¹⁰⁴⁰

1922 januárjában Kolozsvárt 80 résztvevővel egy 10 (!) napos konferenciát tartottak, amelynek a témái meglehetősen hasonlítottak a Péceli Körben felvetődő kérdésekhez. A lelkipásztori munkáról, világnézeti kérdésekről, a vallásos nevelésről és egyéb témákról hangzottak el előadások többek között Kecskeméthy Istvántól,¹⁰⁴¹ Vásárhelyi Jánostól, Tavasz Sándortól és Makkai Sándortól.¹⁰⁴²

A Vécsei Szövetség irányvonalát jól mutatják a konferenciákon előkerülő témák: „evangéliumi szabadság, de emellett szorgalmas gyülekezeti pásztoráció, tanítás, fegyelmezés és mind ennek alapjaként a Bibliával való intenzív foglalkozás.”¹⁰⁴³ Nagy Géza értékelésében a Vécsei Szövetség hatása „sokkal erősebb tényező az egyház mai kormányzásában, mint ahogy

¹⁰³⁴ Makkai: *Élő gyülekezet*. 75.

¹⁰³⁵ Nagy G.: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában*. 223.

¹⁰³⁶ Makkai Sándor: *Szolgálatom*. Református Zsinati Iroda. Budapest. 1990.

¹⁰³⁷ Nagy G.: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában*. 221.

¹⁰³⁸ Makkai: *Élő gyülekezet*. 75.

¹⁰³⁹ Vásárhelyi János (1888–1960) Kolozsváron végezte el a teológiát. 1911-től beszercei, 1919-től dési, 1921-től pedig kolozsvári lelkész volt. 1923-ban esperes lett, 1926-ban az erdélyi egyházkerület főjegyzője, 1936-tól pedig püspöke volt. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹⁰⁴⁰ Vásárhelyi János: *Részlet Vásárhelyi János önéletrajzából*. Confessio. 1988. XXII/4. 90–95.

¹⁰⁴¹ Kecskeméthy István (1864–1938) Budapesten végezte el a teológiát. 1890-től Budán volt segédlelkész, 1894-től pedig Pakson lelkészkedett. 1895-ben Kolozsvárra került teológiai tanárnak, és 1936-ig ott tanított. (Zoványi: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*.)

¹⁰⁴² *Erdélyi lelkésztestvéreink*. Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 39.

¹⁰⁴³ Nagy G.: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában*. 226.

azt a külső jelenségekből sokan gondolnák. És ami a legfőbb, talán legáldásosabb eredmény, ez a szellem észrevétlenül átfőrtálta az egész papság szellemét”.¹⁰⁴⁴

5.4.2. Csehszlovákia

A *Reformáció* hatása a csehszlovákiai magyarokhoz is eljutott. 1921 augusztusában egy poprádi konferencián elfogadták a Péceli Programot, csatlakoztak a Kunhegyesi Memorandumhoz, és 1922 októberétől egy evangéliumi lap indítását tervezték.¹⁰⁴⁵ Dancsházy Sándor tekeházi lelkipásztor javaslatára a máramarosi-ugocsai egyházmegye a szigorúbb egyházfegyelem bevezetése mellett döntött. A lehetséges fegyelmi büntetések között volt a dorgálás, a pénz-büntetés, a választójogtól való megfosztás, az úrvacsorától való eltiltás, illetve az egyházból való kizárás is. A „ruszinszkói front, a *Reformáció*nak podkarpatskarussi gárdája” célul tűzte ki az egyházi kényszeradót, a kényszertagság eltörlését, a bibliai-reformátori megújulást.¹⁰⁴⁶

A Kunhegyesi Memorandum egyik támogatója Benkő Victor sároroszi lelkipásztor volt. Gyülekezetük presbitériuma a Péceli Program és a Memorandum szellemében sürgette a kálvinista-evangéliumi megújulást, az egyház és az állam szétválasztását, az egyházi fegyelem bevezetését, valamint azt, hogy „a lelkészek igazi pásztorok, misszionáriusok legyenek, s az egyház maga a Krisztusban hívő lelkek közössége, szentek egysége legyen”.¹⁰⁴⁷

5.4.3. Hollandia

A Péceli Körre a holland reformátusok is figyeltek. Láttuk korábban, hogy Pécelre és Kunhegyesre is majdnem eljutottak a hollandok. Szabó Aladár a Holland Református Egyházak (Gereformeerde Kerken in Nederland) *De bazuin* című folyóiratában így tájékoztatta az olvasókat a konferenciáról: „Miután érdekes előadásokat olvastak fel és vitattak meg, egy memorandumot állítottak össze, amely rámutatott a Magyar Református Egyház hibáira, és kifejezte azt a határozott kívánságot, hogy az egyház teljesen Isten Igéje szerint szerveződjön.”¹⁰⁴⁸ A *De Nederlander* a keresztyénség magyarországi nagy lehetőségéről beszélt az

¹⁰⁴⁴ Nagy G.: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában*. 239.

¹⁰⁴⁵ Benkő Victor: *A „Reformáció” ügye Cseh-Szlovákiában*. Reformáció. 1922. 07. 01. III/13. 101–102.

¹⁰⁴⁶ Uo.

¹⁰⁴⁷ Benkő Victor: *A kunhegyesi memorandum Cseh-szlovákiában*. Reformáció. 1922. 11. 15. III/22. 161–162.

¹⁰⁴⁸ „Nadat interessante verhandeligen waren gelezen en besproken, werd een memorandum opgesteld, welke de gebreken der Hongaarsche Gereformeerde kerk aantoonde, en den krachtigen wensch uitsprak, dat de kerk moet trachten zich geheel naar het Woord Gods te organiseeren.” Szabó Aladár: *Twee gewichtige vergaderingen in Hongarije*. De bazuin. 1921. 11. 12. LXIX/45.

ébredési mozgalomként bemutatott Péceli Kör kapcsán, és a Péceli Program holland fordítását is közreadták.¹⁰⁴⁹

5.4.4. Észak-Amerika

A Clevelandi Első Református Egyház lelkipásztora, Tóth Sándor szoros figyelemmel kísérte a Péceli Kör létrejöttét, és a *Reformációt* is nagyobb összeggel támogatta, amint azt már korábban említettük. A clevelandi reformátusok között „megalakult az első evangéliumi lelkészi kör”:¹⁰⁵⁰ az Erie-tó délkeleti partjain lévő amerikai magyar reformátusok között létrehozták az úgynevezett Bethesda-kört, valamint a keleti lelkészi kör.¹⁰⁵¹ A Bethesda-kör alapító lelkészeinek névsora: Ujlaki Ferencz (Fairport), Bakay Árpád (Akron), Kozma Mihály (Lackawanna), Kiss Gyula (Cleveland) és Tóth Sándor (Cleveland).¹⁰⁵²

E lelkipásztorok csapata „teljes szívvvel odaállott a *Reformáció* mellé”.¹⁰⁵³ Clevelandben 1921. január 30-tól február 3-ig egy ötnapos evangélizációs héten az egyháztagságról és az egyházfegyelemről voltak előadások,¹⁰⁵⁴ amelyeken mintegy 180 ember vett részt.¹⁰⁵⁵ Megszervezték a Bethesda Lelkészi Kört, és elhatározták, hogy minden hónapban egy-egy evangélizáló sorozatot rendeznek.¹⁰⁵⁶ A Bethesda-körben 1921 júniusára hét lelkipásztor és 14 gyülekezet volt.¹⁰⁵⁷

A Bethesda-körben a Péceli Körtől eltérően inkább az evangélizációval, illetve az oda tartozó lelkészek kapcsolatának szorosabbra vonásával foglalkoztak. Miközben az alakuló ülésen volt szó az egyházfegyelemről és az egyháztagságról, ezt a további gyűlésekről nem mondhatjuk el, hiszen inkább azokkal a tévtanításokkal foglalkoztak, amelyek az amerikai magyar egyházakban igencsak elterjedtek.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁴⁹ *Indrukken van het godsdienstig leven in Hongarije*. De Nederlander: Christelijk-Historisch dagblad. 1921. 08. 13. 8530. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

¹⁰⁵⁰ Kiss Gyula: *Bethesda Lelkészi Kör*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 02. 12. XXII/7. 2–4.

¹⁰⁵¹ *Hírek Amerikából*. Reformáció. 1921. 03. 15. II/6. 69–70.

¹⁰⁵² Kiss Gy.: *Bethesda Lelkészi Kör*.

¹⁰⁵³ *Hírek Amerikából* (03.15).

¹⁰⁵⁴ Uo.

¹⁰⁵⁵ Kiss Gy.: *Bethesda Lelkészi Kör*.

¹⁰⁵⁶ Uo.

¹⁰⁵⁷ *Hírek Amerikából*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 129–131.

¹⁰⁵⁸ Tóth Sándor: *A Bethesda-kör működése*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 03. 26. XXII/13. 4.

Így 1921. február 27. és március 2. között a keresztségről, Jézus visszatéréséről és az evangélizációról volt szó,¹⁰⁵⁹ 1921. október 31. és november 5. között pedig olyan témákról, mint a reformáció lényege, a személyes evangélizáció, a nők szerepe az egyházban, vagy az egyház és az ifjúság.¹⁰⁶⁰ Ezekről az evangélizációs estékről az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* egészen 1925-ig rendszeresen hírt adott.

¹⁰⁵⁹ Ujlaky Ferencz: *A toparti egyházak nagyhete*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 02. 26. XXII/9. 8.

¹⁰⁶⁰ Melegh Gyula: *A Bethesda lelkészi körről*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 11. 26. XXII/48. 2–3.

Zárszó

Az első világháborút követő időszak igencsak intenzív volt a Magyar Református Egyház életében is. Az útkeresés idejében a Péceli Kör mozgalma fontos szerepet játszott az egyház megújulási kísérletei között. Prófétai hangvételükkel, azonnali cselekvésre buzdító szavaikkal, a mozgalomhoz tartozó személyek által szervezett konferenciákkal sok olyan hatást gyakoroltak az egyház életére, amely nagyban hozzájárult a Magyar Református Egyház identitásának megerősödéséhez. A péceli, majd a kunhegyesi értekezlet megszervezése jól jelezte, hogy milyen nagy igény volt erre az evangéliumi megújulásra. Az értekezletek mögött nem állt semmilyen hivatalos szervezet, sem a zsinat, sem a konvent. Mindez a lelkipásztorok és a gyülekezetek ügye volt.

Láthattuk, hogy a Péceli Kör mozgalmában a hitvallásos kálvinizmus és a belmissziói keresztyénység jegyei, hatásai egyaránt fellelhetők. A Péceli Kör nagy hangsúlyt fektetett a gyülekezetek jelentőségére és a gyülekezetben folyó missziói munka megerősítésére. Éppen ezért a Péceli Kör legfontosabb témájának az egyháztagság és az egyházfegyelem kérdése tekinthető. A vallástalanodás, a szekularizáció idején talán merésznek tűnhetett az egyháztagok kötelelességeinek hangsúlyozása és a fegyelmi vétségek komolyan vétele. Azonban azok a gyülekezetek, ahol bevezették az egyházfegyelmet, ahol szigorúbban vették az egyháztagságot, ennek hosszú távú hasznát is látták. A két világháború között az egyház megerősödött, lelkipásztorok tucatjai vonták szorosabbra testvéri kapcsolataikat, és a református evangéliumi munka sok jó gyümölcsöt hozott.

Elmondhatjuk, hogy a Péceli Kör egy olyan mozgalom volt, amelyre joggal tekinthet úgy a hívő ember, hogy azt Isten a Magyar Református Egyház megújítására használta, a 19. században sokszor túlságosan is erős liberális, racionalista világnézettel szemben egészséges, evangéliumi hangot szólaltatott meg az egyházon belülről. Olyan profétai hangot, amelyre nagy szüksége volt az akkori elcsüggedt, identitását kereső egyháznak.

A Péceli Kör virágkora a péceli konferenciától 1922-ig tartott. Jelentőségéből, hatásából akkor vesztett a legtöbbet, amikor Sebestyén Jenő az általános keresztyéniséggel folytatott vitája során 1922 őszén a mozgalom központi alakjával, Forgács Gyulával is összekülönbözött. Ezután a Péceli Kör hatásai leginkább a *Reformáció* című folyóiratban követhetőek csak nyomon. Mindazonáltal mégis volt az egész Magyar Református Egyházat érintő hatása a mozgalomnak. Az egyháztagságról, az egyházfegyelemről és a konfirmációról szóló, egyértelmű javaslatok nem kerültek ugyan általános bevezetésre, azonban Forgács személyének köszönhetően a Dunamelléki Református Egyházkerületben már 1921-től kezdve részlegesen megvalósították azokat, valamint az 1928-as zsinat törvényeiben is láthatjuk ezek nyomait. A gyülekezetektől kiinduló igény így a zsinatnál végső soron meghallgatásra talált.

A Péceli Kör kérdései ma is aktuálisak, talán jobban, mint valaha. A konfirmáció, az egyháztagság, az egyházfegyelem, vagy éppen a lelkipásztori jövedelem problémáira ma is válaszokat keresünk. Elődeink példája bátoríthat minket mai küzdelmeinkben, tanulhatunk az akkori megoldásokból, és a mai korra alkalmazva megpróbálhatjuk megvalósítani azokat.

Az egyház rendeltetése mind a mai napig változatlan. Az egyház Ura ugyanaz ma, mint a Péceli Kör idejében, és népét ugyanarra hívja el. Nekünk sincs más feladatunk, mint Krisztus evangéliumának hirdetése és Isten dicsőségének felragyogtatása ebben a világban. A Péceli Kör tagjai helyt álltak ebben a feladatban. Felismerték Krisztustól kapott küldetésüket, és megtették, amit az Úr rájuk bízott.

„Annakokáért mi is, kiket a bizonyságoknak ily nagy fellege vesz körül, félretéve minden akadályt és a megkörményező bűnt, kitartással fussuk meg az előttünk levő küzdő tért. Nézvén a hitnek fejedelmére és bevégezőjére Jézusra, a ki az előtte levő öröm helyett, megvetve a gyalázatot, keresztet szenvedett, s az Isten királyi székének jobbára ült” (Zsid 12,1–2).

1. Függelék – A Péceli Program

Alulirottak, a magyar református egyháznak Péczelen 1920. évi augusztus hó 17–20-ik napjain együtt volt lelkipásztorai miután újból bizonyosságot szereztek a Szentírásból Istennek elhívása felől és miután a nemzetünket és vele együtt egyházunkat is ért pusztító megrázkódtatásokból úgy látták, hogy az embereket újjászülő isteni kegyelem nagy aratására ebben a nemzedékben értek meg a mezők: Isten lelkétől kényszerítve érezték magukat arra, hogy egymással az alább kifejezett meggyőződésekben és kitűzött célokra szoros szövetséget kössenek.

I.

Alulirottak alázatos hálaadással bizonyosságot tesznek arról, hogy a maguk életében megismerték Istennek a Jézus Krisztusban megjelent megváltó szeretetét, melyben az elgyötört világ minden bajának egyedüli elégséges orvosságát is tudják és vallják.

Örvendező lélekkel adnak hálát Istennek azért, hogy e megváltó szeretetről való bizonyágtételre a református egyház szolgálatában nyertek elhívást, mely egyház eleitől fogva e bizonyágtételre rendeltetett és ma is ebben vallja a maga létjogosultságát.

Megkeseredett szomorúsággal szemlélik egyházuknak lelki erőben, tagjai erkölcsében és anyagi életképességében való megrokkánását annak következtében, hogy benne az élő bizonyágtétel, mely megteremtette és százados veszedelmeken át is megtartotta, elhalványodott.

Szorongó lélekkel állapítják meg, hogy napjaink viharos eseményei válaszút elé állítják az egyházat, úgy látják, hogy rövidesen el kell dőlnie, vajjon képes-e az egyház multjához és eszményeihez méltó életre megújhódnia, vagy pedig elítéltetik a halálra és csufságos elgyengülésre, sőt tekintélyes részben a felozlásra.

Hirdetik azt a meggyőződésüket, amelyet a Szentírás és az egyház történelme csalhatatlanul tanít, hogy az egyház megújhódására egyetlen út vezet, az t. i. ha tagjaiban és vezetőiben visszatér annak a Jézus Krisztusban kijelentett kegyelemnek megtapasztalására, melyről való bizonyágtétel a létjogosultsága.

E végből az egyház életfeltételeként állítják fel azt, hogy az egyházat alkotó gyülekezetek élén oly lelkipásztorok álljanak, kiket Isten e bizonyágtétel szolgálatára belsőleg elhívott s a gyülekezetek a Jézus Krisztusban hívő emberek testvéri szeretet- és munkaközösségeivé építtessenek át.

II.

Áthatva a fent vallott közös meggyőződésektől, alulírottak Isten és egymás színe előtt ünnepélyesen fogadják, hogy minden erejüket egyházuk ily értelmű megújítására szentelik.

Igehirdetésükkel, minden egyéb lelkipásztori munkájukkal és személyes életükkel alkalmasak igyekeznek lenni arra Isten kezében, hogy az egyháznak mennél több tagja eleven kapcsolatba jusson Isten kegyelmével és növekedjék abban a Jézus Krisztus által.

Céltudatosan törekedni fognak arra, hogy ily élőhitű egyháztagokat a gyülekezeti szolgálatban való munkatársakká neveljenek, különös gondot fordítva arra, hogy a gyülekezeti tisztségekben levők, főképp a presbyterek szintén alkalmasak legyenek a gyülekezetnek a Jézus Krisztusban való építésére.

Azon fognak munkálkodni, hogy a gondjaikra bizott egész gyülekezet alapos és bölcs átmenettel megszűnjék a kényszertagok nehézkes tömege lenni és az Isten igéjének értelmében vett öntudatos tagok önkéntes csatlakozásával létrejött hívő gyülekezetté válják, melynek minden tagja aláveti magát az Isten igéje és a testvéri közösség fegyelmezésének.

Kötelességüknek tartják a vezetésük alatt álló gyülekezet öntudatába belevinni a gyülekezet méltóságának azt a követelményét, hogy bizonyágtételének szolgálatát anyagilag is az önmaga önkéntes adományaival tartsa fenn és ne támaszkodjék olyan anyagi erőkre, melyek nem a Krisztus evangéliumáért való felelősségből fakadnak.

Ébreszteni és ápolni fogják a gyülekezetükben a keresztyénség egyetemességének tudatát és az ebből fakadó felelősségérzetet más gyülekezetekért, valamint az Isten országáért bárhol folyó bármilyen munkáért.

III.

Alulírottak amikor fenti kötelességek teljesítését megfogadják, tudatában vannak annak, hogy Isten segítsége mellett reá vannak utalva egymás segítségére is és ezért érzik egymásért való felelősségüket is. Ebből a tudatból és érzésből kifolyólag egymással baráti kötelékben egyesülnek, mely minden tagjától testvéri bizalmat és hűséget feltételez egymás iránt.

Megigérik egymásnak, hogy levelezés, személyes érintkezés és egymásért való buzgó imádkozás által a barátságot ápolni fogják, hogy egyiküket se hátráltassa munkájában az az érzés, mintha magára volna hagyatva nehézségei között vagy örömeivel.

Megigérik egymásnak azt is, hogy ha e szövetség alapját képező meggyőzések és törekvések miatt bárkit bármilyen támadás ér, azzal szemben egymást hűségesen támogatni és segíteni fogják.

Elhatározzák, hogy baráti körük közös ügyeinek intézésével megbiznak néhányat önmaguk közül,

Megbizzák a vezetőséget azzal, hogy minden évben egyszer hívja össze a baráti kör minden egyes tagját bizalmas, lehetőleg több napig tartó együttlétre és készítse el annak tárgysorozatát, mely legyen alkalmas nemcsak a közös gyülekezetépítő mozgalom kérdéseinek tisztázására, hanem lelki elmélyedésre és teológiai továbbképzésre is.

Megbizzák továbbá a vezetőséget, hogy ügyeljen fel arra, hogy a baráti kör tagjai egymást a kölcsönös buzdítás és tanácsolás végett, az illető gyülekezet érdekei és szükségei szerint meglátogassák.

Felhatalmazzák ugyancsak a vezetőséget arra, hogy a baráti kör kötelékébe bevonjon oly református lelkipásztorokat, akik a fenti meggyőzéseket magukéinak vallják s akiket ezenkívül a baráti közösség két tagja személyes barátság alapján beajánl. Ugyszintén felhatalmazzák a vezetőséget, hogy e baráti kör tagjai között felmerülő minden panasz esetén a Szentírás értelmében való testvéri fegyelmezést gyakorolja.

Kimondják, hogy szükségét érzik egy folyóiratnak, mely alkalmas volna közösségük ápolására és közös gyülekezet építő mozgalomuk előmozdítására.

IV.

Alulírottak tudatában vannak egyfelől annak, hogy egyházuk lelkipásztorainak és tagjainak soraiban sokan vannak, akik vagy teljesen egyetértenek a fenti meggyőzésekkel és célokkal, vagy azonnal egyet fognak érteni azokkal, mihelyt megismerkednek velük; másfelől pedig azt is érzik, hogy a más véleményen levők előtt is kötelességük addig hirdetni e meggyőzések igazságát és e törekvések sürgősségét, míg ők is magukévá nem teszik azokat.

Évégből megbizzák vezetőségüket, hogy alkalom és lehetőség szerint rendezzen megfelelő nyilvános értekezleteket, kurzusokat stb. lelkészek, világi egyházvezetők, gyülekezeti munkások stb. számára azzal a céllal, hogy az egyház megújítására vonatkozólag fentebb kifejezett eszméket velük megismertesse és elfogadtassa.

Szükségesnek látják azt is, hogy meggyőződéseiknek és törekvéseiknek az egyház legszélesebb köreiből való elterjesztésére a baráti közösség tagjai minden erre felhasználható sajtó szervet rendszeresen igénybe vegyenek.

Óhajtandónak tartják azt is, hogy ugyan e célból közülük egyesek utazásokat tegyenek és előadásokat tartsanak oly gyülekezetekben és egyházi gyűléseken, melyek ezt szívesen veszik.

Végül alulírottak segítségül hívják az örökkévaló Istent, hogy kegyesen véve egyszerű szolgálóinak mindezen: elhatározását és fogadását, használja fel baráti közösségüket arra, hogy kegyelme bővelkedjék mindnyájuk életében és megsokasodjék azoknak ereje, akik az egyházban az Ő dicsőségének megnyilvánulásaiért munkálkodnak.

2. Függelék – A Kunhegyesi Memorandum

A Kúnhegyesen, 1921. augusztus 23–25. napjain tartott Országos Egyházi Értekezlet Memoranduma a Magyar Református Egyház Főtitizteletü és Méltóságos Zsinatához.

Főtitizteletü és Méltóságos Zsinat!

Alulirott lelkipásztorok, tanárok, tanítók, gondnokok és presbiterek, akik összegyültünk Kúnhegyesen egymás hitének erősítésére, szeretett Anyaszentegyházunk jelen válságos helyzetének és hivatásunkkal járó kötelességeink megvitatására, – szivünk mélyéből üdvözöljük a Magyar Református Zsinat összes tagjait abból az alkalomból, hogy a megpróbáltatások napjaiban többször megakadályozott munkájuk folytatására a közeli hetekben ismét összesereglenek.

Kivánjuk és buzgó imánkban kérjük is a kegyelmes Istent, hogy a Szent Lélek vezérelje zsinati Atyáink tanácskozásait és segítse olyan üdvös törvények alkotásában, amelyek Isten országának, Megváltónk a Jézus Krisztus evangéliumának diadalát segítsék elő úgy szenvedő Anyaszentegyházunkban, mint megcsonkított, de újraéledő magyar Hazánkban.

Meg vagyunk győződve, hogy zsinati Atyáink teljes tudatában vannak annak, hogy e történelmi idők, amelyek bezártak előttünk egy korszakot, a sok szenvedés, megaláztatás és veszteség fájdalmai mellett itélettel is sujtják Anyaszentegyházunkat. Bár tudjuk, hogy nem egyedül állunk s hogy a többi keresztyén felekezetek sem dicsekedhetnek azzal, hogy mindeneket megcselekedtek, amit cselekedniök kellett volna, mégis Isten előtt alázatosan leborulva, orcánk pirulásával kell megvallanunk, hogy Jézus Krisztus evangéliumát, amelyet a Mindenható Isten minden népek üdvösségére rendelt, nem hirdettük az iskolában és szószékben s nem tettünk arról bizonytságot életünkkel és önfeláldozó szolgálatunkkal oly mértékben, hogy útját állhattuk volna a hitelenség terjedésének és nem tudtunk híveinkből olyan sereget toborozni, amely a nemzet testét-lelkét alattomosan emésztő bűnök légióival

felvehette volna a harcot. Gyarló erőnket feljebb becsültük a kelletténél, emberi belátásra, megértésre és szeretetre számítottunk inkább, mint Isten kegyelmére, hűveink önkéntes buzgó áldozatkészsége helyett külső segítségekre támaszkodtunk; elnéztük, hogy egyházunk kerítésein rést ütnek ellenségeink s szabadon terjesztik a hitetlenséget, a képmutatást, a szektárius tévelygéseket; elnéztük, hogy egyházi életünk szinte teljesen anyagi utakra tévedt s a szentek egységének mennyei kötelékei helyett csak a száraz adminisztráció bizonytalan és sokszor személyeskedő szálai tartják össze a félig már bomladozó kővetet. Így azután méltán csaptak össze fejünk felett saját bűneink hullámai: egyház-tagjaink nagy része Mammont imád s nemcsak megveti Krisztus evangéliumát, hanem egyenesen egyháza ellen fordul; megadják sokan a kényszeradót, ha megadják, de szívüket maguknak tartják; hirdettetik az Ige, de sok helyt üres templomoknak; Istennek tisztelete megrövidült, a megváltott lelkek hálaéneke meggyöngült, merev választófalak emelkedtek még az egy szőlőben munkálkodó szolgálk között is, a lelkészek, a tanítók, a presbiterek és a gyülekezet között. Leesett fejünk koronája! Itt van egyházunk szétdarabolva, itt állunk tehetetlenül, megszégyenítve s a porig megalázva!

Adjon a kegyelmes Isten szívünkbe igaz bűnbánatot és bocsássa meg bűneinket Jézus érdeméért.

Az Isten kegyelmének nagy ajándéka azonban az a reménység, amely tudja, hogy a felhők mögött a megbocsátó és újjászülő kegyelem napja ragyog, amely tudja, hogy a mi Istenünk emésztő tűz ugyan, de kegyelmes Atyánk is a Krisztusban.

Istennek legyen hála azért a reménységért, amely elénk tárja egyházunk boldogabb jövőjét. Istennek legyen hála, hogy e reménységgel megáldott minket is, egyházunk egyszerű szolgálk. Ez a reménység ösztönöz minket arra, hogy foglalkozunk egyházunk e válságos helyzetében a kibontakozás kérdéseivel. Ez a reménység bátorított minket arra is, hogy jelen emlékiratunkkal felkeressük egyházunk törvényhozó testületét, felhívjuk zsinati Atyáink figyelmét némely fontos körülményre és tisztelettel előterjesszük egyházunk boldogulását kereső kéréseinket.

Amikor szemlét tartottunk egyházunk helyzete és ama feladatok felett, amelyeknek megvalósítása meggyőződésünk szerint nélkülözhetetlen nemzetünk újraépítésének munkájában, megállapítottuk, hogy abban a korszakban, amelynek küszöbén állunk s amelynek alapjait talán századokra most kell leraknunk, Magyar Református Egyházunk csakis abban az esetben töltheti be misszióját, ha megújul Annak Lelke által, aki mindeneket megújít. A betegség oly nagy, a veszteség oly súlyos, a múltó kezdeményezésekkel takaródzó mulasztások oly vesze-

delmeket rejtenek magukban, amelyek egyenesen Isten megmentő, megújító kegyelméhez utalják Egyházunkat úgy tagjaiban, mint intézményeiben.

Nem tételes törvényektől várunk mi megújulást, hanem Isten lelkétől. Várunk azonban olyan törvényeket, amelyek Isten megújító munkájának ösvényt készítenének a kietlenben.

Szükségtelen részleteznünk azt a szomorú gyakorlatot, amely az utóbbi évtizedeken egyházi életünk legfőbb tényezőinek: a hitéletnek, az evangélium missziói hirdetésének, a keresztyén erkölcsök gyakorlásának, a szeretet szolgálatának nagy kérdéseit háttérbe szorította, sőt lehet mondani, sok esetben mellőzte éppen ott, ahol e kérdéseknek első sorban kell vala tárgyalatniok: presbiteri, az egyházmegyei, a kerületi és a konventi gyűléseken.

Feltűnő volt az a közöny, amellyel egyházi hatóságaink viseltettek a világháború előtt a nagyrészt magánbuzgóságból eredő belmissziói törekvésekkel szemben, azokat magukra hagyták s az egyház szolgálatába bele nem kapcsolták.

Az evangélium hirdetésének szolgálata a lelkipásztorokra van bízva. Kevés azonban az a lelkipásztor, aki a kötelességét zavartalanul teljesíthetné, mert állása vagy földmiveléssel, vagy hitoktatással lévén összekötve, vagy a csekély javadalom miatt más úton kényszerülven kenyerét megkeresni, – a lelkipásztorból csak a funkcionárius marad meg s a halhatatlan lelkek pásztora nélkül tévelyegnek.

Amíg a törpe gyülekezetekben sokszor értékes erők gazdálkodnak sovány földjeiken 150–200 lélek között, addig a nagyvárosok tizezreire esik egy lelkipásztor, akit elnyel a hitoktatás és az adminisztráció.

Nyilvánvaló, hogy égető szüksége van egyházunknak olyan intézményekre, amelyek az Igének szóban és írásban való hirdetését és terjesztését elősegítsék. Mulhatatlanul szükség van arra, hogy tanáraink, tanítóink, presbitereink és buzgó egyháztagjaink közül az önként vállalkozók megfelelő tanfolyamokon kiképzést nyerhessenek arra, hogy a családi áhitatok bevezetésében, a biblia elterjesztésében, a hitetlenség ellen való küzdelemben, a szegények gondozásában, betegek látogatásában és általában a gyülekezeti munka teljesítésében a lelkipásztoroknak segítségére lehessenek.

Istennek legyen hála, a gyülekezeti misszióknak valóban minden ágára vannak megfelelő munkásaink és hozzáértő vezetőink. Ezeket meg kell keresni és gyülekezeti hitéletünk megújításában fel kell használnunk.

Az evangélium szolgálatának első hivatott tényezőjét, a lelkipásztort pedig ki kell emelni lehetetlen helyzetéből. A törpe gyülekezetek közül azokat, amelyek nem bírják

a módfeletti terhek viselését, missziói körökké alakítván, sok rátermett lelkipásztor szabadulna fel s teljesíthetne szolgálatot a városok nagy tömegeiből kiemelendő legfeljebb 3000 lelket számláló gyülekezetekben.

A lelkészi állások javadalmi között fennálló káros és szélsőséges különbségek megszüntetendők a gazdag gyülekezetek fölölégéből rendszeresen beszolgáltatandó járulékokkal.

A hitélet és az egyházi érzület legfőbb alkalmainak, az istentiszteleteknek és szertartásainknak kálvini reformálása szintén rég óhajtott teendője lenne zsinatunknak.

Istentiszteleteink és szertartásaink megtisztítandók minden külsőségekre támaszkodó elemektől. Az istentiszteletet a lelkipásztor vezesse elejétől végig. A Szentírás olvasásának méltó helyet kell biztosítani minden funkcionál.

Ott pedig, ahol egyházunk jövője készül, az iskolában, a legnagyobb áldozatok árán megszerkesztett vezér- és kézikönyveknek kell szabályozniok a vallásos oktatást és nevelést, külön és évente megismétlődő tanfolyamoknak kell tovább képeznie a hitoktatókat életbevágó munkájuk megfelelő teljesítésére. Sőt a presbiterek és buzgó egyháztagok szervezett csapatait kell beállítani a vasárnapi iskolai, a serdülő és ifjuság között sürgösen megindítandó evangélizáló munkába.

A hitélet elhanyagolása gyülekezeteinkben előbb-utóbb végzetes katasztrófába sodorná egyházunkat. Ott voltak a kommunizmus alatt, s ott vannak a megszállt területeken nyomorgó és bomladozó gyülekezeteink, amelyeknek szenvedései megdöbentő tényekkel rajzolták nem egy gyülekezet düledező falára e végzetes szavakat: Mene, Tekel, Ufarsin.

A zsinati Atyák előtt bizonyára közismert dolog, hogy az utóbbi négy évtizedben egyházi lapjaink, s a belmissziói mozgalmak sokszor magukra hagyatott vezérei szüntelenül sürgették egyházunk evangélizálását minden vonalon. Történtek is intézkedések, amelyek kétségkívül ezt a célt nagyban elősegíthették volna, de nem segítették. Hozattak jó törvények, de azok végrehajtása sok kívánni valót hagyott hátra. Törvény, amit nem hajtanak végre, a tekintély bukását jelenti, ami önkényt, visszaélést és libertinizmust von maga után.

Egyházi életünk megrokkolásának a hitélet ápolásának elhanyagolásán kívül éppen az volt egyik főoka, hogy törvényhozó testületünk csak tíz évenként jön össze. A hozott törvények jók akkor, amikor megszületnek. Az idő azonban halad, sokszor igen gyors léptekkel s pár év múlva már érezhető a törvény egyes tételeinek hiányos és éppen ezért káros volta. S ez a hiány ott vár addig, míg tíz év múlva megjön az orvos.

Föltétlenül szükségesnek tartjuk tehát, hogy Zsinatunk kisebb időközökben tartassék és a törvény végrehajtásának biztosítására állandó zsinati bizottságok állíttassanak fel a mostani egyetemes konvent helyébe és pedig annyi bizottság, ahány nagy munkakör vár lelkiismeretes megmunkálásra.

Legyen szabad reámutatnunk arra a veszedelmes principiumra, amely egyházunk közigazgatását, a hitéletet az egyéni egyházas érzülettől valami különálló tényezőnek tekintve, a presbitereket, s így a magasabb fórumok tagjait olyan egyének közül is engedi választani, akik rangban, vagyonban és népszerűségben talán megütik a mértéket, de az egyházi adófizetésen kívül az egyházhoz tartozásuknak még csak az által sem adják bizonyosságát, hogy a templomnak rendes látogatói lennének, nem is említvén egyéb, a református keresztyén élet gyakorlati követelményeit.

Sok gyülekezet van, ahol presbiternek való egyén nincs. Kérdjük, szabad-e presbiterium bibliai és kálvini intézményét lejáratni oly módon, hogy büntetett előéletű és egyházellenes érzésű hitetlen egyének akadályozzák a lelkipásztor munkáját és vezessék Krisztus gyülekezeteit azon a cimen, hogy más és jobb nincsen?

Nagy hiánya jelenlegi törvénykönyvünknek, hogy benne sehol fel nem találhatjuk azt, hogy mily értelemben és mily mértékben áll egyházunk a református keresztyénség alapján, mely hitvallásokat tart még érvényeseknek, s mily alapelvek megtartását és hirdetését kívánja meg lelkipásztoraitól, tanáraitól, presbitereitől, s a gyülekezet tagjaitól?

Nem határozza meg törvénykönyvünk azt sem, hogy kik lehetnek a tagjai Református Egyházunknak? Egyházunk, mint a lelkiismereti szabadság letéteményese, lehetetlen, hogy tagjai közé sorozzon olyanokat, akiknek fogalmuk sincs Egyházunk hitelveiről, akik keresztyén kötelességeik teljesítése helyett pogány módon élnek, s azt a meggyőződést vallják, hogy a magyar kálvinistának nem kell semmit hinni, semmit cselekedni, hogy üdvözljön. És ezt türi Egyházunk akkor, amikor a magyar országos törvény vallási kényszert nem ismer és csak annyi korlátot szab, hogy tizennyolc éves korig mindenki köteles vallásoktatásban részesülni.

És mi lenne akkor, ha arra az egyetlen helyes elvre helyezkednénk, hogy a Református Egyháznak csak az lehetne a tagja, aki valójában református keresztyén? Mi lenne akkor, ha gondnökká, presbiterré csak az lenne választható, aki lelkészi, tanári és tanítói pályára csak azt engedné Egyházunk, az úrasztalához csak az lenne bocsátható, aki bizonyosságot tett már keresztyén életéről és Református Egyházunkhoz való hűségéről?

Azok, akik csak azért tagjai az Egyháznak, hogy a pap eltemesse és egyébként csak kényszeradójukkal járulnak az Egyház fenntartásához, de egész életükkel annak rontásához, átmenetileg, ebben a generációban talán megtarthatók lennének valamiféle címen az Egyház kötelékében, de az bizonyos, hogy az a „gyülekezet”, amely élni akar, amely missziói rendeltetésének betöltésére komolyan igyekszik, amely egyik csapat akar lenni egyetemes Egyházunk hódító seregében, csakis Krisztusban hívő, a jóra igyekező, minden áldozatra kész emberekből állhat. A gyülekezeti tagsággal járó jogokat csakis ilyenek gyakorolhatnák.

Természetes dolog, hogy ennek bölcs keresztülvitele nagy munkát igényel. Nagy területek válnának megművelendő missziói mezőkké, amelyekről most még sokan azt hiszik, hogy rajtuk a keresztyén gyülekezeti eszmény virágai díszlenek.

Erre a vállalkozásra azonban Istennek kegyelmes áldása áradna és előállana a kébári nagy mezőn egy felette nagy gedeoni sereg. Ha pedig nem változtatunk a helyzeten, ha Egyházunk, mint egykor Éli, elnézi gyermekei hitetlenségét és az oltároktól el nem tiltja az istenteleneket, végzetes romlás következik Egyházunkra és majd hiába visszük harcba dicső multunk szövetségládáját, menthetetlenül el kell pusztulnunk.

A megalkuvó és a keresztyén erkölcsi élet követelményeit figyelmen kívül hagyó gyakorlat, amely egyházunk életét megbénította, máris elnyerte büntetését abban, hogy hiveink áldozatkészsége bezárult előttünk. Képzeljük el például, hogy együtt ül egy presbiterium és segélyért folyamodik egy-két ezer koronáért akkor, amikor a presbiterek bármelyike ez összeget azonnal kivehetné a zsebéből anélkül, hogy azt megérezné. Hiveink filléreket dobnak a perselybe akkor, amikor százakat dobnak ki haszontalan dolgokra. Szegény a mi egyházunk? És azért szegény-e, mert tagjai szegények? Egészséges állapot-e az, hogy a család legtöbb tagja jó keresetben van és a családfő mégis nélkülöz? Egyik gyülekezet nyomorog, a másik bővelkedik, az egyház egyik tisztviselője nélkülöz, sok más pedig az anyagiakban nélkülözi a megélhetés elemi feltételeit.

Tudjuk, hogy törvényes jogunk van állami segítséget fogadni el abban az országban, amelynek nemzeti függetlenségének megtartásában és kulturális fejlesztésében Egyházunk tiszteletreméltó munkát teljesít. Teljes tisztelettel kérdezzük azonban a Főtiszteletű és Méltóságos Zsinattól, hogy szabad-e Egyházunknak elfogadni olyan segélyeket, amelyek nem törvényeken alapulnak és amelyeknek kiutalási módja kétségtelenül bizalmatlanságot árul el Egyházunkkal, mint erkölcsi testülettel szemben, amikor a segélyek nem Egyházi hatóságainkhoz, hanem ad personam utaltatnak ki és úgy állapítatnak meg, hogy pl. a lelkeszi

fizetés kiegészítése alatta marad a tanítóinak, hogy a felekezeti és állami tanítók között bántó különbség tétetik stb.? Nagy szükség lenne arra, hogy a magyar állam saját érdekében is mindinkább levonná Egyházunk és gyülekezeteink vállairól az iskolák fenntartásának óriási terheit, hogy Egyházunknak olyan segélyt és oly módon adni, hogy autonomiánkat és erkölcsi tekintélyünket meg ne csorbítsanak s főképp, hogy minden törvényes segély, a tanítói segélyektől föl a püspöki drágasági segélyekig csakis egyházi hatóságainkhoz utaltatnának ki.

De legyenek bár e külső segélyek autonomiánk követelményeinek megfelelők, még akkor is súlyos veszedelmet látunk abban, ha Egyházunk anyagi létének biztosítékát első sorban a külső, politikai változások esélyeinek bizonytalan talaján nyugvó segélyekben keresné és elhanyagolná a gyülekezeteink és intézményeink fenntartásához szükséges bőséges anyagi erők egyetlen bizonyos forrását, Egyházunk buzgó tagjainak Isten iránti hálájukból és Egyházuk iránti szeretetükből fakadó áldozatkészségét.

Ez az áldozatkészség azonban még fölébresztésre vár és együtt jár a hitbuzgóság fölébresztésével, határozott célok kitűzésével, a gyülekezeti élet megelevenedésével. Tekintve azonban egyházunk tagjai jórészenek anyagilag sok tekintetben nem remélt módon való meg erősödését, már most is megvalósíthatónak tartjuk azt, hogy a közalapi járulékok jelentékeny felemelése által egyházunk oly tekintélyes anyagi erőforrásokhoz jusson, amelyek már most lehetővé tennék azt, hogy egyházunk szellemi érdekei is megfelelő módon felkaroltassanak. Így pl. rendkívül nagy szükségünk lenne külföldi összeköttetéseink és az elszakított testvéreinkkel való kapcsolataink állandó ápolására. Továbbá egyházunk kulturális érdekeit munkáló tudományos intézmény és különböző irodalmi és missziói vállalkozások hathatós anyagi támogatására.

Ha keressük az okokat, amelyek egyházi életünk jelen siralmas hiányait előidézték, az elsők között találjuk Egyházunkban a bibliai és kálvini fegyelmezés hiányát.

Egyházi fegyelmezésünk abban az alakban, ahogy az most törvénykönyvünkben szerepel, egy meder nélküli folyó, amelynek balról preventív, jobbról pedig lelki jellege teljesen hiányzik. A büntetés kenyér- és jogi kérdéseket állít előtérbe és hiányzik pl. az úrvacsorától való eltiltás, hiányzik az Egyházból való kizárás és visszavétel, amikben a fegyelmezés lelki célzatai is kidomborodnának.

Ha megvizsgáljuk a fegyelmi vétségeket, amelyek egyházi bíróságaink asztalán megfordultak, azt találjuk, hogy a hithűségbe és a közerkölcsiségbe ütköző cselekvények az egyháztagok részéről egyáltalán nem, az egyházi tisztséget viselők részéről pedig csak abban

az esetben kerülnek bíróságaink elé, ha azokat magánbosszú viszi oda, vagy már közbotránnyá fajultak.

Kivánatos, hogy mielőbb szűnjék meg ez az áldatlan állapot, amely abból a körülményből származik, hogy Egyházunk közigazgatása és bírósága egymástól nincs elválasztva.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a legbölcsebb fegyelmi törvények sem fognak célhoz vezetni, ha Egyházunk előbb Isten előtti felelősséggel atyai szemlét nem tart az egyháztagok hit- és erkölcsi élete fölött és a rendes egyháztagok kategóriáját meg nem teremti.

Hitetlen, egyháziatlan és lelketlen embereket fegyelmezni csak úgy lehet, ha előbb azok megalázzák magukat, teljes szívvvel megtérnek és hitükről vallást tévén, felvételnek a testvéries fegyelem körébe eső gyülekezeti tagok közé.

Komoly meggyőződésünk, hogy amennyiben egyházunk a testvéries fegyelem erélyes alkalmazásával késlekedik, kockára teszi minden más jóindulatu intézkedéseink eredményét.

Főtiszteletű és Méltóságos Zsinat! Emlékiratunkban csak arra szorítkozunk, hogy egyházunk megújulásának főbb elveit hangsúlyozzuk. A részletekbe nem bocsátkozunk.

A részletekre nézve és annak igazolására, hogy emlékiratunk megszerkesztésében Egyházunk országos közvéleményére támaszkodtunk, tisztelettel mellékeljük egyházi lapjaink ama számait és azokat a nyomtatványokat, melyekből kitűnik, hogy az utóbbi időkben presbiteriumok és egyházmegyei gyűlések alkottak olyan szabályrendeleteket, konferenciák tárgyaltak olyan kérdéseket, lelkészek és egyháztagok nyilvánosságok elé jöttek olyan indítványokkal, amelyek emlékiratunk gondolatkörébe esnek és az általuk hangoztatott irányelvek részleteit a gyakorlati megvalósulások lehetőségében, sőt a már bevált eredményekben világítják meg.

Bizonyágai ezek továbbá annak a ténynek is, hogy a törvényes irányítás hiányában számos gyülekezet rákényszerült megfelelő szabályrendeletek alkotására saját autonomiáján belül. Nem titkolhatjuk el aggodalmunkat: mi lesz egyházunk szervezetének egységével, ha a várva-várt egységes irányokat megszabó törvények késni fognak s ez alatt gyülekezeteink belső életében beteljesedik a közmondás: ahány ház, annyi szokás!

Bizalommal és hittel tekintünk Zsinatunk munkájára abban a reménységben, hogy Istennek Lelke meg fogja mutatni azokat az utakat és módokat, amelyek Egyházunk megújulására, isteni rendeltetésének diadalmas betöltésére, szolgálói és hivei áldozatkész munkájának buzgó megindulására és Hazánk feltámadására fognak vezetni.

„Mert a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.”

Magyar Hazánk sóvárogva várja a Krisztus evangéliumának a múltban dicső letéteményesét, az Isten Lelke által tagjaiban és intézményeiben megújuló Református Anyaszentegyházunkat és annak áldásos munkáját!

3. Függelék – A péceli, az őrszentmiklósi és a kunhegyesi értekezlet résztvevői¹⁰⁶¹

Név	Pécel	Őrszentmiklós	Kunhegyes
1. B. Major János (Budapest X., vallástanár)	-	+	+
2. Balánka György (MÁV mérnök)	+	-	-
3. Bán István (Bojt, lelkész)	-	-	+
4. Baráth József (Tata, lelkész)	+	-	-
5. Bárczay Gyula (Tiszabura, földbirtokos, főgondnok)	-	-	+
6. Barizs István (Ócsa, földművelő, gondnok)	-	-	+
7. Báthory Dániel (Dunaföldvár, lelkész)	-	-	+
8. Batta Árpád (Rákosliget, lelkész)	+	+	+
9. Benkő István (Rákospalota, lelkész)	+	-	-
10. Bereczky Albert (Dunabogdány, lelkész)	+	+	+
11. Biberauer Richárd (Budapest, lelkész)	+	-	-
12. Biberauer Tivadar (Rákosszentmihály, lelkész)	+	-	-
13. Bihari Lajos (Berekböszörmény, ref. tanító)	-	-	+
14. Bocsor László (Majosháza, lelkész)	-	+	+

¹⁰⁶¹ A péceli értekezlet névsora: *Résztvevők élelmi és pénzbeli járuléka.*

Az őrszentmiklósi értekezlet névsora: *A Péczeli Kör Vezetőségének 1921. júl. 19–20-án Őrszentmiklósi értekezletén jelenvoltak.* Ráday Levéltár. C27/11. 31. 1921.

A kunhegyesi értekezlet névsora: *A kúnhegyesi országos egyházi értekezleten résztvettek névsora.* Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 186–187.

Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
15. Bogdán Gyula (Kispest–Wekerle-telep, lelkész)	-	+	+
16. Borbély György (Tiszaroff, főszolgabíró)	-	-	+
17. Borza János (Kispest, MÁV tisztviselő)	+	-	-
18. Borza János (Kispest, MÁV tisztviselő)	-	-	+
19. Bödy Lajos (Seregélyes, lelkész)	-	-	+
20. Bucsei László (Bucsatelep, lelkész)	-	-	+
21. Czanic Béla (Pestújhely, lelkész)	+	-	+
22. Czuczor János (Apostag, lelkész)	+	-	+
23. Csabai István (Bakta, lelkész)	-	-	+
24. Csia Sándor (dr.) (Budapest IX., orvos, MÁV titkár)	+	+	+
25. Csomasz Dezső (Mezőtúr, lelkész)	-	-	+
26. Danyi József (Erdőbénye, lelkész)	-	-	+
27. Deák Imre (Bugyi, lelkész)	+	-	-
28. Deme László (Pécel, lelkész, 1921-ben titkár)	+	+	+
29. Egyed Ignác (Bucsatelep, községi jegyző)	-	-	+
30. Erdős Károly (dr.) (Debrecen, lelkészképzőintézeti tanár)	-	-	+
31. Falusy Gusztáv (Mezőtúr, lelkész)	-	-	+
32. Falusy Sándor (Zsáka, lelkész)	-	-	+
33. Farkas Antal (Rákosliget, MÁV hivatalnok)	+	-	+
34. Farkas Dezső (Beret, lelkész)	-	-	+
35. Farkas Elek (Gönc, lelkész)	-	-	+
36. Ferenczy Dániel (Tiszatarján, lelkész)	-	-	+
37. Ferenczy Gyula (dr.) (Debrecen, tanár)	-	-	+
38. Ferenczy Károly (Bihartorda, lelkész)	-	-	+
39. Forgács Gyula (Pécel, lelkész)	+	+	+

	Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
40.	Füle József (Budapest Kálvin tér, segédlel- kész)	-	-	+
41.	Gönczy Béla (Vésztő, lelkész)	-	-	+
42.	Gyüre László (Tiszaderzs, lelkész)	-	-	+
43.	H. Végh Lajos (Tizzaszentimre, gazdálko- dó, presbiter)	-	-	+
44.	Hajdu Gyula (dr.) (Berettyóújfalu, lelkész)	-	-	+
45.	Hankó Gyula (lelkész)	+	-	-
46.	Harsányi Pál (Gyoma, lelkész)	-	-	+
47.	Herczeg Antal (Bihartorda, földműves, presbiter)	-	-	+
48.	Herczegh Béla (dr.) (Kisújszállás, ügyvéd, egyh. főgondnok)	-	-	+
49.	Hörömpő Ferenc (Pócsmegyer, lelkész)	-	-	+
50.	Jakab Antal (Bihartorda, földműves, pres- biter)	-	-	+
51.	Jóba Ferenc (Tápiószele, lelkész)	-	-	+
52.	Jóba József (Tiszavezseny, lelkész)	+	-	-
53.	Juhász István (Kispest, hadnagy, gondnok)	-	-	+
54.	Juhász Sámuel (Furta, lelkész)	-	-	+
55.	Kabócza Miklós (Tiszaroff, földműves, presbiter)	-	-	+
56.	Kacskó János (Tiszabura, lelkész)	-	-	+
57.	Kádár Lajos (Nagykanizsa, lelkész)	-	-	+
58.	Kájel Endre (Balatonendréd, lelkész)	+	-	-
59.	Karácsony Imre (Földes, lelkész)	-	-	+
60.	Keresztesi Károly (Tizzaszentimre, lel- kész)	-	-	+
61.	Kérészy István (Abádszalók–Abád, lel- kész)	-	-	+
62.	Kiss Dániel (Sárbogárd, lelkész)	+	+	+

Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
63. Kiss Ernő (Sajóhídvég, lelkész)	-	-	+
64. Kondorossy Emil (Rákosliget, curiai hivatal főigazgató)	+	-	-
65. Koszorús István (Budapest IX., vallás tanár)	+	+	+
66. Kovács Andor (Kecskemét, jogakadémiai tanár)	-	-	+
67. Kovács Emil (Budapest, lelkész, képviselő)	-	-	+
68. Kovács Károly (Bihartorda, földműves)	-	-	+
69. Kovács J. István (dr.) (Budapest, államtitkár)	+	-	-
70. Kovács J. Istvánné (Budapest)	+	-	-
71. Kövér Pál (Hajdúböszörmény, segédlelkész)	-	-	+
72. Krisik Lajos (Aurora, Illinois, lelkész)	+	-	-
73. Kulifay László (Aba, lelkész)	-	-	+
74. Lados József (Tiszatarján, földműves, presbiter)	-	-	+
75. Leel-Óssy Árpád (Kismarja, lelkész)	-	-	+
76. Maklár Károly (Kunhegyes, lelkész)	-	-	+
77. Marton Árpád (Hódmezővásárhely, lelkész)	-	-	+
78. Masáth Ferenc (Kunhegyes, lelkész)	-	-	+
79. Máthé Elek (Budapest I., ref. főgimn. tanár)	-	-	+
80. Mátis Márton (Szada, lelkész)	+	+	+
81. Mészáros István (Monor, hitoktató, segédlelkész)	-	-	+
82. Mészáros Károly (dr.) (Budapest, ügyvéd, presbiter)	-	-	+

	Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
83.	Mező Benő (Madocsa, lelkész)	+	-	+
84.	Mohácsi Bálint (Tiszaroff, földműves, presbiter)	-	-	+
85.	Molnár Dezső (Tiszatarján, földműves, presbiter)	-	-	+
86.	Molnár Zoltán (Hajdúhadház, lelkész)	-	-	+
87.	Nagy Béla (Sárospatak, teol. tanár)	-	-	+
88.	Nagy Imre (Olcsva, lelkész)	-	-	+
89.	Nagy István (Kisújszállás, lelkész)	-	-	+
90.	Nagy László (Kisújszállás, segédlelkész)	-	-	+
91.	Nagy Sándor (Budapest, lelkész)	+	-	-
92.	Nagy Vince (Tök, lelkész)	+	-	-
93.	Németh Vincze (Tiszaroff, lelkész)	-	-	+
94.	Okos Gyula (Ókéske, lelkész)	-	-	+
95.	Olasz Sándor (Órszentmiklós, lelkész)	+	+	+
96.	Ördög Lajos (Pocsaj, lelkész)	-	-	+
97.	Óry Lajos (Veresegyház, lelkész)	+	-	-
98.	Páhy József (dr.) (Kiskinizs, lelkész)	-	-	+
99.	Palcsó László (Nágocs, lelkész)	-	-	+
100.	Pápay István (Budapest, hitoktató, segéd- lelkész)	-	-	+
101.	Papp Gusztáv (Újpest, hitoktató, lelkész)	-	-	+
102.	Papp Kálmán (Mándok, lelkész)	-	-	+
103.	Papp Károly (Tiszainoka, lelkész)	-	-	+
104.	Patay Pál (Budapest, lelkész)	+	-	-
105.	Perjessy Károly (Ócsa, lelkész)	-	-	+
106.	Pósa Péter (Cserépfalva, lelkész)	-	-	+
107.	Pruzsinszky Pál (dr.) (Budapest, theol. Akadémia igazgatója)	+	-	-
108.	Radácsy István (Nagybátor, lelkész)	-	-	+

	Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
109.	S. Molnár Dániel (Tiszatarján, földműves, presbiter)	-	-	+
110.	Sárközy József (Tiszavárkony, lelkész)	-	-	+
111.	Schmidt János (Budapest, Bethánia iratterjesztője)	+	-	-
112.	Sebestyén Andor (Budapest, vallástanár)	+	+	+
113.	Sebestyén Jenő (dr.) (Budapest, ref. teol. tanár)	-	-	+
114.	Serdulf Károly (Bihartorda, földműves, gondnok)	-	-	+
115.	Somodi Sándor (Tiszatarján, földműves, presbiter)	-	-	+
116.	Sóvágó Gábor (Hajdúböszörmény, lelkész)	-	-	+
117.	Szabó Aladár (ifj.) (Gödöllő, lelkész)	+	+	-
118.	Szabó Balázs (Alsónémedi, lelkész)	-	-	+
119.	Szabó Bálint (Hetes, lelkész)	-	-	+
120.	Szabó Bertalan (Csökmő, lelkész)	-	-	+
121.	Szabó Dániel (Reformátuskovácsháza, lelkész)	-	-	+
122.	Szabó Gyula (Hajdúböszörmény, segédlelkész)	-	-	+
123.	Szabó Imre (Budapest, lelkész)	+	-	-
124.	Szabó János (Törtel, földművelő, gondnok)	-	-	+
125.	Szabó Károly (Monor, hitoktató, lelkész)	-	-	+
126.	Szabó Lajos (Borsodszakácsi, lelkész)	-	-	+
127.	Szabó Zsigmond (Budapest, vallástanár, külügyi biz. titkár)	-	-	+
128.	Szalánczy Károly (Seregélyes, polgári isk. tanár, ref. rektor)	-	-	+
129.	Szalóczy Pál (Mezőcsát, lelkész)	-	-	+

	Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
130.	Szilvássy Géza (Pécel, közgazdász egyetem hallgató)	-	-	+
131.	Szinok Zoltán (Erzsébetfalva, lelkész)	+	+	+
132.	Szombathy Imre (Eperjeske, lelkész)	-	-	+
133.	Takaró Géza (Budapest, lelkész)	+	-	-
134.	Takáts Károly (Budapest, vallástanár)	-	-	+
135.	Tarnay Endre (Pécel, ny. MÁV főfelügyelő, főgondnok)	-	-	+
136.	Tildy Zoltán (Orci, lelkész)	-	+	+
137.	Tomor Lajos (Rákoscscaba-újtelep, miniszt. Igazgató)	+	-	+
138.	Tóth Ignác (Tiszaroff, földbirtokos, fő- gondnok)	-	-	+
139.	Tóth Miklós	+	-	-
140.	Tóth Sándor (Cleveland, Ohio, lelkész)	+	-	-
141.	Török Imre (Kisújszállás, lelkész, esperes)	-	-	+
142.	Újj Lajos (Felsőkázmárk, lelkész)	-	-	+
143.	Ujszászi László (Sárbogárd, ref. tanító)	-	-	+
144.	Uray Sándor (Debrecen, lelkész)	-	-	+
145.	Vadon Béla (Derecske, lelkész)	-	-	+
146.	Várady Lajos (Tatabánya, lelkész)	-	-	+
147.	Vargha Tamás (Kunszentmiklós, lelkész)	-	-	+
148.	Vargha Zoltán (Abádszalók, lelkész)	-	-	+
149.	Vass Vince (dr.) (Pápa, theol. tanár)	-	+	+
150.	Végh Mihály (Kispest, főgondnok)	+	-	-
151.	Végh Mihályné (Kispest)	+	-	-
152.	Veress Bálint (Hencida, lelkész)	-	-	+
153.	Victor János (id.) (Budapest, diakonissza intézet igazgató)	-	-	+
154.	Victor János (ifj.) (Budapest, lelkész, MEKDSz főtítká)	+	+	+

	Név	Pécel	Órszentmiklós	Kunhegyes
155.	Vincze Elek (Somogykiliti, esperes)	-	-	+
156.	Webster, James (Budapest, lelkész)	+	-	-
157.	Zajti Ferenc (Pestújhely, festőművész, theol.)	+	-	-

Irodalomjegyzék

Korabeli folyóiratok

1. Kiss Gyula: *Bethesda Lelkészi Kör*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 02. 12. XXII/7. 2–4.
2. Ujlaky Ferencz: *A toparti egyházak nagyhete*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 02. 26. XXII/9. 8.
3. Tóth Sándor: *A Bethesda-kör működése*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 03. 26. XXII/13. 4.
4. Melegh Gyula: *A Bethesda lelkészi körről*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1921. 11. 26. XXII/48. 2–3.
5. Takaró Géza: *Drága élet, drága halál – egy jó barát fejfájára*. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1941. 07. 01. XLI/13. 1–3.
6. *Véget ért a református zsinat*. Az Ujság. 1922. 09. 22. XX/215. 2.
7. Belügyi Közlöny. 1919. 07. 06. XXIV/31. 1078–1092.
8. Belügyi Közlöny. 1919. 07. 25. XXIV/34. 1121–1228.
9. *Indrukken van het godsdienstig leven in Hongarije*. De Nederlander: Christelijk-Historisch dagblad. 1921. 08. 13. 8530. Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
10. Szabó Aladár: *Twee gewichtige vergaderingen in Hongarije*. De bazuin. 1921. 11. 12. LXIX/45.
11. *Lelkészértekezlet Gyomán*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 08. 13. XLI/33. 163–164.
12. Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (1)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 03. XLI/35–36. 169–170.
13. Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (2)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 10. XLI/37–38. 177–179.
14. *A kunhegyesi országos konferencia*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 10. XLI/37–38. 181–182.
15. Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (3)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 09. 24. XLI/40. 194.

16. Gönczy Béla: *Az egyházfegyelem megvalósításának lehetőségei (4)*. Debreceni Protestáns Lap. 1921. 10. 01. XLI/41. 201–202.
17. hs: *A heves-nagykunsági egyházmegye*. Debreceni Protestáns Lap. 1922. 04. 29. XLII/17. 131–132.
18. *A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség V. nyári konferenciája*. Dunántúli Protestáns Lap. 1911. 09. 24. XXII/39. 337–339.
19. *A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához*. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. 10. 03. XXXI/10–11. 33–34.
20. *Lelkészi konferencia Hetesen*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 06. 26. XXVI/26. 101–102.
21. Kovács József: *Belmissziói jelentés a belső-somogyi egyházmegyében megkezdett belmissziói munkákról*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 08. 14. XXXII/33. 130–132.
22. *Vegyesek: A kunhegyesi konferencia*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 09. 11. XXXII/37. 148.
23. *Egyházkerületünk közgyűlése*. Dunántúli Protestáns Lap. 1921. 10. 09. XXXII/40–41. 159–162.
24. *A Belsősomogyi Református Egyesület*. Dunántúli Protestáns Lap. 1927. 04. 10. XXXVIII/14. 56.
25. *A Kaposvárvidéki Lelkészi Kör*. Dunántúli Protestáns Lap. 1927. 11. 13. XXXVIII/46. 199.
26. *A református zsinat nem változtat a törvényeken*. Egyetértés. 1921. 10. 15. III/224. 4.
27. *Református lelkesztársak!* Egyházi Értesítő. 1920. 03. 14. XVI/11. 100.
28. *Lelkészi értekezlet*. Egyházi Értesítő. 1920. 03. 21. XVI/12. 107.
29. B. Major János: *Lelkészi-értekezlet*. Egyházi Értesítő. 1920. 03. 28. XVI/13. 123.
30. Forgács Gyula: *A Kálvin-konferencia*. Egyházi Értesítő. 1920. 06. 13. XVI/24. 212.
31. *Végre a tettek mezején! A péczeli konferencia*. Egyházi Értesítő. 1920. 08. 29. XVI/35. 298–299.
32. *Végre a tettek mezején! A péczeli konferencia (folytatás)*. Egyházi Értesítő. 1920. 09. 05. XVI/36. 310.
33. Forgács Gyula: *Pásztorok gondja*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 24. XVII/30. 229–230.
34. B. Major János: *Őrszentmiklós*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 24. XVII/30. 234–235.
35. *Egyházi értekezlet Kunhegyesen*. Egyházi Értesítő. 1921. 07. 31. XVII/31. 244.
36. B. Major János: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet*. Egyházi Értesítő. 1921. 08. 28. XVII/35. 270–271.

37. *Egyházi élet: Kunhegyesen.* Evangélikusok Lapja. 1921. 09. 18. VII/38. 7.
38. *Országos református értekezlet.* Hit és élet. 1921. 09. 11. I/15. 2.
39. *A memorandum.* Hit és élet. 1921. 09. 18. I/16. 1.
40. Ferencz József: *Az egyházi reformegylet alakító közgyűlése.* Keresztény Magvető. 1871. VI/4. 283–294.
41. *Hírek: A Kálvinista Szemle első konferenciája.* Kálvinista Szemle. 1920. 04. 15. I/3. 4.
42. *Hírek: A Kálvin-konferencia.* Kálvinista Szemle. 1920. 05. 02. I/5. 4.
43. *A Kálvin-konferencia programja.* Kálvinista Szemle. 1920. 05. 09. I/6. 5.
44. *A Kálvin-konferencia programja.* Kálvinista Szemle. 1920. 05. 16. I/7. 5.
45. *A Kálvin-konferencia programja.* Kálvinista Szemle. 1920. 05. 23. I/8. 8.
46. Sebestyén Jenő: *Gyülekezeti libertinizmus.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 06. I/10. 1.
47. Murányi János: *Első konferenciánk.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 06. I/10. 3–4.
48. Murányi János: *Első konferenciánk. II.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 13. I/11. 5.
49. *A kétféle evangélizáció.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 20. I/12. 3.
50. Murányi János: *Első konferenciánk III.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 20. I/12. 4.
51. *Hírek.* Kálvinista Szemle. 1920. 06. 20. I/12. 5.
52. Forgács Gyula: *Javaslat az egyházi élet megújulására.* Kálvinista Szemle. 1920. 07. 18. I/16. 4–5.
53. *Hírek: Meghívó [Pécelre].* Kálvinista Szemle. 1920. 08. 01. I/18. 5–6.
54. Sebestyén Andor: *A péceli lelkész-konferencia.* Kálvinista Szemle. 1920. 08. 29. I/22. 3–4.
55. Ruzsa József: *Egyházi fegyelem 2/3.* Kálvinista Szemle. 1921. 01. 16. II/3. 18–19.
56. *Lelkészek konferenciája Balatonendrédén.* Kálvinista Szemle. 1921. 04. 24. II/17. 141.
57. *Lelkészek konferenciája Sárospatakon.* Kálvinista Szemle. 1921. 05. 08. II/19. 157–158.
58. *A szekszárdi lelkészkonferencia.* Kálvinista Szemle. 1921. 05. 29. II/22. 184–185.
59. *Lelkészi konferencia Hetesen.* Kálvinista Szemle. 1921. 05. 29. II/22. 186.
60. *Konferenciák.* Kálvinista Szemle. 1921. 07. 17. II/29. 242.
61. Sebestyén Jenő: *A kunhegyesi konferencia.* Kálvinista Szemle. 1921. 07. 24. II/30. 245–246.
62. *Hírek: a kunhegyesi konferencia.* Kálvinista Szemle. 1921. 08. 07. II/32. 265.

63. *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet programja.* Kálvinista Szemle. 1921. 08. 14. II/33. 273.
64. *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet programja.* Kálvinista Szemle. 1921. 08. 21. II/34. 282.
65. Sebestyén Jenő: *A kunhegyesi konferencia eredményei.* Kálvinista Szemle. 1921. 09. 04. II/36. 293–294.
66. S[ebestyén] A[ndor]: *A kunhegyesi konferencia.* Kálvinista Szemle. 1921. 09. 04. II/36. 295–296.
67. *A kunhegyesi értekezlet névsora.* Kálvinista Szemle. 1921. 09. 11. II/37. 305–306.
68. *Hírek: A Kaposvárvidéki Lelkészi Kör.* Kálvinista Szemle. 1921. 10. 16. II/42. 346.
69. *Hírek: A sárbogárdi lelkészértekezlet.* Kálvinista Szemle. 1922. 03. 11. III/12. 84.
70. *Hírek: Ébredés mindenfelé.* Kálvinista Szemle. 1922. 03. 25. III/14. 103.
71. Sebestyén Jenő: *A konferencia mérlege.* Kálvinista Szemle. 1922. 04. 29. III/18. 149.
72. *Konferencia Vértesalján.* Kálvinista Szemle. 1922. 07. 15. III/29. 247–248.
73. Sebestyén Jenő: *A Bethánia-egylet és a történelmi egyházak.* Kálvinista Szemle. 1922. 10. 07. III/41.
74. *A Kálvinista Szemle és a „Reformáció”.* Kálvinista Szemle. 1922. 10. 28. III/44. 370–371.
75. Baltazár Dezső: *Elnöki megnyitó az O.R.L.E. választmányi gyűlésén.* Lelkészegyesület. 1920. XIII/25–26. 69–70.
76. Mocskonyi József: *Néhány szó a protestáns papok leendő állásáról.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1848. 08. 13. VII/39. 1055–1057.
77. Dunatiszai: *Bel-missio.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1858. 11. 13. I/45. 1127–1132.
78. Láng Adolf: *Mocskonyi József emlékezete.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1862. 11. 16. V/46. 1487–1488.
79. *A Tiszáninneri Ev. Ref. Egyházkerület közgyűlése.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1869. 06. 13. XII/24. 755–759.
80. *Jelentés a budapesti magyar vasárnapi iskolákról.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. 05. 25. XXVII/21. 670–675.
81. *A protestáns főpapok a főrendiházban.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. 10. 12. XXVII/41. 1318–1321.
82. *Felhívás az ország reformátusaihoz.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 11. 24. LXI/46. 341–342.
83. *Megalakult Budapesten az Országos Ref. Tanács.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 11. 24. LXI/46. 345–346.

84. Patay Pál: *Egyesült Erővel!* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 12. 08. LXI/48. 357–359.
85. Tóth Lajos: *Reform-törekvéseink létjogosultsága és szükséges volta.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1918. 12. 15. LXI/49. 362–364.
86. Patay Pál: *Mi lesz református iskoláinkkal?* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1919. 01. 05. XLII/1. 2–3.
87. *A magyarországi református konvent tárgyalásai.* Prágai Magyar Hírlap. 1922. 09. 24. I/95. 4.
88. Forgács Gyula: *A Reformáció.* Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 1–2.
89. *Vezérfonal a bibliaolvasó körök számára.* Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 10–11.
90. *Kérdések.* Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 3.
91. Forgács Gyula: *A péczeli konferencia.* Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 4–7.
92. *Péceli Program.* Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 5–7.
93. *Egyházi élet. A gödöllői ref. egyház szabályrendelete az egyházi adóra és egyházfegyelemre vonatkozólag.* Reformáció. 1920. 11. 15. I/2. 3–4.
94. *Kérdések.* Reformáció. 1920. 12. 01. I/3. 12.
95. Koszorús István: *A Kátéről.* Reformáció. 1920. 12. 01. I/3. 9–10.
96. Forgács: *A kényszertagok.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 1–2.
97. Koszorús István: *A Káté tanítása.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 11.
98. Tildy Zoltán: *A népiskolai vallástanítás kérdése.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 4–5.
99. *Szabályrendelet a sajhídvégi református egyházban a konfirmációról.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 6.
100. Bocsor László: *A Kátéről.* Reformáció. 1920. 12. 15. I/4. 7.
101. Victor János: *Az egyháztagság fogalma.* Reformáció. 1921. 01. 01. II/1. 3–5.
102. Bocsor László: *Egyházi bírósági gyakorlat és a törvény betűje.* Reformáció. 1921. 01. 01. II/1. 6–7.
103. Tildy Zoltán: *A magyar kálvinizmus belső egysége.* Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 13–14.
104. (Victor János): *Az egyháztagság fogalma.* Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 16–17.
105. *Kérdések.* Reformáció. 1921. 01. 15. II/2. 24.
106. Kiss Ernő: *Szabályrendelet a sajhídvégi református egyházköztségben az egyháztagságról és egyházi fegyelemről.* Reformáció. 1921. 02. 15. II/4. 39–41.
107. Muraközy Gyula: *Vallástanítás és pszichologia.* Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 50.

108. *Szemle*. Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 53.
109. Forgács Gyula: *A konfirmáció – Mi a konfirmáció?* Reformáció. 1921. 03. 01. II/5. 59.
110. Forgács Gyula: *A konfirmáció*. Reformáció. 1921. 03. 15. II/6. 67–68.
111. *Hirek Amerikából*. Reformáció. 1921. 03. 15. II/6. 69–70.
112. *Belmissziói mozgalmak*. Reformáció. 1921. 04. 01. II/7. 76–77.
113. Forgács Gyula: *Útmutató – A konfirmáció*. Reformáció. 1921. 04. 01. II/7. 81–82.
114. Bocsor László: *Egyházi élet – Egységes központi minimális adózás*. Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 89–90.
115. *A presbiterek megválasztása és kötelességei – A sárbogárdi gyülekezet presbitériumának határozata*. Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 90–91.
116. Forgács Gyula: *A konfirmáció*. Reformáció. 1921. 04. 15. II/8. 92–95.
117. *A balatonendrédai lelkészértekezlet*. Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 102.
118. *A balatonendrédai belmissziói konferencia konkrét határozatai, illetve javaslatai*. Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 103.
119. Koszorús István: *A tanító, vagy a lelkész?* Reformáció. 1921. 05. 01. II/9. 104–105.
120. Enyedy Andor: *Lelkészértekezlet Sárospatakon*. Reformáció. 1921. 05. 15. II/10. 115–116.
121. *Lelkészértekezlet Szekszárdon*. Reformáció. 1921. 05. 15. II/10. 117.
122. Falusi: *Konferenciák a vidéken*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 121–122.
123. Palcsó László: *A lelképásztori munka nehézségei. (A balatonendrédai konferencia előadása)*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 122–124.
124. V.Z.: *A hevesnagykunsági eh. lelkészegyletének kunhegyesi köre*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 128.
125. *Hirek Amerikából*. Reformáció. 1921. 06. 01. II/11. 129–131.
126. Fülep Lajos: *Általános keresztyén vagy református?* Reformáció. 1921. 06. 15. II/12. 134–136.
127. *Felhívás*. Reformáció. 1921. 06. 15. II/12. 139.
128. Fülep Lajos: *Általános keresztyén vagy református? (Folytatás)*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 146–148.
129. Vass Vince: *A lelkési elhivatás (előadás a hetesi konferencián)*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 148–149.
130. Jánosi Gy.: *A szekszárdi lelkész-konferencia*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 150–151.
131. Tildy Zoltán: *A hetesi lelkészkonferencia*. Reformáció. 1921. 07. 01. II/13. 151–152.

132. Forgács Gyula: *Előmunkálatok a kúnhegyesi konferenciára*. Reformáció. 1921. 07. 15. II/14. 157–158.
133. Vass Vince: *A lelkeszi elhivatás (folytatás)*. Reformáció. 1921. 07. 15. II/14. 158–159.
134. *Beszámoló az Őrszentmiklósi értekezletről*. Reformáció. 1921. 08. 01. II/15. 171.
135. Gesztelyi Nagy László: *Javaslatok egyházi reformokról*. Reformáció. 1921. 08. 15. II/16. 175–177.
136. *Kunhegyesi Memorandum*. Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 181–186.
137. *A kúnhegyesi országos egyházi értekezleten résztvettek névsora*. Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 186–187.
138. Koszorús István: *A kúnhegyesi országos egyházi értekezlet*. Reformáció. 1921. 09. 01. II/17. 187–188.
139. Forgács Gyula: *Ében haézer*. Reformáció. 1921. 09. 15. II/18. 189.
140. Sütő Kálmán: *Az egyházfegyelem (a kunhegyesi konferenciára beküldött előadás és indítvány)*. Reformáció. 1921. 09. 15. II/18. 191–193.
141. B. Major János: *A kúnhegyesi memorandum sorsa*. Reformáció. 1921. 10. 15. II/20. 209–210.
142. *Egyházi élet*. Reformáció. 1921. 10. 15. II/20. 213.
143. *A kúnhegyesi memorandum útja*. Reformáció. 1921. 10. 31. II/21. 223.
144. sv.: *A memorandum lelke*. Reformáció. 1921. 11. 15. II/22. 226–228.
145. *Szabályrendelet*. Reformáció. 1921. 11. 15. II/22. 231–232.
146. *Belmissziói mozgalmak*. Reformáció. 1921. 11. 30. II/23. 239–240.
147. *A Reformáció ez évfolyama*. Reformáció. 1921. 12. 15. II/24. 241.
148. Szabó Aladár: *Holland-magyar konferencia*. Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 33–34.
149. Kájel István: *Egységre törekvés*. Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 34–35.
150. *Erdélyi lelkesztéstestvéreink*. Reformáció. 1922. 03. 01. III/5. 39.
151. *Holland-magyar konferencia*. Reformáció. 1922. 05. 01. III/9. 70.
152. *Lelkeszkonferencia*. Reformáció. 1922. 05. 15. III/10. 79.
153. *A vértessaljai ref tanítóttestület*. Reformáció. 1922. 05. 15. III/10. 80.
154. Benkő Victor: *A „Reformáció” ügye Cseh-Szlovákiában*. Reformáció. 1922. 07. 01. III/13. 101–102.
155. Victor János: *Kálvinista belmisszió*. Reformáció. 1922. 07. 01. III/13. 97–99.
156. (Victor János): *Kálvinista belmisszió*. Reformáció. 1922. 09. 01. III/17. 118–121.

157. Victor János: *Kálvinista belmisszió*. Reformáció. 1922. 10. 01. III/19. 133–136.
158. Forgács Gyula: *A vádlottak padja*. Reformáció. 1922. 11. 15. III/22. 158–160.
159. Benkő Victor: *A kunhegyesi memorandum Cseh-szlovákiában*. Reformáció. 1922. 11. 15. III/22. 161–162.
160. Forgács Gyula: „*Kérjétek az aratás Urát!*”. Reformáció. 1923. július. IV/7. 145–150.
161. Sz[abó] Zs[igmond]: *Konferencia Pécssett*. Reformáció. 1923. augusztus. IV/8. 184–185.
162. *A „Reformáció” Olvasóihoz*. Reformáció. 1923. január. IV/1. 24.
163. V(ass) V(ince): *Gyülekezeti belmissziói bizottság*. Reformáció. 1923. január. IV/1. 8–12.
164. Szabó Andor: *Lelkészi és presbiteri értekezlet Sárospatakon*. Reformáció. 1924. szeptember. V/9. 117–119.
165. Forgács Gyula: *Az önkéntes adózás*. Reformáció. 1924. március. V/3. 33–37.
166. Forgács Gyula: *Missziói feladatok a gyülekezetben*. Reformáció. 1924. augusztus. V/8. 97–99.
167. Victor János: *Új pálya kezdetén*. Reformáció. 1925. január. VI/1. 1–2.
168. Forgács Gyula: *Visszapillantás*. Reformáció. 1925. január. VI/1. 3–5.
169. Révész Imre: *A gyülekezeti fegyelmezés ügye a zsinat előtt*. Reformáció. 1928. április. VIII/4. 69–73.
170. Forgács Gyula: *A missziói törvénytervezet*. Reformáció. 1928. május. VIII/5. 85–90.
171. Forgács Gyula: *Az egyház alkotmányáról szóló új törvénycikk és a missziói törvényjavaslat*. Reformáció. 1930. október. X/11. 166–167.
172. Forgács Gyula: *Lapunk Előfizetőihez és Barátaikhoz*. Reformáció. 1931. december. XI/12. 177.
173. *Lapunk első száma*. Reformáció. 1920. 10. 31. I/1. 11.
174. *A memorandum. Egy reformátori okmány*. Református Híradó. 1921. 10. 29. I/8. 3–4.
175. *Befejezték a református zsinat idejéülését*. Szózat. 1922. 09. 22. IV/217. 2.
176. Simon József: *Egyháziasság*. Sárospataki Füzetek. 1859. 06. 22. II/1. 105–114.
177. N.B.: *A kunhegyesi országos egyházi értekezlet*. Sárospataki Református Lapok. 1921. 09. 04. XVI/18–19. 110–111.
178. *Hírek – Makláró Károly meghívása*. Sárospataki Református Lapok. 1934. 01. 14. XXIX/3. 15.
179. *Makláró Károly 1876–1938*. Theologiai Szemle. 1938. XIV/1–2. 176.
180. Makkai Sándor: *Mi a „missziói munka”?* Theologiai Szemle. 1941. XVII/1. 31–43.
181. *Reformátusok országos értekezlete Kunhegyesen*. Új Barázda. 1921. 08. 28. III/190. 2–3.

Levéltári anyagok

182. *A Bethánia-egylet alapszabályai.* 1903.
183. *A Kálvin-Szövetség alapszabályai.*
184. *Forgács Gyula naplója.* Péceli Református Egyházközség irattára.
185. *Az egyháztagok kötelességei.* Péceli Református Egyházközség irattára. A dokumentumot lábjegyzetben közli Molnár: Forgács Gyulától Deme Lászlóig. 89–90.
186. *Deák Imre javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 06.
187. *Ferenczy Károly levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 13.
188. *Forgács Gyula: A református egységről. Előadásvázlat.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
189. *Gönczy Béla levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 06.
190. *Herczegh Béla levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 05.
191. *Indítványok a péceli értekezletre.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
192. *Jóba József levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 16.
193. *Juhász István levele a Reformáció szerkesztőségéhez.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
194. *Kiss Dániel levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 09.
195. *Kiss Ernő levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 01.
196. *Marjay Károly levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 19.
197. *Meghívó a kunhegyesi értekezletre.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
198. *Nagy István javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 16.
199. *Nagy István levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 08. 08.
200. *Révész Imre levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül. 1921. 07. 29.
201. *Sebestyén Andor: A kunhegyesi lelkészi értekezlet jegyzőkönyve.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.

202. *Ujszászi László ref. tanító levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
203. *Uray Sándor beadványa.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
204. *Uray Sándor javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. Jelzet nélkül.
205. *Résztevők élelmi és pénzbeli járuléka.* Ráday Levéltár. C27/11. 15. 1920. 08. 17–20.
206. *Czanik Béla levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 05.
207. *Czuczor János levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 06.
208. *Deák Imre levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 12.
209. *Kájel István levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 24.
210. *Kájel Mihály levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 06.
211. *Nagy Vince levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 26.
212. *Óry Lajos levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 28.
213. *Perjessy Károly levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 08. 02.
214. *Victor János levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 17. 1920. 07. 25.
215. *Olasz Sándor levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 19. 1920. 09. 07.
216. *Okos Gyula javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. 2.
217. *Kájel Endre levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 20. 1920. szeptember.
218. *Szabó Bálint levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 21. 1920. 09. 08.
219. *Mózes Ernő levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 24. 1921. 06. 04.
220. *Olasz Sándor levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 28. 1921. 07. 27.
221. *Bocsor László levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 29. 1921. 07. 27.
222. *Hetessy Kálmán javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. 3.
223. *A Péczeli Kör Vezetőségének 1921. júl. 19–20-án Órszentmiklósi értekezletén jelenvoltak.* Ráday Levéltár. C27/11. 31. 1921.
224. *Bereczky Albert levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/11. 33. 1920. 09. 02.
225. *Makláró Károly javaslata.* Ráday Levéltár. C27/11. 4.
226. *A kunhegyesi értekezlet meghívója.* Ráday Levéltár. C27/11. 40.
227. *Forgács Gyula: Az egyház függetlensége. Előadásvázlat.* Ráday Levéltár. C27/11. 5. 1920.
228. *Beküldött javaslatok a kunhegyesi országos értekezletre.* Ráday Levéltár. C27/11. 52.

229. *A Kunhegyesi Memorandumhoz csatolt mellékletek.* Ráday Levéltár. C27/11. 53.
230. *A makói Bethánia fiókegylet gyűlésének jegyzőkönyvi kivonata.* Ráday Levéltár. C27/11. 54. 1921. 10. 03.
231. *Elemi népiskolai vallástanításunk reformja.* Ráday Levéltár. C27/11. 55.
232. *Nyáry Pál és Ágoston Sándor levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/5. 241. 1921. 04. 28.
233. *Ágoston Sándor levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/5. 244. 1921. 05. 20.
234. *Vass Vince levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/5. 257. 1921. 10. 14.
235. *Dévay Lajos levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/5. 262. 1921. 04. 25. után.
236. *Sebestyén Jenő levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/6. 247. 1921. 01. 26.
237. *Kiss Dániel levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/6. 256. 1921. 09. 26.
238. *Pálóczi Horváth Zoltán levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/6. 259. 1921. 11. 20.
239. *Victor János levele Forgács Gyulához.* Ráday Levéltár. C27/6. 636. 1920. 07. 18.

Egyéb korabeli anyagok

240. *1790/1791:XXVI. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000026.TV>. 2023. 08. 25.
241. *1848/III. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800003.TV>. 2023. 08. 25.
242. *1848/XX. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800020.TV>. 2023. 08. 25.
243. *1868/XXXVIII. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV>. 2023. 08. 25.
244. *1894/XXXI. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV>. 2023. 08. 25.
245. *1894/XXXII. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400032.TV>. 2023. 08. 25.
246. *1894/XXXIII. tc.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400033.TV>. 2023. 08. 25.
247. *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1919. évi november hó 8-án, 1920. évi november hó 6-án és következő napjain tartott évi rendes közgyűlései, bírósági ülései, továbbá az 1919. és 1920. év folyamán tartott egyházkerületi intéző bizottság ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása.* Budapest. 1921.

248. *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1922. évi október hó 21-én és következő napjain Budapesten tartott őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest. 1922.
249. *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1923. évi november hó 17-én és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest. 1923.
250. *A Dunamelléki Református Egyházkerület Intéző-Bizottságának 1921. június hó 27., augusztus hó 4 és október hó 11-én tartott ülései és az 1921. szeptember hó 30-ik és következő napjain tartott évi rendes közgyűlése és bírósági ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása.* Budapest. 1921.
251. *A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve.* 1850. 05. 27–30.
252. *A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyilt országos zsinatának jegyzőkönyve.* Budapest. 1928.
253. *Heidelbergi Káté. In: I. A Heidelbergi Káté/II. A Második Helvét Hitvallás.*
254. *Második Helvét Hitvallás. In: I. A Heidelbergi Káté/II. A Második Helvét Hitvallás.*
255. *Péceli presbiteri jegyzőkönyvek.* Péceli Református Egyházközség irattára.
256. *Törvénycikk az egyház missziói munkájáról. In: A Magyar Református Egyház törvényei.* 115–116.
257. *Törvénycikk az egyházi törvénykezésről. In: A Magyar Református Egyház törvényei.* 153–195.
258. Beck Gergely: *A Belsősomogyi Ref. Egyházmegye története.* Kaposvár. 1935.
259. Forgács Gyula: *A belmissio és a cura pastoralis kézikönyve.* Magyar Református Egyház. Pápa. 1925.
260. Forgács Gyula: *Útmutatás a gyülekezeti fegyelmezés gyakorlására.* Budapest. 1921.
261. Fáy András: *Óra-mutató.* Pest. 1842.
262. Galgóczy Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája.* Budapest. 1877.
263. Galgóczy Károly: *Péczel község leírása. Régi és újkori ismertetése. A magyar nemzetnek az 1896-dik ezredéves ünnepe alkalmából.* Péczeli Ev. Ref. Egyház. Budapest. 1896.
264. Kenessey Béla: *A belmissziói munka alapvetése. Belmissziói előadások.* Budapest. 1903.
265. Kiss Sándor: *A magyar református időszaki sajtó az ifjúsági misszió szolgálatában.* Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 1944.
266. Kiss Sándor: *Ifjúsági munka a Magyar Református Egyházban.* Budapest. 1941.
267. Koczogh András: *A budapesti Keresztyén Ifjúsági Egyesület története.* KIE. Budapest. 1929.
268. Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus – A magyar protestantizmus történetének forrásai.* Budapest. 1939.

269. Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia*. Főiskolai Könyvnyomda. Pápa. 1939.
270. Németh István: *Püspöki jelentés a Pápán 1921. szept. 24–25-én tartott kerületi közgyűlés elé*. **In:** Czeglédy Sándor: *A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. évi szeptember hó 22–23. napjain és 1921. évi szeptember hó 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei*. 34–59.
271. Ravasz László: *III. püspöki jelentés. 1924. november 15.* **In:** *Ravasz 100. Püspöki jelentések. Előadások Ravasz László püspöki beiktatásának 100 éves évfordulója alkalmából. Ravasz László püspöki jelentései 1922–1948*. 101–106.
272. Révész Imre: *A mai magyar kálvinizmus*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest. 1923.
273. Ujlaki Antal: *Bibliás emberek*. Szeged. 1897.
274. Vass Vince: *Jobb jövő felé: A „Kunhegyesi Memorandum” elvi kifejtése*. Magyar Vallásos Traktátus Társulat. Budapest. 1922.
275. Victor János: *Ki hazudott Önnek, Hepp professzor úr? és más írások. Válogatás Victor János (1888–1954) református lelkész teológiai tanár írásaiból*. Online: <http://mek.niif.hu/07000/07083/07083.pdf>. 2023. 08. 25.

Másodlagos irodalom

276. *A Geleji Kánonok*. Kálvin Kiadó. Budapest. 2020.
277. *Belga Hitvallás*. Online: https://cprc.co.uk/wp-content/uploads/2019/10/belgic_hungarian.pdf. 2023. 08. 25.
278. *Westminsteri Hitvallás*. Presbiteriánus Kiadó. Miskolc. 2000.
279. Baráth Béla Levente: *Az első magyarországi vallástörténeti tanszék alapító tanára és vallástudományi munkásságának ajánló bibliográfiája*. **In:** Hoppál Mihály, Kovács Ábrahám (szerk.): *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéből*.
280. Bencze Imre: *A polgári demokratikus forradalom és az egyházak*. **In:** Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. kötet. 327–331.
281. Berényi: *Életút versekben – Göde Lajos könyvéről*. Reformátusok Lapja. 2008. 03. 02. LII/9. 9.
282. Bolvári-Takács Gábor: *Követek és követők*. Zempléni Múzsá. Sárospatak. 2015.
283. Bolyki János, Ladányi Sándor: *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. **In:** Barcza József, Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története. 1918–1990. Tanulmányok*. 7–138.
284. Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945*. Magyarországi Református Egyház Konventi Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1985.

285. Bíró Sándor: *A szabadságharctól az első világháborúig (1849–1914)*. In: Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán (szerk.): *A Magyar Református Egyház története*. 329–408.
286. Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1949.
287. C. Howard Hopkins: *The legacy of John R. Mott*. International Bulletin of Missionary Research. 1981. április. V/2. 70–73.
288. Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom változásai*. Confessio. 1979. III/3. 65–77.
289. Csohány János: *Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegetesület*. Egyháztörténeti Szemle. 2012. II/1.
290. Csohány János: *Református reformprogram. Országos Református Lelkészegetesület, 1918–1925*. História. 1991. XIII/5–6. 10–12.
291. Csohány János: *Trianon és a magyar református egyház*. Egyháztörténeti Szemle. XIII/2.
292. Csűrös András: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos korszakban*. KRE–L'Harmattan. Budapest. 2021.
293. David Cannadine (szerk.): *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press. 2024.
294. Denke Gergely: *A Soli Deo Gloria Szövetség (SDG) megalakulása és belső élete*. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon*. 145–233.
295. Dobos László Gábor: *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon (1883–1953)*. Confessio. 1990. XIV/4. 23–30.
296. Fekete Károly: *A kisebbségi létparadoxon tusája Makkai Sándornál*. In: Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. 5–44.
297. Forgó András: *„Vajon az igaz katolikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszervezni?” Katolikus tolerancia a jozefinizmus korában*. In: Bárány Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. 154–177.
298. Győrffy Eszter: *A magyar református egyetemi misszió története, helyzete, különös tekintettel a budapesti református egyetemi és főiskolai gyülekezetre*. Doktori disszertáció. KRE HTK Doktori Iskola. Budapest. 2013.
299. Győrffy Eszter: *A református egyetemi és főiskolai gyülekezet története*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 467–479.
300. Hatos: *„Született szocialista?” – Ravasz Lászlónak, az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén*. Pro Minoritate. 2017. tavasz. 1. 62–80.
301. Hatos Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. Múltunk. 2005. LXV/1. 89–117.

302. Hőgye István: *Emlékezés Dókus Ernőre*. Zempléni Múzsza. 2009. nyár. IX/2. 89–90.
303. Isépy Gábor: *Egy méltatlanul feledésre ítélt lelkipásztor emlékezete. Hatvanéves a Kelenföldi Református Templom. In memoriam Sebestyén Andor (1889–1977)*. Confessio. 1990. XIV/2. 97–101.
304. John Ross: *The Legacy of John Duncan*. International Bulletin of Mission Research. 2005. július. XXIX/3. 150–153.
305. Juhász Jenőné: *A péceli iskolák története*. Egymást Segítő Egyesület. Pécel. 2003.
306. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1967–1994.
307. Kiss László, Csurgó Bernadett: *Egyházi szerepek – politikai pozíciók. A két világháború közötti reformátusegyházi elit történet-szociológiai vizsgálata*. **In:** *Kötő-jelek. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. 85–115.
308. Kiss Réka: *Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése*. **In:** Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 600–620.
309. Kiss Réka: *Egyház és társadalom a koraújkorban a Küüllői Református Egyházmegye iratainak tükrében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Néprajztudományi Doktori Iskola. Budapest. 2009.
310. Kiss Réka: *Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében*. **In:** Paál Vince (szerk.): *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. 81–98.
311. Klestenitz Tibor: *Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között*. **In:** Klestenitz Tibor, Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti Tanulmányok 2020*. 55–74.
312. Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1984.
313. Kormos László: *A református egyház a magyar politikai életben*. **In:** Barcza Dezső (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. 271–298.
314. Kovács Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE)*. **In:** Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon*. 56–83.
315. Kovács György: *Kapitalizmuskép a magyar protestáns gazdaságetika tükrében*. Gazdaságetika. 2013. 6.
316. Kovács Ábrahám: *A budapesti református belmisszió központja. A Németajkú Ev. Ref. Leányegyház rövid története (1859–1912)*. Egyháztörténeti Szemle. 2016. XVII/3. 3–24.
317. Kovács Ábrahám: *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése*. **In:** Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 997–1013.

318. Kovács Ábrahám: *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 895–914.
319. Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2010.
320. Kósa László: *A polgári szabadság kapujában: a református egyház 1848-ban*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 127–140.
321. Kósa László: *A református egyház az egyház-politikai küzdelmek idején*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 289–303.
322. Kósa László: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 155–184.
323. Kósa László: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 2. kötet. 1077–1117.
324. Kósa László: *Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 118–126.
325. Kósa László: *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában*. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*. 141–154.
326. Kósa László: *Szabó Aladár és az Új Óramutató*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. 1. kötet. 511–522.
327. Köbel Szilvia: *Egy élet prédikációja. Kovács J. István (1880–1965) portréja*. In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka – 75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt*. 83–110.
328. Ladányi Sándor: *A református egyház (1919–1944)*. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. kötet. 363–374.
329. Ladányi Sándor: *A „Péceli Kör” megalakulásának félszázados évfordulójára*. Református Egyház. 1970. szeptember. XXII/9. 198–199.
330. Lévai Attila, Simon Attila, Somogyi Alfréd, Szarka László, Tömösközi Ferenc: *Az első húsz év. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház 1918–1938 között*. Selye János Egyetem. Komárom. 2019.
331. Makkai Sándor: *Az egyház válsága és a theologiai tudomány*. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv – válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. 409–414.
332. Makkai Sándor: *Szolgálatom*. Református Zsinati Iroda. Budapest. 1990.
333. Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Református Egyetemes Konvent. Budapest. 1949.
334. Margit István: *Péceli Kör*. Biblia és Gyülekezet. 2005. július. XVII/2. 11–12.

335. Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942.* Nagyvárad. 1999.
336. Molnár Sándor Károly: *Forgács Gyulától Deme Lászlóig. Dokumentumok a péceli református egyházközség 20. századi történetéhez.* Főiskolai Könyvnyomda. Budapest. 2017.
337. Márkus Mihály: *Teológiai irányzatok.* **In:** Bartha Tibor, Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből.* 33–44.
338. Nagy Géza: *Tizenöt év a Lelki Egyház szolgálatában.* **In:** Nagy Géza: *Akik kősziklára építettek. Egyháztörténeti dolgozatok.* 221–241.
339. Nagy Zsombor: *Szabó Imre, a budapesti református egyházmegye megszervezője és első esperese.* **In:** Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* 1. kötet. 580–589.
340. Orosz Attila: *A délvidéki református keresztyén egyház vázlatos története.* **In:** Ördögh Tibor (szerk.): *Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből. Vajdaság III.* 129–171.
341. Papp Vilmos: *Órállók. Nevezetes presbiterek.* Kálvin János Kiadó. Budapest. 2003.
342. Paul Jenkins: *A Short History of the Basel Mission.* Basel. 1985.
343. Páll László: *Bethlen Gábor Körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség.* **In:** Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon.* 100–113.
344. Regina Ganter: *The Contest for Aboriginal Souls – European Missionary Agendas in Australia.* Australian National University Press. Acton. 2018.
345. Rébay Magdolna: *A Julianna református elemi (általános) iskola.* **In:** Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* 2. kötet. 873–894.
346. Steuer, Kenneth: *‘Pursuit of an Unparalleled Opportunity’. The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I. 1914–1923.* Columbia University Press. New York. 2009.
347. Steven R. Key: *Egyháztagság egy gonosz korban.* Online: https://cprc.co.uk/languages/hungarian_churchmembershipevilage. 2023. 08. 25.
348. Susan Gray: *Maclean, John.* **In:** *Dictionary of Canadian Biography.* 15. kötet.
349. Szabó Ferenc: *A protestáns egyházak autonómiája körüli politikai küzdelmek a Bach-korszakban.* **In:** Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység.* 3. kötet. 1749–1754.
350. Szathmáry Béla: *A Magyarországi Református Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése, különös tekintettel az egyházi bírászkodásra.* Doktori disszertáció. Miskolci Egyetem. Állam- és Jogtudományi Kar. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Sárospatak. 2004.

351. Szatmári Judit: *A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc, 1850–1860.* In: Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai.* 149–159.
352. Szatmári Judit: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben. 1849–1860.* Ráday Gyűjtemény. Budapest. 2015.
353. Szatmári Judit: *A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára.* Egyháztörténeti Szemle. 2000. I/1. 74–92.
354. Szatmári Judit: *A református egyház és a passzív rezisztencia. 1850–1852.* In: Hegedűs András, Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* 117–1129.
355. Szikszai Béni: *Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetből.* Koinónia. Kolozsvár. 2015.
356. Szontagh Pál: *A Bach-rendszer elleni tevőleges ellenállás első megnyilvánulása: a protestáns pátensmozgalom.* Credo. 1997. III/1–2. 84–88.
357. Szász Lajos: *Baltazár Dezső református püspök közéleti és egyházi tevékenysége.* Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest. 2021.
358. Sípos Ete Álmos: *„Kérjétek az aratásnak Urát!” – Forgács Gyula (1879–1941), a magyar református belmisszió úttörője.* KRE-KMTI-Harmat. Budapest. 2008.
359. Takács Istvánné: *Arcok Dombóvárról.* Dombóvár. 2000.
360. Tarján G. Gábor: *A sokat támadott Baltazár Dezső református püspök.* Valóság. 1998. december. XLI/12. 26–48.
361. Tengely Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. Eger. 2011.
362. Tengely Adrienn: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben.* Egyháztörténeti Szemle. 2004. V/1. 3–52.
363. Tengely Adrienn: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban.* Egyháztörténeti Szemle. 2007. VII/1. 3–40.
364. Tömösközi Ferenc: *Csehszlovákiában 1918–1923 között.* Múltunk. 2020. LXV/2. 101–113.
365. Ugrai János (szerk.): *A Tiszáninnyi Református Egyházkerületlelkészei. A kezdetektől a Millenniumig. Adattár.* Sárospatak, Tiszaújváros. 2005.
366. Varga Béla: *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon.* Veszprém. 2016. Online: <https://www.ekmk.hu/lexikon/rkereses.php?eletrajzie=1>. 2024. 02. 14.
367. Varga Gáborné: *Ravasz László és a református oktatáspolitikai Magyarországon a két világháború között.* Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest. 2011.

368. Varga Zoltán: *Az egyház a reformkorban. In: Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán (szerk.): A Magyar Református Egyház története. 263–327.*
369. Varga Éva: *Írástudók Somogyban a két világháború között III. Somogyi Múzeumok Közleményei. 2004. XVI 455–486.*
370. Visky István: *A Magyar Református Egyház élete az elcsatolt részeken 1920–1941 között. Confessio. 2010. XXXIV/2. 55–92.*
371. Visky István: *A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között. Mediárium. 2009. tavasz–nyár. III/1–2. 48–61.*
372. Vásárhelyi János: *Részlet Vásárhelyi János önéletrajzából. Confessio. 1988. XXII/4. 90–95.*
373. Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 1977.*
374. Örsi Julianna: *Törekvések a Magyar Református Egyház szellemi megújulására. Létünk. 2017. 4. 43–58.*

Saját publikációk

A kutatási témához kapcsolódó tudományos közlemények

1. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Péceli Kör és az egyházi egyesületek*. In: Hagyomány, Identitás, Történelem 2022. KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet. 2023. 533–544. doi:10.61376/hit.2022.vasarhelyi.37
2. Vásárhelyi Bálint Márk: *A református egyház és az állam kapcsolata 1848 és 1920 között*. In: 14th International Conference of J. Selye University. Theological Section. Conference Proceedings. 2023. 77–92. doi:10.36007/4485.2023.77
3. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Péceli Program*. In: Fialat Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete. Budapest, 2022. 93–105.
4. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Péceli Program*. In: Fialat Kutatók és Doktoranduszok XI. Nemzetközi Teológuskonferenciájának Rezümékötete. 2021. 130–131.
5. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Kunhegyesi Memorandum református teológiai értékelése és ekkleziológiai aspektusai*. In: Fialat Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete. Budapest, 2020. 636–648.
6. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Kunhegyesi Memorandum teológiai értékelése*. In: Fialat Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciájának Rezümékötete. Budapest, 2020. 166–167.
7. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Kunhegyesi értekezéslet*. In: 12th International Conference of J. Selye University. Theological Section. Conference Proceedings. 2020. 69–73. doi:10.36007/3747.2020.69

Egyéb teológiai tudományos közlemény

8. Bálint Márk Vásárhelyi: *Common Grace in Abraham Kuyper's Lectures on Calvinism*. British Reformed Journal, Autumn 2020 (71). 14–24.

Ismeretterjesztő tanulmány a témában

9. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Kunhegyesi Memorandum*. In: Margit István (szerk.): *A Péceli kör 100 esztendeje*. Ébredés Alapítvány. Pécel. 2021.

Egyéb teológiai ismeretterjesztő cikkek

10. Vásárhelyi Bálint Márk: *Szükséges, hogy a presbiter tanításra alkalmas legyen.* Biblia és Gyülekezet. 2023. XXXV/2. 12–13.
11. Vásárhelyi Bálint Márk: *A megtévesztő álangyal.* Biblia és Gyülekezet. 2022. XXXIV/3. 10–11.
12. Vásárhelyi Bálint Márk: *A vérré lett tenger.* Biblia és Gyülekezet. 2022. XXXIV/1. 5–6.
13. Vásárhelyi Bálint Márk: *A szerencsejáték és a hirtelen jött gazdagság.* Biblia és Gyülekezet. 2021. XXXIII/1. 15–16.
14. Vásárhelyi Bálint Márk: *A választott nép.* Biblia és Gyülekezet. 2020. XXXII/2–3. 14–15.
15. Vásárhelyi Bálint Márk: *A korinthusi egyház bűnei: erkölcsi bukások és hatásuk a gyülekezetre.* Biblia és Gyülekezet. 2019. XXXI/2. 7–8.
16. Vásárhelyi Bálint Márk: *A jeruzsálemi egyház növekedése.* Biblia és Gyülekezet. 2019. XXXI/1. 15–16.
17. Vásárhelyi Bálint Márk: *A Messiás-Király – Jézusra utaló próféciák beteljesülése.* Biblia és Gyülekezet. 2018. XXX:1. 9–11.

Teológiai hitmélyítő könyvek

18. Vásárhelyi Bálint Márk, Vezsenyi Péter: *Két imádság. A farizeus és a vámszedő példázata.* Ébredés Alapítvány. Pécel, 2024.
19. Vásárhelyi Bálint Márk: *Isten meghívólevele – Az Ézsaiás 55 magyarázata.* Ébredés Alapítvány. Pécel. 2019.

Fordítások

20. David Engelsma, Herman Hanko: *Tanúim vagytok.* Ébredés Alapítvány, Pécel, 2023.
21. John Owen: *A bűn megöklése.* Presbiteriánus Kiadó. Budapest, 2023.
22. R. C. Sproul: *Mi az evangélium?* Presbiteriánus Kiadó. Budapest. 2022.
23. Ronald Hanko: *A kegyesség tudománya.* Ébredés Alapítvány. Pécel. 2021.

Tartalomjegyzék

Előszó	2
Bevezetés	3
1. A Péceli Kör teológiai háttere	6
1.1. A liberális teológia	6
1.2. Az ortodox irányzat	10
1.3. A belmissziói egyesületek	12
1.4. A Skót Misszió	13
1.5. A Vasárnapi Iskolai Szövetség	14
1.6. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület	16
1.7. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség	16
1.8. A Bethánia Egyesület	19
1.9. A Magyarországi Protestáns Egylet	20
1.10. A Kálvin Szövetség	21
1.11. Az Országos Református Lelkészegyesület	21
1.12. A Soli Deo Gloria Szövetség	22
1.13. Konklúzió	23
2. Egyháztörténeti előzmények	24
2.1. Az egyház és az állam viszonya	24
2.1.1. Az 1848–1849-es szabadságharc előtt	25
2.1.2. Az 1850-es évek neoabszolutizmusa	27
2.1.3. A dualizmus kora	29
2.1.4. Az első világháború után	30
2.2. Az iskolakérdés	36
2.3. Az egyháztagok	39
2.4. Az egyházi tisztségviselők	41
3. A Péceli Kör	45
3.1. Előzmények	45
3.1.1. A Péceli Református Egyházközség	45
3.2. A péceli értekezlet	48
3.2.1. A péceli értekezlethez vezető út	48
3.2.2. A péceli értekezlet	53
3.3. Kunhegyesi konferencia	57
3.3.1. Pécel és Kunhegyes között	57
3.3.2. Reformáció a gyakorlatban	68
3.3.3. A kunhegyesi konferencia előkészületei	72

3.3.4.	A kunhegyesi konferencia	79
3.4.	A <i>Reformáció</i>	93
4.	A Péceli Kör meghatározó dokumentumainak teológiai vizsgálata	97
4.1.	A Péceli Program	97
4.1.1.	Elhívás	98
4.1.2.	Az egyház önfenntartása	99
4.1.3.	A Krisztusról szóló bizonyágtétel	99
4.1.4.	Szolgáló gyülekezeti közösség	100
4.1.5.	Az egyházfegyelem kérdése	101
4.1.6.	A keresztyénség egyetemessége	102
4.2.	A Kunhegyesi Memorandum	103
4.2.1.	Az egyház küldetése	104
4.2.2.	Bűnbánat	106
4.2.3.	Egyháztagság	108
4.2.4.	Bibliai fegyelmezés	110
4.2.5.	Egyházi tisztségviselők	111
4.2.6.	Összegzés	113
4.3.	A Péceli Program és a Kunhegyesi Memorandum összevetése	113
5.	A Péceli Kör utóhangjai	118
5.1.	A Kunhegyesi Konferencia után	118
5.1.1.	Visszhang a lelkipásztori karból	120
5.1.2.	A Belsősomogyi Református Egyesület	122
5.1.3.	A <i>Kálvinista Szemle</i> és a <i>Reformáció</i>	122
5.2.	Hatások a Dunamelléki Református Egyházkerületben	124
5.3.	A zsinat előtt	125
5.4.	Hatások a határon túl	129
5.4.1.	Erdély	129
5.4.2.	Csehszlovákia	131
5.4.3.	Hollandia	131
5.4.4.	Észak-Amerika	132
Zárszó		134
1. Függelék – A Péceli Program		136
2. Függelék – A Kunhegyesi Memorandum		140
3. Függelék – A péceli, az órszentmihályi és a kunhegyesi értekezlet résztvevői		149
Irodalomjegyzék		157
Saját publikációk		176